

**ZİYA GÖKALP VE CEMİL MERİÇ'İN GÖRÜŞLERİNDE
AYDIN VE MODERNLEŞME MESELESİ**

**Pamukkale Üniversitesi
Sosyal Bilimler Enstitüsü
Yüksek Lisans Tezi
Sosyoloji Anabilim Dalı
Genel Sosyoloji ve Metodoloji Bilim Dalı Programı**

Songül OLAĞ ERCAN

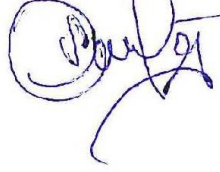
**Danışman
Prof. Dr. Türkan ERDOĞAN**

Temmuz 2020

DENİZLİ

Bu tezin tasarımı, hazırlanması, yürütülmesi, araştırmalarının yapılması ve bulguların analizlerinde bilimsel etiğe ve akademik kurallara özenle riayet edildiğini; bu çalışmanın doğrudan birincil ürünü olmayan bulguların, verilerin ve materyallerin bilimsel etiğe uygun olarak kaynak gösterildiğini ve alıntı yapılan çalışmalara atıfta bulunulduğunu beyan ederim.

Songül ÖLAĞ ERCAN

ÖNSÖZ

Bu çalışmanın hazırlanmasında; meşakkatli yolculukta benden yardımlarını, ilgisini, mesaisini ve yol göstericiliğini esirgemeyen, tenkit ve tavsiyeleri ile çalışmayı yönlendiren ve hatta hamilelik sürecim boyunca benden gönül desteğini de esirgemeyen çok kıymetli danışman hocam Prof. Dr. Türkan ERDOĞAN'a sonsuz şükranlarımı sunmayı bir borç bilirim.

Aynı zamanda bu çalışmanın ortaya çıkmasında lisans hayatımdan tezin son noktasına kadar emeği geçen çok değerli hocam Prof. Dr. Rıza SAM'a çok teşekkür ediyorum.

Bu arada çalışmanın her kulvarında beni defalarca sabırla dinleyen, motive eden, desteğini şu ana kadar hiçbir şekilde esirgemeyen değerli eşim Dursun ERCAN'a ve ablam Özlem OLAĞ'a çok teşekkürler.

Ve son olarak hamilelik sürecimle başlayan bu çalışmada bana hep birinci dereceden yakın olan; Ziya GÖKALP ve Cemil MERİÇ ismini sonsuz defa işiten, kalemi elime her aldığımda bana eşlik eden ve kimi zaman da büyük bir özlemle onu kucaklamamı gözleriyle anlatan biricik oğlum Demir Arden ERCAN'a ne kadar teşekkür etsem azdır.

ÖZET

ZİYA GÖKALP VE CEMİL MERİÇ'İN GÖRÜŞLERİNDE AYDIN VE MODERNLEŞME MESELESİ

OLAĞ ERCAN, Songül
Yüksek Lisans Tezi
Sosyoloji ABD
Genel Sosyoloji ve Metodoloji
Tez Yöneticisi: Prof. Dr. Türkan ERDOĞAN
Temmuz 2020, VI+95 Sayfa

Bu çalışma Ziya Gökalp ve Cemil Meriç'in aydın ve modernleşme meselesine ilişkin görüşlerini konu almaktadır. Çalışmada aydın ve modernleşme meselesi ele alınırken, toplumu oluşturan sosyal ve siyasal yapıların farklılık arz edebilmesinden ötürü çalışma boyunca incelenen konuların sağlıklı değerlendirilebilmesi amacıyla sosyal hadiselerin yaşandığı çağın koşulları göz önüne alınmıştır.

Çalışmanın ilk bölümünde Ziya Gökalp ve Cemil Meriç'in hayatları, Türk düşünce tarihinde ve Türk edebiyatındaki yerleri ve son olarak bilim ve sosyolojiye katkıları değerlendirilmiştir. Çalışmanın sonraki bölümünde bu iki düşünürün aydın ve modernleşme meselesine bakış açıları karşılaştırmalı bir şekilde ele alınarak ilerlenilmiştir. Doğu ve Batı ekseninde aydın ve modernleşme meselesine açıklık getirilmeye çalışılmıştır. Aydın meselesinin Türk düşüncesinde, bilim dünyasında ve kültür hayatındaki serüveni anlatılmaya çalışılmıştır. Buna ilaveten modernleşme bağlamında birbiri ile girift halde olan Doğu-Batı, dil, din, kültür ve medeniyet kavramları ana hatları ile ele alınmıştır. Çalışma nitel bir araştırma özelliğinde olup Ziya Gökalp ve Cemil Meriç'in aydın ve modernleşme ile ilgili görüşlerinin karşılaştırmalı analizi için; kaynakların taranmasında doküman analizi, kodlama ve betimsel analiz yöntemi kullanılmıştır.

Analizler sonucunda elde edilen bulgulara göre çalışmada; aydın ve modernleşme meselesinin siyasal hayat, dil, din gibi birçok toplumsal kurumu etkilediği ve bu kurumları belli bir dönüşüm içerisine de sürüklediği anlaşılmıştır. Bu sebeple çalışma boyunca tüm başlıklar ayrı ayrı ele alınsa da birbiri ile sarmal halde incelenmiştir. Son olarak çalışmada modernleşen dünyada aydının; yaşadığı çağın koşullarını iyi analiz eden, toplumun ilerlemesi için katkı sağlayan ve aynı zamanda halkına yabancılaşmayan bir kimlik çizmesi gerektiği konusunda her iki düşünürün ortak bir kanaat gösterdiği tespit edilmiştir.

Anahtar kelimeler: Ziya Gökalp, Cemil Meriç, Aydınlar, Modernleşme

ABSTRACT
INTELLECTUAL AND MODERNIZATION PROBLEM THE
VIEWS OF ZİYA GOKALP AND CEMİL MERİC

OLAĞ ERCAN, Songül
Master Thesis
Department of Sociology
General Sociology and Methodology
Thesis Advisor: Prof. Dr. Türkan ERDOĞAN
July 2020, VI+95 Pages

This study focuses on Ziya Gokalp and Cemil Meric's views on the themes of intellectuality and modernization. While addressing such issues, the present study tries to gain an insight into the conditions in which the social events took place in order to evaluate them properly, since the social and political structures that make up the society may differ.

The opening section of this study addresses the lives of Ziya Gokalp and Cemil Meric, their place in Turkish intellectual history and Turkish literature, and their contribution to science and sociology. The following section comparatively deals with the standpoints of these two thinkers on intellectuality and modernization, attempting to clarify these issues along the East and West axis. This section also elaborates and tries to shed light on the journey of intellectuality in Turkish thought history, world of science and cultural life. In addition, the concepts such as East-West, language, religion, culture and civilization, which are all intricate with each other in the context of modernization, are outlined. This qualitative study comparatively analyzes Ziya Gokalp and Cemil Meric's views on intellectuality and modernization through document analysis, coding, and descriptive analysis method.

The findings obtained as a result of the analyses suggest that intellectuality and modernization affect multiple social institutions, such as political life, language, and religion, driving these institutions into a certain transformation. Accordingly, although all the headings are covered separately throughout the study, they are investigated in spiral form. Subsequently, it is argued that both thinkers share a common ground in that the intellectual in the modernizing world should be able to adopt an identity which finely analyzes the conditions of the age they live in and contributes to the improvement of the society, while not becoming alienated to its people at the same time.

Keywords: Ziya Gokalp, Cemil Meric, Intellectuals, Modernization

İÇİNDEKİLER

ÖNSÖZ.....	i
ÖZET.....	ii
ABSTRACT.....	iii
İÇİNDEKİLER.....	iv

BİRİNCİ BÖLÜM

GİRİŞ

1.1. Araştırmanın Konusu	3
1.2. Araştırmanın Amacı ve Önemi.....	4
1.3. Araştırmanın Yöntemi.....	4

İKİNCİ BÖLÜM

ZİYA GÖKALP VE CEMİL MERİÇ'İN HAYATI VE ESERLERİ

2.1. Ziya Gökalp'in Hayatı ve Eserleri.....	5
2.1.1 Ziya Gökalp'in Türk Siyasal Hayatındaki Yeri ve Rolü.....	11
2.1.2 Ziya Gökalp'in Sanat ve Edebiyat Anlayışı.....	15
2.1.3 Ziya Gökalp'in Bilim ve Sosyoloji Anlayışı	16
2.2. Cemil Meriç'in Hayatı ve Eserleri.....	22
2.2.1. Cemil Meriç'in Türk Düşünce Dünyasındaki Rolü ve Etkileri	31
2.2.2 Cemil Meriç'in Bilim ve Sosyoloji Anlayışı.....	32

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

ZİYA GÖKALP VE CEMİL MERİÇ'E GÖRE AYDIN VE MODERNLEŞME

3.1. Ziya Gökalp ve Cemil Meriç'e Göre Aydın Kimliği ve Rolü.....	35
3.2. Ziya Gökalp ve Cemil Meriç'e Göre Türk Modernleşmesi	43
3.3. Ziya Gökalp ve Cemil Meriç'in Modernleşmesinde Doğu ve Batı Dikotomisinin Yeri.....	51
3.4. Ziya Gökalp ve Cemil Meriç'in Düşüncesinde Kültür ve Medeniyet Ayrımı.....	58
3.5. Ziya Gökalp ve Cemil Meriç'e Göre Modernleşme Bağlamında Dil Politikası ve Aydın Dili	66

3.6. Ziya Gökalp ve Cemil Meriç'in Düşüncesinde Dinin Toplumsal Değerlerin İnşasındaki Rolü.....	72
GENEL DEĞERLENDİRME VE SONUÇ	83
KAYNAKLAR.....	86
ÖZGEÇMİŞ.....	95

BİRİNCİ BÖLÜM

GİRİŞ

Toplumların değişen dünyaya ayak uydurma gayreti karşısında değişen toplumsal kurumların bugünkü varlıklarını geçmiş zamana bakarak anlamak mümkündür. Türk toplumunun da bu değişim içinde gündemini koruyan tartışma konularından biri aydın ve modernleşme meselesidir. Aydın ve modernleşme konusunun anlaşılması ve açıklığa kavuşturulması için ise Türk düşünce hayatının önemli isimlerinden olan Ziya Gökalp ve Cemil Meriç'in anlaşılması gerekliliğine kanaat getirilmiştir. Türk toplumsal hayatı boyunca var olan aydın ve modernleşme meselelerinin açıklığa kavuşturulması için Ziya Gökalp ve Cemil Meriç'in anlaşılması gerekliliği oldukça önemlidir. Dolayısıyla çalışmada bu istikamette belli suallerle ve bu suallere cevap bulma merakıyla yola çıkılmıştır.

“Ziya Gökalp ve Cemil Meriç'in Görüşlerinde Aydın ve Modernleşme Meselesi” adlı bu çalışmanın temelde üç amacı vardır:

- 1) Ziya Gökalp ve Cemil Meriç'in etkilendikleri kişiler, sosyal çevre ve etkilendikleri düşünsel ortamı karşılaştırmak.
- 2) Sosyoloji biliminin önemli konularından olan aydın ve modernleşme meselesini genel olarak ele almak ve önde gelen bu iki sosyoloğun aydın ve modernleşme konusu hakkındaki fikirlerini saptamak.
- 3) Türk düşünce tarihinin önemli iki ismi olarak öne çıkan Ziya Gökalp ve Cemil Meriç'in görüşlerinin aydın ve modernleşme kavramları çerçevesinde mukayeseli bir şekilde değerlendirmek.

Türk entelektüel hayatı içerisinde iki değerli düşünür ve münevver kimlikleri ile öne çıkan Ziya Gökalp ve Cemil Meriç'in görüşlerinin aydın ve modernleşme meselesi çerçevesinde değerlendirilmesi ise çalışmanın temelini oluşturmaktadır.

Öncelikli olarak düşünürlerin eserleri betimsel bir gözle incelenmiştir. Her iki düşünürün kaleme aldığı birçok eser okunmuş, seçici okuma ile tarama yapılmıştır. Ziya Gökalp ve Cemil Meriç'in görüşlerini daha iyi anlamak için her iki düşünür hakkında yazılmış olan tarih, sosyoloji, felsefe ve siyasal alandaki kaynaklar taranmış ve ilgili konularda farklı düşünürlerin de bakışı incelenmiştir.

Ziya Gökalp ve Cemil Meriç dogmalardan uzak durarak sergilemiş oldukları bilim insanı duruşlarıyla kendilerinden farklı düşünen çevreyi de yanlarına çekmeyi başarmışlardır. Farklı coğrafyanın, farklı tarihsel dönemin, farklı ailenin çocukları olan Ziya Gökalp ve Cemil Meriç'in aydın ve modernleşme meselesi karşısındaki duruşları da tüm bu farklılıkları ile bir bütün halinde mukayeseli şekilde çalışmada izah edilmeye çalışılmıştır.

Ziya Gökalp ve Cemil Meriç'in eserlerine bakıldığında aydın ve modernleşme kavramlarının girift halde olduğu, dolayısıyla birlikte ele alınarak sık sık tartışıldığı görülmüştür. Bu sebeple araştırma konusunun özü olan aydın ve modernleşme meselesi birlikte ele alınmıştır. Ayrıca aydın ve modernleşme meselesi minvalinde öne çıkan başlıklar tespit edilmiştir. Tezin amaçlarından biri olan Ziya Gökalp ve Cemil Meriç'in fikirlerinin mukayeseli incelenmesi ise belirlenen bu başlıklar üzerinden gerçekleştirilmiştir. Başlıklar ayrı ayrı ele alınsa da aslında tüm başlıkların aydın ve modernleşme kavramlarıyla birlikte iç içe geçmiş olduğu, aynı felsefi temellere dayandığı sürekli tekrarlandığı görülmüştür. Bu sebeple bu çalışmada bu kavramlar ayrı başlıklar olsa bile sarmal bir biçimde anlatılmaya çalışılmıştır

Çalışma giriş kısmı ile birlikte üç bölümden oluşmaktadır. Giriş kısmında; araştırmanın konusu ve problemleri, araştırmanın amacı ve önemi ve son olarak araştırmanın yöntemi konusunda detaylı bilgi paylaşılmıştır.

Çalışmanın ikinci bölümünde Ziya Gökalp ve Cemil Meriç'in hayatlarına ve eserlerine yer verilmiştir. Her iki düşünürün de hayatı kronolojik olarak ele alınmış ve doğumlarından ölümlerine kadar yaşadıkları ortamlar, aileleri, yaptıkları görevler, bıraktıkları eserleri vb. tüm noktalar anlatılmaya çalışılmıştır. Ziya Gökalp ve Cemil Meriç'in düşünce dünyasının oluşumunu daha iyi anlayabilmek için içinde buldukları dönemin özellikleri, bu dönemdeki fikir akımları da ayrıca ele alınmıştır. Bu araştırmanın alanının sosyoloji bilimi çatısı altında olması sebebiyle de Ziya Gökalp ve Cemil Meriç'in sosyoloji ve bilim anlayışlarına yer verilip genel olarak ifade edilmeye çalışılmıştır.

Araştırmanın üçüncü bölümünde aydın ve modernleşme meselesinin mukayeseli incelenmesi yer almıştır. Bu bölümde ilk olarak aydın kavramının tanımı yapılmıştır. Ayrıca modernleşme ve aydın konularında Sabri F. Ülgener, Orhan Türkdoğan, Niyazi Berkes, Antonio Gramsci, İsmail Hakkı Baltacıoğlu, Emile Durkheim, Fuat Ercan, Şerif

Mardin gibi sosyoloji alanında önde gelen aydınların fikirlerine bizzat yer verilmiştir. Farklı dönemlerde yaşamış olmalarına rağmen Ziya Gökalp ve Cemil Meriç'in bir aydın olarak aydınlara bakışı, dönemin perspektifiyle aydın ve modernleşme meselesini eleştirerek ele alışları mukayeseli bir şekilde sunulmuştur.

Eserlere genel olarak bakıldığında ise Cemil Meriç, Ziya Gökalp'i Batı'yı taklit etmenin ötesine geçememekle eleştirmektedir. Ziya Gökalp ise genel olarak Batılılaşma ve çağdaşlaşma kavramlarını aynı anlamda kullanmaktadır. Çünkü Ziya Gökalp'e göre Batı medeniyetine girişin sonucu olarak modernleşme kaçınılmazdır. Ziya Gökalp bu gelişmelerin kültürel değerlerde oluşturacağı etki üzerinde pek durmamıştır. Fakat Cemil Meriç, belki de tarihsel süreçte yaşanan değişimlerin sonuçlarını görmesi sebebiyle Batılılaşma konusunda daha fazla yorum yapmaktadır ve kültürel değerleri korumaya daha çok değinmektedir.

Aydın ve modernleşme meselesi ele alındığında bu iki meselenin temelinde var olduğu görülen Doğu ve Batı dikotomisi burada sunulmuştur. Doğu-Batı dikotomisinin temel taşlardan biri olduğu da ayrıca görülmektedir. Ardından yine bu konuda temel bir taş olduğu düşünülen kültür ve medeniyet kavramları ele alınmıştır. Tüm bu kavramlar değerlendirilirken, seçici okuma ile belirlenmiş olan Ziya Gökalp ve Cemil Meriç'in konuya ilişkin tüm görüşleri doğrudan alıntılarla aktarılmıştır. Özellikle aydın meselesiyle ilişkisi öne çıkan dil olgusu ve dönemin dil politikalarına da yine bu bölümde yer verilmiştir. Son olarak her iki düşünürün de konuyu ele alırken sık sık değindiği dinin toplumsal değerlerin inşasındaki rolü aktarılmaya çalışılmıştır.

1.1. Araştırmanın Konusu

Aydınlar ve modernleşme günümüzde hala üzerine tartışılmaya devam eden konulardır. Bu çalışmada da Türk düşünce hayatının öne çıkan iki ismi olan Cemil Meriç ve Ziya Gökalp'in aydınlar ve modernleşme ile ilgili düşünceleri karşılaştırmalı olarak ele alınmıştır.

Çalışmada öncelikle Ziya Gökalp ve Cemil Meriç'in hayatları anlatılmıştır. Hayatları anlatılırken onların fikrî gelişimini anlamak amacıyla içinde yetiştikleri ortama, dönemin fikir akımlarına, öğrenim hayatlarına ve onları etkileyen isimlere de yer verilmiştir. Ardından Ziya Gökalp ve Cemil Meriç'in aydın ve modernleşme

meselesini işlerken ne çıkan her tema ayrı bölümler halinde verilmiştir. zet olarak Ziya Gökalp ve Cemil Meriç'in görüşleri temelinde Türkiye'de aydın ve modernleşme kavramlarının ele alınması bu çalışmanın temel konusunu oluşturmaktadır.

1.2. Araştırmanın Amacı ve nemi

Bilimsel çalışmaların iki önemli amacı bulunmaktadır. İlki araştırmanın genel amacıdır. Toplumu rahatsız eden, araştırılıp incelenmesinde ve üzüm aranmasında toplumsal fayda umulan bir probleme güvenilir zm üretmek, öneriler getirmek, yeni bilgiler üretmek ve gerçeği insanlığın hizmetine sunmaktır. Ayrıca araştırmanın konusunu, kavramlarını, kuramları ortaya koyabilmek yeteneği ve alışkanlığının kazandırılması da çalışmanın özel amacıdır (akır, 2006: 105).

Yapılan bu araştırmanın temel amacı aydın ve modernleşme kavramlarının sosyoloji bilimi çerçevesinde ve Türkiye'de önde gelen dşnrlere olan Ziya Gökalp ve Cemil Meriç'in görüşlerinde değerlendirilmesidir. Ziya Gökalp ve Cemil Meriç'in konuyla ilgili fikirleri karşılaştırmalı olarak incelenmiştir. Bu araştırmanın özel amacı ise sosyoloji alanındaki alanyazına katkı sağlamak ve diğer araştırmacılara faydalı olmaya çalışmaktır.

1.3. Araştırmanın Yöntemi

Araştırmaların belirli bir plan ile ilerlemesi gerekmektedir. Yöntem diğer adıyla metod, araştırma süresince ulaşılmaya çalışılan amaca varmak için izlenmesi gereken yoldur. Ayrıca bir Şeyin bulunup ortaya çıkarılması sanatı olarak da tanımlanmaktadır (Bilgiseven, 1994: 3; Çelebi, 2004: 131; Arslantürk, 2008: 63). Özetle her araştırmanın bir yöntemi vardır. Her bilim dalının da kendine özgü bir yöntemi vardır.

Bu alışma nitel bir araştırmadır. Araştırmada doküman incelemesi yöntemi kullanılmıştır. Bu yöntemde dokümanlar incelenip sistematik olarak değerlendirilmektedir. Doküman inceleme metodu isminde olduğu gibi özünde dokümanları ve kayıtları incelemeye dayanır. Doküman inceleme birçok akademik alan için kullanılabilir. Ama özellikle sosyoloji, tarih, dilbilgisi gibi sosyal bilim alanlarında kullanılmaktadır. Çünkü dokümantasyonda tarihsel arka plan ele alınmaktadır. Dolayısıyla olmuş, bitmiş olaylar ya da görüşler söz konusudur. Özetle

doküman inceleme ile çeşitli belgeler incelenir, elde edilen veriler bir araya getirilir ve güvenilir bir şekilde sunulur (Karataş. 1984: 68; Ekiz, 2003: 70). Bu araştırmada da Türk sosyoloji alanında öne çıkan iki isimden Ziya Gökalp ve Cemil Meriç'in aydın ve modernleşme ile ilgili görüşlerini karşılaştırmalı incelemek amacıyla kaynaklar taranmıştır. Ayrıca konuyu daha iyi ele alabilmek için hem birincil hem de ikincil kaynaklara başvurulmuştur. Kitaplar, tezler ve çeşitli makaleler incelenmiştir.

Araştırmada “betimsel analizin” ilk aşamasında yazarlara ait eserler incelenmiştir. İnceleme sırasında aydın ve modernleşme kavramlarına odaklanarak seçici okuma yapılmıştır. Betimsel analize başvurulmuştur. Betimsel analiz bir çözümleme yöntemidir. Yazılı ya da görsel belgeler içerdikleri mesajlar özetleştirilerek ve standart hale getirilerek sistematik olarak toplanmakta ve karşılaştırılmaktadır.

Ayrıca eserler analiz edilirken tümevarım metodu kullanılmıştır. Konuyla ilgili temalara ulaşmak amacıyla öncelikle okuma sırasında kodlama yapılmıştır. Kodlar düzenlenmiş temalara ulaşılmış ve son olarak derlenerek raporda sunulmuştur. Çalışma süresince ilk olarak tüm eserler incelenmiştir. Bu aşamada açık kodlama yapılmıştır. Bu şekilde dokümanların içinde olan saklı fikirler açık hale getirilmiştir (Strauss ve Corbin, 1998: 101). Kodlamada bazen bir cümle bazen bir paragraf kodlanmıştır. Zaman zaman da aynı bölümün birden fazla kodlandığı durumlar olmuştur. Ardından kodlar arasındaki benzerliklerden yola çıkılarak çalışılan olgulara işaret eden temalara ulaşılmıştır. Tüm bu süreç boyunca araştırmanın amacı göz önünde bulundurulmuştur. Özellikle aydın ve modernleşme kavramlarına dikkat edilmiştir. Son olarak temaların kendi içinde bir bütün oluşturma durumları ve tutarlı olmaları kontrol edilmiştir. Tüm bunlar sonucunda çalışmaya son şekil verilmiştir. Ayrıca bu çalışmada Ziya Gökalp ve Cemil Meriç'in eserlerinde konuya ilişkin görüşlerinde doğrudan alıntılara yer verilmiştir.

İKİNCİ BÖLÜM

ZIYA GÖKALP VE CEMİL MERİÇ

2.1 Ziya Gökalp'in Hayatı ve Eserleri

Asıl adı Mehmet Ziya olan Gökalp'in birkaç cümle ile biyografisini ifade etmek gerekirse; Hakikat-i Kübra yani Büyük Gerçek arayışı içine girmiş ve bunun için kalemiyle birlikte mücadele eden ulusal bir savaşçı duruşuna sahip bir isimdir. Eşi Vecihe Hanım'a, kızları Türkan, Hürriyet ve Seniha'ya sade üslubuyla büyük bir saygı ve derin duygularla yazmış olduğu mektuplardan da ailesine düşkün aile babası olduğu fikrine varılabilmektedir.

Aynı zamanda Türk yazarı, sosyolog, siyasetçi ve bir şair olan Ziya Gökalp, Türk milliyetçiliğinin babası olarak kabul edilmektedir. Bu bölümde Ziya Gökalp'in hayatına genel olarak yer verilmiş, yaşadığı dönem özelliklerinden ve edebi yönünden bahsedilmiştir.

Ziya Gökalp 23 Mart 1876 yılında Diyarbakır'da dünyaya gelmiştir. Bu dönem Osmanlı Devleti'nin çöküşünün hızlandığı bir dönemdir ve Ziya Gökalp'in çocukluk ve gençliği böyle bir ortamda geçmiştir (Çakmak, 1976: 54). Babasının isteği üzerine kendisine Mehmet Ziya ismi verilmiştir. Babası Vilayet Evrak Memurluğu yapan Mehmet Tevfik Efendidir. 1851- 1890 yılları arasında yaşamıştır. Annesi ise Zeliha Hanımdır. 1856-1923 yılları arasında yaşamıştır (Gürsoy ve Çapçioğlu, 2006: 89).

Ailesi, özellikle babası kendisine hayatında yol gösterici olmuştur. Dönem özellikleri dikkate alındığında böyle bir aile ortamının iyi bir şans olduğunu söylemek mümkündür. Özellikle ona kitap sevgisi ve yurtseverlik duygusunu aşıl原因an isim babası olmuştur (Çakmak, 1976: 54). Ziya Gökalp'in ailesi o dönem için önemli isimlerden oluşmaktaydı. Babaannesi, Diyarbakır'da tanınmış bir aile olan Müftü Derviş Efendi'nin kızı Hatice Hanım idi. Büyük dedesi iyi bir medrese eğitimi almış, kadılık ve müftülük yapmış olan Hacı Hüseyin Sabir Efendi idi. Amcası Ceza Mahkemesi Reisliği yapmış Hacı Hasib Efendi, dayısı ise Diyarbakır milletvekilliği yapmış olan Pirinçcizade Arif Bey idi. Anneannesi de yine dönemin şairlerinden ve müftülük yapmış olan Hoca Mes'ud Lütfi Efendi'nin kızı Hacı Fatma Hatun idi (Mazlum ve Gölbaşı, 2009: 226). Ziya Gökalp üzerinde önemli bir etkiye sahip diğer aile üyesi ise amcasıydı. Arapça ve Farsçayı kendisinden öğrenmiştir, amcası Hacı Hasib Efendi yol gösterici ve

teşvik edici olmuştur. Ziya Gökalp üzerinde etkili olan diğer bir isim ise biyoloji öğretmeni Doktor Yorgi'dir. Kendisi onunla özel olarak ilgilenmiş ve onu müspet ilimlerle uğraşma konusunda teşvik etmiştir (Çakmak, 1976: 54). 1888 yılında ise Diyarbakır Askeri Rüştiyesi'nde okurken babasını kaybetmiştir (Acet, 2014: 66). Ziya Gökalp orta öğrenimini Diyarbakır'da İdadi Mülki'de tamamladıktan sonra ekonomik sıkıntılardan dolayı Baytar Mektebi'ne girmiştir. Baytar Mektebinin yine o dönem için önemli özelliği parasız yatılı olan tek okul olmasıdır. Bu dönemde Ziya Gökalp sosyolojiye ilgi duymaya başlamış ve bu alanda birçok kitap okumuştur (Mazlum ve Gölbaşı, 2009: 226). Burada 3. sınıf öğrencisi iken siyasi olaylar sebebiyle bir süre hapis yatmıştır. Hapis sürecinde tanışmış olduğu tutuklulardan Naim Beyden 'pirim' olarak söz etmektedir. Naim Bey, Ziya Gökalp'i yönetici ve yönetim şekilleri konusunda bilgilendirmiştir (Çakmak, 1976: 54). 1 yıl tutuklu kalıp ardından memleketi Diyarbakır'a gönderilmiştir (Mazlum ve Gölbaşı, 2009: 226).

Ziya Gökalp çalkantılı bir eğitim hayatı geçirmiş, bir yandan araştırmalar yapıp sosyoloji dersleri vermiş, bir yandan da siyasetle ilgilenmiştir (Gökalp, 1941: 2). Daha sonra 1908'lerde tekrar İstanbul'a dönmüş ve inkılapçı olan İttihat ve Terakki Cemiyeti üyeleri ile sık görüşmeye başlamıştır (Mazlum ve Gölbaşı, 2009: 226). Ziya Gökalp II. Meşrutiyet'in ilanından sonra yapılan gösterilerin başında da bulunmuştur. Bu sırada oluşan özgürlük ortamında gençleri toplayarak hürriyet, eşitlik ve adalet üzerine konuşmalar yapmıştır (Sağlam, 2008: 166).

Sosyolojinin Türkiye'deki baş temsilcisi olan Ziya Gökalp, 1910 yılında Selanik Sultani Mektebi'nde sosyoloji dersleri de vermiştir. Böylelikle Türkiye'de ilk sosyoloji derslerini veren isim olmuştur. Kendisine Maarif Nazırlığı yani günümüzdeki ismiyle Milli Eğitim Bakanlığı teklif edilmiş ama o bunu reddetmiştir. Bunun yerine Edebiyat Fakültesinde içtimaiyat müderrisi olmayı seçmiştir. Ayrıca üniversitenin yeniden kurulup özerklik kazanmasında rol oynamıştır (Mazlum ve Gölbaşı, 2009: 228).

Siyasete olan ilgisi ise hapis ve sürgün hayatı yaşamasına sebep olmuştur (Gökalp, 1941: 2). Ziya Gökalp'in yaşadığı dönemde İttihat ve Terakki Cemiyeti iktidarda olması sebebiyle Ziya Gökalp'in bazı düşüncelerini uygulama fırsatı bulduğu da ifade edilmektedir (Çakmak, 1976: 54). 13 Kasım 1918'de İstanbul'un işgali, vatansever aydınların artık rahat bırakılmayacaklarını gösteriyordu. Ziya Gökalp Türkçü ve milliyetçi fikirlere sahip olması ve de Türk Ocağı gibi çeşitli milliyetçi kuruluşlarla

çalışmalar yapmasından dolayı hedef alınmıştır. Tüm bu sebeplerle 28 Ocak 1919'da arkadaşları ile görüştüğü sırada müderrisler odasında tutuklanmıştır. Türkçü fikirleri savunması ve Ermeni tehcirinin de etkisi olması sebebiyle sıkıyönetim mahkemesinde yargılanmıştır. Hatta sorgu sırasında vakur bir tavır takınması ve tüm arkadaşlarının benzeri tutum sergilemesi sonucu idam cezası verilmekten çekinilmiştir. Dört ayı aşkın tutukluluk süresinden sonra 145 kişi ile birlikte o dönemde İngiliz sömürgesi olan Malta'ya sürülmüştür. 26 Mayıs 1919'da bir gece diğer sürgünlerle gemiye bindirilip gönderilmiştir. 29 Mayıs 1919'da Limni'de Mondros Limanına varmışlardır (Yıldız, 2013: 265). Ziya Gökalp tüm bu süre boyunca adeta günlük tutar gibi mektup yazmıştır. Bu mektuplar ve notlar 1965 ve 1989 yıllarında Fevziye Abdullah Tansel tarafından eser olarak yayınlanmıştır. Kitapta 572 adet mektup yer almıştır (Yıldız, 2013: 265). İki buçuk yıllık sürgünlüğün ardından geri dönmüş ve Türkiye Cumhuriyeti Devleti'nde bazı görevlerde bulunmuştur (Çakmak, 1976: 54).

Ankara Hükümeti'nin daveti üzerine 1923'te Ankara'ya giden Ziya Gökalp Maarif Vekâleti Telif ve Tercüme Heyeti Başkanlığı'na atanmıştır. Mustafa Kemal kendisini davet etmiş, köşkte uzun görüşmelerinin ardından ise "Doğru Yol, Hâkimiyet-i Milliye ve Umdelerin Tasnifi, Tahlil ve Tefsiri" adlı bir broşür yayınlanmıştır. Aynı yıl Diyarbakır milletvekili olarak meclise girmiş ve birçok yasanın hazırlanmasında görev yapmıştır.

Hayatını şu şekilde özetlemek mümkündür (Çakmak, 1976, Gürsoy ve Çapçioğlu, 2006, Acet, 2014):

- 1883 yılında Mercimek Örtmesi Mahalle Mektebi'ne kayıt olmuştur.
- 1886 yılında Mektebi Rüştüye-i Askeriyye'de hocası olan Kolağası İsmail Hakkı Bey'den hürriyet ile ilgili fikirler edinmiştir.
- 1890 yılında amcası Müderris Hacı Hasip Bey'den dersler almıştır.
- 1891 yılında İdadi Mülkiye'ye ikinci sınıftan kayıt olmuştur.
- 1893 yılında biyoloji öğretmeni Doktor Yorgi'den felsefe, İdadide tarih öğretmenliği yapan Mehmet Ali Ayni'den ise tarih dersleri almıştır. Bu derslerde tarih muhakemesini öğrenmiştir. Aynı yıl idadilerin yedi yıla çıkarılması ile okuldan ayrılmıştır.
- 1894 yılında yaşanan toplumsal sıkıntıların etkisi, ekonomik imkânsızlıklar ve ailesinin evlilik baskısı sebebiyle bunalıma sürüklenmiştir ve intihar girişiminde

bulunmuştur. Hilmi Ziya Ülken'e göre intihara teşebbüs etmesinde Ziya Gökalp'in almış olduğu felsefe eğitimi ile dini muhafazakâr eğitim arasında yaşadığı çatışmaların etkisi büyüktür.

- 1895 yılında kardeşi ile birlikte İstanbul'a geri gelmiştir.
- 1899 yılında yasaklı kitapları okuma gerekçesiyle cezaevine gönderilmiştir.
- 1900 yılında amcasının kızı ile evlenmiştir. Diyarbakır'a yerleşmiştir.
- 1908'de İttihat ve Terakki'nin Diyarbakır, Bitlis, Van bölgesinde müfettişliğe atanmıştır.
- 1909'da Darülfünun'da hocalık yapar. Aynı yıl İttihat ve Terakki Cemiyeti tarafından Selanik'e gönderilir.
- 1912 yılında bir kez daha ailesiyle birlikte İstanbul'a yerleşmiştir.
- 1913-1914 yıllarında Edebiyat Fakültesinde edebiyat hocalığı yapmıştır.
- 1914 yılında 'Kızılelma' adlı eseri yayınlanmıştır.
- 1917 yılında 'Yeni Mecmua' yayın hayatına başlamıştır.
- 1918'de Türkleşmek, İslamlaşmak, Muasırlaşmak adlı eseri ile Yeni Hayat adlı şiir kitabı yayınlanmıştır.
- 1919 yılında idamla yargılanmış ve Malta'ya sürgüne gönderilmiştir.
- 1922 yılında Eğitim Fakültesinde felsefe dersleri vermiştir.
- 1923 yılında Atatürk'ün de isteğiyle Diyarbakır milletvekili seçilmiştir.
- 1923 yılında 'Türkçülüğün Esasları' adlı eseri yayınlanmıştır.
- 24 Ekim 1924'te hayata gözlerini yummuştur.

Osmanlı Devleti'nin içinde bulunduğu bunalımlı dönemlerinde, okul yıllarında ülke problemleriyle ilgilenen Ziya Gökalp, hayatı boyunca birçok siyasi ve sosyal örgütlenme içerisinde yer almıştır (Acet, 2014: 68). Osmanlı Devleti'nin çöküşü ve Türkiye Cumhuriyeti'nin kuruluşuna kadar geçen dönemde en yüksek derecede etkili fikir ve bilim adamlarının başında şüphesiz Ziya Gökalp gelmektedir. Mustafa Kemal Atatürk de onun için şu sözleri kullanmıştır: “Bedenimin babası Ali Rıza Efendi, hislerimin Namık Kemal, fikirlerimin Ziya Gökalp'tır” (Gökalp, 1941: 2).

Ziya Gökalp büyük bir fikir adamıdır. Döneminin bütün modern ve pozitif bilimlerini bilimsel bir disiplinle incelemiş, irdelemiş ve Türk toplumuna uyarlamıştır. Sosyolojinin kurucusudur. Kültür ve medeniyet tarihi alanının öncülerindedir.

Sosyolojinin bilim olmasını Fuat Köprülü ile sağlayan ilk kişilerdendir (Gökalp, 1941:2).

Ziya Gökalp genel olarak gösterişi sevmeyen bir insandır. Konuşurken diğer insanları şaşırtmaz, konuşma sırasında karşıdaki kişiye bir türlü bulup ortaya çıkaramadığı şeyleri söylüyormuş hissi verir. Genel olarak hayatının her safhasında düşünen ve düşündüklerini her fırsatta anlatan, kendini bırakmayan, felsefi ve pedagojik sorunları günlük hayatın meselesi haline getiren bir ‘*Mefkûre Adamı*’dır (Yıldız, 2013: 269).

Ziya Gökalp II. Meşrutiyet’in karakterini oluşturan Batıcılık, İslamcılık, Türkçülük gibi birbirine tamamen zıt fikirler arasında ahenk kurmuş olan bir düşünürdür. Onun meşhur formülü ise şu şekildedir: “Türk milletindenim, İslam ümmetindenim, Garp medeniyetindenim” (Yanık, 1998: 19).

Diyarbakır’da Küçük Mecmua’da araştırma yazıları ve şiirler yayımlanmıştır. Türk Yurdu, Halka Doğru, İslam Mecmuası, Türk Sözü, Yeni Mecmua, Milli Tetebbular Mecmuası, İçtimaiyat Mecmuası gibi bazı dergilerde yazılarına devam etmiştir. Atatürk’ün talebi üzerine Hâkimiyet-i Milliye Gazetesi’nde yazılar yazmıştır. Böylelikle Türkiye Cumhuriyeti’nin kurulmasında ve özellikle kültür politikasının oluşturulmasında katkıları olmuştur (Gökalp, 1941: 2).

Türkleşmek, İslamlaşmak, Muasırlaşmak kitabı ile İslamcılık, Batılılaşma ve Türklük kavramları üzerine tartışmalar oluşturmuştur. Türkçülüğün Esasları adlı kitabında hars, medeniyet, milli vicdan kavramlarını, dil, din, ahlak, hukuk, felsefe ve siyaset alanında Türkçülüğü açıklamıştır. Türk Medeniyeti Tarihi adlı kitabında ise Türklerin devlet ve aile yapısını, Türklerin felsefesini, dini ve bilimi üzerine inceleme yapmıştır (Gökalp, 1941: 2). Bu eserlerde bütün Türklerin bir arada yaşadığı bir ülke idealinden bahsetmiştir (Yanık, 1998: 18).

Türkiye’de sosyolojinin kurucusu olan Ziya Gökalp aynı zamanda din sosyoloğudur. Ancak onun bu yönünü görebilmek için din sosyolojisi anlayışı ile sosyoloji anlayışını iyi incelemek gerekir. Bu ikisini ayırmak güçtür. Gökalp’in toplum teorilerinin temelinde din ciddi bir yer işgal etmektedir (Kılıç, 2008: 34-35). İslam dininin birleştirici bir özellik taşıması Ziya Gökalp’e yeni bir “İslam Toplumu” oluşturma düşüncesinde umut vermiştir. Eserlerinde Osmanlılık fikri etrafında nasıl toplanılması gerektiğini, mezhep konusunda ayrılık olmasının bir vatan evladı olmaya

ya da bir millete mensup olmanın engel olmadığını belirterek kardeşlik fikrini vurgulamaktadır (Yaz, 2017: 50).

Yıldız (2013: 269-286) çalışmasında Ziya Gökalp'in karakteristik ve kişilik özelliklerini yakından incelemiştir. Bu hususları şöyle özetlemek mümkündür;

- Duygulu bir mantık adamı: Ailesine karşı ise terbiyeci bir baba, duygudan uzak genellikle mantıklı bir insandır. Aynı zamanda da kızına duygu yüklü şu ifadeleri kullanmıştır: “Sevgili Kızım, kuşlarla gönderdiğin selamı aldım. Ben de bulutlarla selam gönderdim. Sen de aldın mı? Türkân bana çiçeklerin kokusuyla selam gönderiyor. Ben de ona, kelebeklerin kanatlarındaki renklerle selam gönderiyorum.”
- Hasret çeken ve aileye düşkün bir baba: Mektuplarını okuyanlar, hasret duygularının çok sık işlendiğini görmektedir. *"Yavrularımın civıltılarını işitmediğim için etrafımı dinlemiyorum. Beni yuvamdan ayırıp da niçin bu kafese koydular?"* sözleri iç dünyasını yansıtmaktadır.
- Huzur arayan bir mustarip: Ziya Gökalp de diğer birçok insan gibi huzur aramıştır.
- Bıkkınlık ve teselli: Mektuplarındaki birçok ifade bıkkınlığını göstermektedir. Bir yandan da yakınlarına teselli vermeye çalışmıştır.
- Yeşilköy hayali: Esirlik sonrası sakin, huzurlu ve yeşil bir yerde yaşamayı hayal etmiştir.

Ziya Gökalp'in Yaşadığı Dönemin Özellikleri

Ziya Gökalp yaşadığı dönemi anlamak için Osmanlı Devleti'nin çöküş dönemine gidilmesi gerekmektedir. Osmanlı toplumu 1600'lerden itibaren sağlıklı bir yapısal değişimin sancılarını çekmiştir. Dengenin temel ekseni olan toprak düzeninin bozulduğu bir yapıdan söz edilebilir (Çakmak, 1976: 54). Yaşadığı dönemdeki Türklük düşüncesinden de bahsetmek gereklidir. Bu düşüncenin içinde bir takım felsefe barınsa da genel olarak toplum için ve siyasal yaşam için çözüm üretme çabası söz konusudur. Düşüncesinin ana teması “devleti kurtarmak” olduğundan çoğu zaman bu meseleye çözüm amaçlı fikirler sunmuştur. Bu dönemdeki kişiler genel olarak dinsel kültür özelliklerinin baskın olduğu ve dogmacı bir çevrede yetişmektedirler.

O dönemde halkın büyük bölümünü köylüler oluşturmaktadır. 16. yüzyıla kadar huzur ve barış içinde ayrıca can ve mal güvenliği içinde olan köylü halkı sonrasında daha fakir ve güvensiz duruma gelmiştir. Koruyucu devlet yapısı eskide kalıp yerine ağaların köylüleri sömürdüğü, köylünün devamlı vergi verdiği ve hayatlarının çoğunun savaşlarda geçtiği bir yapı oluşmuştur. Hastalıklar yoğundur ve kıtlık söz konusudur. Devrin en zenginleri ise Ermeni, Rum veya Musevi tüccarlardır. O dönemde Osmanlı Devleti açık bir şekilde emperyalist sömürü altındadır. Ülkenin eski gücüne kavuşması ve toparlanması için bağımsızlığını kazanması kaçınılmazdır (Çakmak, 1976: 55).

Dönemin fikir akımlarına baktığımızda ise bir grup belirli bir ülkenin himayesini istemekte diğer bir grup ise ülke yapısında çeşitli konularda reform önermektedirler. Hürriyetçi akımlar ya da bazı kültürel değişimlere yönelik akımlar söz konusudur. Milliyet akımlarının temel gerekçesi ise Osmanlı Devleti'ni kurtarmaktır. Bu akıma göre Osmanlı Devleti'ni diriltmenin hayal olduğu, mevcut şartlarda davanın Türklüğü kurtarmak olduğu savunulmaktadır (Çakmak, 1976: 55). Bu dönemde yine Namık Kemal, Prens Sabahattin ve Mizancı Murat gibi aydınlar da devletin kurtarılması fikrini savunmaktaydı. Dolayısıyla Ziya Gökalp'in düşüncelerinin gelişiminde kendisinin kişisel koşulları kadar bu politik koşullar da etkili olmuştur. Balkan savaşlarına kadar Osmancılığı savunan Gökalp sonrasında milliyetçiliği kabul etmiştir (Yılmaz, 2010: 30).

Bundan sonraki bölümde Ziya Gökalp'in Türk siyasal hayatındaki etkisine, sahip olduğu role ayrıntılı olarak yer verilmiştir.

2.1.1. Ziya Gökalp'in Türk Siyasal Hayatındaki Yeri ve Rolü

Ziya Gökalp'in düşünce sistemini, Türk siyasal hayata etkisini ve rolünü anlamamız öncelikle yaşadığı dönemin düşünsel, siyasal ve toplumsal niteliklerini bilmeyi gerekli kılmaktadır. Gökalp'in doğduğu yıl 1876'da; Osmanlı Devleti'nin anayasası olan Kanun-i Esasi'nin ilan edildiği, mutlakiyet rejiminin yaşandığı bir dönemdir. Ayrıca Balkan Savaşlarıyla imparatorlukların parçalandığı, I. Dünya Savaşının etkileri ile Cumhuriyet'in kurulmasına kadar giden kırılmaların olduğu bir döneme denk gelen Ziya Gökalp'i yaşadığı dönemi ile bütün görmek gerekir. Osmanlı Devleti'nin nasıl kurtarılacağını kendi hayatında çözülmesi gereken bir mesele haline getirmiş olan Ziya Gökalp'in, siyasal hayattaki yerini anlamak için bu bilgiler ışığında ilerlemek doğru bir girizgâh olacaktır. Ziya Gökalp'in düşünce sistemini analiz

edebilmek amacıyla bu bölümde, dönemin siyasal yapısı ve fikir akımları da ele alınmıştır.

Ziya Gökalp cumhuriyet rejiminin fikri temellerinin atılmasında sosyolojik açıdan katkı sağlayan aydınların başında gelmektedir. Ayrıca bugün bile Batı ile olan ilişkilerimizde aydın meselesi minvalinde anlamını koruyan önemli tespitlerde bulunmuştur (Tuna, 2012: 3). Osmanlıyı içinde bulunduğu güç durumdan kurtarmak için Osmanlı aydınları tarafından öne sürülen fikirler, başta modernleşme düşüncesi ile ortaya çıkmıştır. Ardından İslamlaşmak gayesi ve son olarak da Türkleşmek akımı dâhil olmuştur. Ziya Gökalp'e göre bu üç akım ihtiyaçlardan doğmuştur (Gökalp, 1976b: 5). İkinci Meşrutiyet döneminde hâkim siyasal güç olan İttihat ve Terakki Cemiyeti içindeki aydınlardan biri olan Ziya Gökalp Batı'yı ve toplumsal özelliklerini araştırarak nasıl yararlanılabileceği konusunda araştırmalar yapmıştır (Mardin, 2012: 176).

Ziya Gökalp'te Osmanlıcılık fikrinin zayıflamasının sebebi, devletin son dönemde giderek zayıflamasıdır. Bu dönemde Balkanlardaki topraklar kaybedilir. Bu parçalanma döneminde halifelige bağlı Sünni Müslüman toplumlar Osmanlı Devleti'ni koruma amacı taşımışlardır. Ancak bu bölgelerde başlayan isyanlar da buna imkân tanımamıştır. Bu yüzden Türkçü ve Turancı ülküler daha gerçekçi bulunmuştur. Bu görüşü ortaya atan aydınlardan biri de Ziya Gökalp olmuştur. Bu görüşüne meşru temeller sağlamak amacıyla çaba göstermiştir (Heyd, 1980: 26). Ziya Gökalp'in fikirlerindeki değişimde o günün koşullarında İslamcılığın ölçü olması etkilidir (Türkdoğan, 1998: 109; Heyd, 2010:163).

Türk milliyetçiliği sömürge üzerine kurulan bir düşünce değildir. Yıkılmak üzere olan bir devletin ardından milli bir devlet kurmak amacıyla Türk milliyetçiliği fikri ortaya çıkmıştır. Bu fikir yalnızca devleti kurtarma çabası değil aynı zamanda modernleşme çabalarını da barındırır. Ziya Gökalp'in Türk milliyetçiliği anlayışı da bu yöndedir. Ziya Gökalp'in Türkleşmek, İslamlaşmak ve Muasırlaşmak adlı eserinde yer alan muasır İslam Türklüğü fikri bu anlayışa başlangıç oluşturmuştur (Türköne, 2012: 35). Çünkü Ziya Gökalp'in fikirlerinde güçlü taraflar vardır ve bu görüşlerin alt yapısı bulunmaktadır (Türkdoğan, 1998: 11).

Ziya Gökalp, Cumhuriyet'in ilk yıllarında yöneticilere yol gösterici olmuştur. Yöneticilerin teoriler ve öğretiler noktasında duydukları ihtiyacı karşılayan programlar sunmuştur, bu alandaki boşluğu doldurmuştur. Ziya Gökalp'in ortaya atmış olduğu bu

fikirler ve milli devlet sistemi de Mustafa Kemal Atatürk tarafından hayata geçirilmiştir (Türkdoğan, 1998: 171). Ziya Gökalp 1923 yılında Atatürk'ün isteği ile Diyarbakır milletvekili seçilip Ankara'ya taşınmıştır. Bu isteğin en büyük sebebi savaş sonrası sosyal inkılaplar için gerekli hazırlıkların olmasıdır (Vakkasoğlu, 1984: 69).

Türk toplumunu ilerletmeyi amaçlayan Mustafa Kemal Atatürk'ün o dönemin önemli fikir adamlarının felsefelerinden, yazmış olduğu eserlerinden haberinin olmaması düşünülemez. Atatürk'ün görüşlerinde Namık Kemal, Tefik Fikret, Mizancı Murat gibi isimler ile birlikte Ziya Gökalp de önemli yer tutar. Ve hatta Mustafa Kemal Atatürk dönemin önde gelen fikir adamlarından Ziya Gökalp'ten etkilenmiş birçok noktada ortak görüşler ileri sürmüştür. Ancak bazen de farklı görüşleri olmuştur (Safa, 1997: 106; Sav, 2001: 22). Atatürk'ün kültürün Türkiye Cumhuriyetinin temeli olduğu görüşü, kültür kavramını daha genel hale getirmiştir. Atatürk aslında bir eylem adamıdır. Dolayısıyla sadece kültürle ilgili değil tüm düşüncelerinde eyleme döktüğü davranışlara ilişkin yorumlara bakmak gerekir. Atatürk Türk milletinin en kısa zamanda modern milletler dairesine dahil olmasını hedeflemiştir. Şu sözleri buna işaret etmektedir: “Efendiler. Yaptığımız ve yapmakta olduğumuz inkılâpların gayesi, Türkiye Cumhuriyeti halkını tamamen asrî ve bütün mana ve eşkâliyle medenî bir hey'et-i içtimaiyye haline îsâl etmektir” (Koç, 2011: 118).

Ziya Gökalp; Tanzimat, Meşrutiyet, Cumhuriyet dönemlerinde yaşamış sosyo-kültürel yapının, siyasal hayatın kimi yerde yavaş kimi yerde keskin ve hızlı bir şekilde dönüşüm yaşadığı evrenin değerli bir mütefekkeri olarak akılda tutmak onun doğru okunmasını ve anlaşılmasını sağlayacaktır. Nihayetinde Türkçülüğün Esasları adlı eserinde yer verdiği “milletini tanı, ümmetini tanı, medeniyetini tanı” üçlü senteziyle de Türk siyasal hayatında kalıcı imzalar attığı görülmektedir (Gökalp, 1997: 37).

Ziya Gökalp'in fikir akımlarına etkisi irdelendiğinde; toplumların sarsıntılı dönemlerinde yaşanan sorunlara çözüm üretmek ya da sosyal yapıyı yeniden yapılandırmak gibi görevler üstlenerek özellikle bu dönemlerde fikir adamlarının yetiştiğini söylemek mümkündür. Ziya Gökalp de Osmanlı Devleti'nin çöküş döneminde yetişmiş ve böyle bir rolü üstlenmiştir (Altuğ, 1986:3). Kalemler dergisinde şiir ve yazıları yayımlanan Ziya Gökalp, ana düşüncesi Türkçülük akımı olan bu derginin fikir boyutunu ele almıştır. Türkçülük olarak dergiyeye hâkim olan düşünce sonra

“Terkib-i Lisan” olarak yayılmaya devam etmiştir. Tüm bu süreçte Ziya Gökalp “Yeni Turan” düşüncesini telkin etmiştir (Mazlum ve Gölbaşı, 2009: 228).

Ziya Gökalp’in Türkçülüğün Esasları adlı eseri de ayrıca Cumhuriyet Dönemi’nde Türkiye’nin ideolojisini biçimlendirmiştir. Atatürk, Ziya Gökalp’in yeni bir ulus devlet oluşturma ideolojisinden etkilenmiş, onun soyut fikirlerinin bir kısmını hayata geçirmiştir. Ziya Gökalp yaptığı çalışmalarda Batı kültüründen yararlanmış ve Doğu kültürünü dışlamadan sentezleyerek bir kültür modeli oluşturmaya çalışmıştır (Mazlum ve Gölbaşı, 2009: 229).

Ziya Gökalp’in İttihat ve Terakki Cemiyeti’ndeki rolüne değinildiğinde kendisinin bu cemiyette önde gelen isimlerden olduğu bilinmektedir. Diyarbakır dönüşü Selanik’e, İttihat ve Terakki Cemiyeti Umumi Azası olarak gitmiştir. İstanbul’a 1908’de dönüşünde de, daha önceden tanıdığı birçok kişi ile ittihat ve Terakki Cemiyetinde sık sık bir araya gelmiştir. Ayrıca II. Meşrutiyetin ilanından sonra oluşan özgür ortamda, gençleri İttihat ve Terakki Cemiyeti’nde toplamış özgürlük, adalet gibi konularda açıklamalarda bulunmuştur (Sağlam, 2008: 166; akt. Mazlum ve Gölbaşı, 2009: 227). Ortaya çıkan bu milli birlik anlayışı özellikle savaş döneminde önem taşımış, İttihat ve Terakki Cemiyetinin resmi ideolojisi haline gelmiştir (Georgeon, 1980: 5).

“Meşrutiyet”, “parlamento” gibi kavramların sorgulanmaya başladığı dönemde de Ziya Gökalp’in etkilerinden söz etmek mümkündür. Ziya Gökalp Diyarbakır’da olduğu dönemde İstanbul’daki meşrutiyetçi cemiyetlerle sürekli irtibat halinde olmuştur. Hatta zaman zaman takip edilmiştir. Görüşleri cumhuriyetin kurulup gelişmesinde etkili olurken öncesinde de İkinci Meşrutiyet döneminin aydınlarını derinden etkilemiştir (Mazlum ve Gölbaşı, 2009: 229). Meşrutiyetin ilanından sonra da yapılan gösterilerin başında yer almıştır (Sağlam, 2008:166).

Jön Türkler, Osmanlı Devleti’nin son döneminde ortaya çıkan bir grup meşrutiyetçi ve aydın gençtir. Jön Türklerin amaç olarak ortaya koydukları milliyet birliği sağlama görüşünün ardında, asıl olarak kendilerine sordukları soru “Osmanlı Devleti nasıl kurtarılabilir?” dir (Georgeon, 1980: 10). Jön Türk Hareketi, II. Abdülhamit’in kaldırdığı meşrutiyetin ardından, 1908’de meşrutiyetin yeniden kurulmasını sağlamıştır. 1913 yılında İttihat ve Terakki’nin resmi olarak iktidara gelmesiyle de Türk milliyetçiliği resmi ideoloji olmuştur (Yesevi, 2012: 79).

Türkçülük fikirlerinin kaynağı Jön Türk hareketine dayanmaktadır. Fakat Türkçülüğü ilk defa sosyolojik bir yöntemle kullanıp sistemli hale getiren Ziya Gökalp'tir. Durkheim sosyolojisini uygulayarak hars, millet, medeniyet, ideal gibi terimleri bilimsel bir metotla işlemiş ve Türk milliyetçiliğini bu temeller üzerine kurmuştur (Acet, 2014: 122).

Çok yönlü bir fikir adamı olan Ziya Gökalp yalnızca siyaset alanında değil sanat ve edebiyat alanında da katkısı olan bir isimdir. Bu sebeple bundan sonraki bölümde Ziya Gökalp'in sanat ve edebiyat anlayışına yer verilmiştir.

2.1.2. Ziya Gökalp'in Sanat ve Edebiyat Anlayışı

Ziya Gökalp ilk yazısını 23 Eylül 1895'te İstiklal Gazetesinin 31. sayısında çıkarmıştır. Edebi, felsefi, hukuki, siyasi ve idadi mahiyette birçok makale ve manzumelere imza atmıştır. Yazıları daha çok fikir ağırlıklıdır. Siyasi fikirlerini yaymak amacıyla sanatı bir araç olarak kullanan şairlerden birisidir. Eserlerinde Türk mitolojisini ve Türk folklorüne yaptığı katkılar ayrıca belirtilebilir.

Ziya Gökalp genel olarak didaktik şiirler yazmıştır. Yaşamının Osmanlı Devleti'nin çöküş döneminde yaşamış olması, fikirlerini manzum ve mensur eserlerde dile getirmeyi tercih etmesine sebep olmuştur. Ziya Gökalp şiiri, halkı aydınlatma ve eğitmenin aracı olarak görmüş ve 'Yeni Hayat' adlı şiir kitabında bu konuyu şu şekilde dile getirmiştir.

“Şuûr devrinde şiir susar, şiir devrinde şuûr seyirci kalır.

İçinde bulunduğumuz zaman, gâlibâ birinci devreye aittir” (Atnur, 2011: 30).

Ziya Gökalp Türkçü kimliğiyle tanınmaktadır. Türkçülüğü “Türk milletini yükseltmek” olarak tarif eder. Ayrıca lisan, ahlak, edebiyat, hukuk, din gibi alanlarda Türkçülüğün programı hakkında bilgi vermiştir. Türk kavramı ile Türkiye'den öte bütün Türklüğü kastetmektedir (Atnur, 2011: 30).

Ziya Gökalp'in sosyolojiye yönelik eserleri iki gruptadır. Öncelikle bir grup eseri sosyolog olmasından kaynaklıdır. Diğer grup eseri ise sosyolojiden yola çıkarak koyduğu yeni eserlerdir. Genel olarak eserlerinde ise Türklerin geleneklerine, Türk töresine, atasözlerine, destanlara, eski Türkçedeki kelimelere yer vermektedir. Bu da

eserlerinde halk edebiyatını birinci derece kaynak olarak kullandığının göstergesidir (Filizok, 1991; akt. Atnur, 2011: 32).

Ziya Gökalp'in eserlerinde sosyolojik konulara yer vermesi daha çok yaşadığı dönemle ilgilidir. O dönemde Balkan Savaşları, Trablusgarp Savaşı, Birinci Dünya Savaşı ve Kurtuluş Savaşı gibi zorlu mücadelelerden geçilmektedir. Türkçülük akımı ise bu mücadelelerle birlikte daha yüksek seviyeye çıkmıştır. Eserlerine yakından bakıldığında ise kadın ya da erkek tüm kahramanların Türklük bilincinin yüksek olduğunu görmek mümkündür (Atnur, 2011: 35). Ayrıca Ziya Gökalp güncel siyasete ya da şahıslara ilişkin meselelerin, ilim ve sanatta ya da toplumsal hayatta yapılmasına karşı çıkardı (Köseoğlu, 2009: 101; Dalgıç, 2018: 263).

Ziya Gökalp'ın Malta'ya sürgün döneminde yazdığı mektuplar bir haberleşme aracı olmasının yanında düşüncelerini yansıtmaya sebebiyle de önemli görülmektedir. 29 Mayıs – 6 Haziran 1335 tarihli mektuplarında “Kitaplarımın arasında İngilizce kıraat ve sarf (gramer) kitapları, küçük ve büyük lügat kitapları var; onları da gönderiniz” demesi onun okumaya ne kadar önem verdiğini göstermektedir. Hatta kitap konusundaki istekleri başka birçok mektubunda da sürmüştür. Fırsat buldukça, para buldukça Avrupa'dan kitap getirtmiştir. Yine bazı mektuplarında "kitaplar geldi / gelmedi; gazete ve mecmualar geldi"; "İngilizce kitaplar gelmedi"; "gazeteleri, mecmuaları, kitapları da göndermekten sakın vazgeçmeyiniz" gibi ifadelerin yer alması, okumaya verdiği önemin kanıtı sayılmaktadır (Yıldız, 2013: 268).

Özetlemek gerekirse; Ziya Gökalp, Türkiye'ye kuruluş döneminde biçim vermiş ve ruh kazandırmıştır. Birçok konudaki ileri görüşü temel kurumların kurulup gelişmesinde etkili olmuştur. Başta Atatürk olmak üzere II. Meşrutiyet, Kurtuluş Savaşı, cumhuriyet gibi siyasal ve toplumsal olayların gelişiminde yöneticilerin ve aydınların görüşlerini derinden etkilemiştir (Tuncay, 1978; akt. Mazlum ve Gölbaşı, 2009: 229).

“Aruz sizin olsun, hece bizimdir.

Halkın söylediği Türkçe bizimdir”(Gökalp, 1941: 26).

Ziya Gökalp'in yazmış olduğu bu satırlarıyla da tekrardan halk edebiyatını desteklediği, az kelimelerle sadelik ve anlaşılır olmaktan yana tutum sergilediği görülmektedir.

Türk sosyolojisinin kurucusu olan Ziya Gökalp'in bilim ve sosyoloji anlayışı bu çalışmada da merak konusu olmuştur ve genel olarak ele alınmaya çalışılmıştır.

2.1.3. Ziya Gökalp'in Bilim ve Sosyoloji Anlayışı

Ziya Gökalp, Auguste Comte'un 1820'lerde pozitif bir bilim dalı olarak geliştirdiği sosyolojiyi Türkiye'ye tanıtip, dersler vermeye başlayan önemli bir sosyologtur. Ziya Gökalp Türk düşünce tarihinde Durkheim'in metodunu benimseyip ve sosyoloji bilimini Türk toplumuna uyarlayıp 1914'te İstanbul Dar'ül Fünun'da dünyanın ikinci Sosyoloji Kürsü'sünü kurmuş öncü bir sosyolog olarak öne çıkmaktadır.

Fransız İhtilalinin oluşturduğu sarsıntılar sonrası toplumsal olaylara çözüm arayışları başlamıştır. Zihinsel kargaşayı önlemek için matematik ve doğa bilimlerine önem vermeye çalışılmıştır. Böylelikle toplumsal olaylarla ilgilenen pozitif bir bilimin doğması zorunlu hale gelmiştir ve sosyoloji doğmuştur. Le Play ve Comte ekolü olarak Fransa'da ortaya çıkan sosyoloji bilimi tüm dünyaya yayılmıştır (Köseihal, 1982:152; akt. Önür, 2017: 161).

Batı'da bilim ve teknoloji çalışmaları çatısı altında bilim felsefesi ve tarihi, sosyolojisi, psikolojisi disiplinleri birleştirilmektedir (Anlı, 2013: 54-55). Bilim genel geçerliğe sahip hükümlerden meydana gelir (Kahya, 1995: 430). Türkiye'de ise sosyoloji biliminin doğuşuna ilişkin süreç Fransa'ya benzemektedir. Osmanlı Devleti'nin gerilemesiyle ortaya çıkan toplumsal sorunlara çözümler aranmış ve bunun öncülüğünü sosyoloji ile meşgul olan düşünce adamları yapmıştır. Türkiye'de sosyolojinin öncülüğünü yapan Ziya Gökalp Durkheim'in yaklaşımını Türkiye'de temsil etmiştir (Önür, 2017: 162).

Ziyaeddin Fahri Fındıkoğlu bu ekolün önemli temsilcilerindendir. O da tıpkı Ziya Gökalp gibi, "ilim vatan içindir" anlayışıyla sosyoloji bilimine önemli misyonlar yüklemiştir. Türkiye'de sosyoloji biliminde öncü olan isimlerden olan Fahri Fındıkoğlu'na göre Türk Sosyoloji tarihinde ilk sosyolog Farabi'dir. Onun Medine-t-ül Fâzıla adlı eseri başlı başına bir sosyoloji belgesidir (Önür, 2017: 162). Fındıkoğlu Türkiye'de sosyolojiyi dönemlere ayırarak incelemektedir. İlk olarak popüler sosyoloji devrinden bahseder. Bu dönemde henüz sosyoloji ile ilgilenen kişiler yoktur. İkinci

dönemde Batı etkisine girdiğimiz dönemdir. Bu dönemde teorik amaçlar vardır. Ziya Gökalp'in öncü olması bu dönemdedir. Son olarak ise kendisinin de içinde bulunduğu dönemden bahseder. Bu dönemde de sistemler ve ekoller geridedir, bunların yerine istatistiğe dayalı pozitif bilgiler içeren bir anlayış vardır (Önür, 2017: 162). Alanda önde gelen bir diğer isim olan Aydın Sayılı, bilimin insanlık için yol gösterici olduğunu vurgulamaktadır. Bilim ile toplum arasındaki ilişkilerin tespiti de sosyolojiktir. Bilim dışsal otoritelere kapalıdır. Ya hızlandırılabilir ya da yavaşlatılabilir. Ancak bilim asla durdurulamaz. Aydın Sayılı bilimi bütünsel olarak anlamaya ve açıklamaya çalışırken sosyolojiyi dâhil etmektedir (Anlı, 2013: 54-55).

Ziya Gökalp Türkiye'de sosyolojinin kurucusudur ve aynı zamanda sosyoloji biliminin üniversite bünyesinde gelişmesini sağlamış olan düşünürdür. Kendisinin Edebiyat Fakültesi'nde verdiği içtimaiyat dersleri Türkiye'deki ilki oluşturmuştur. (Tuna, 2012: 1). Ziya Gökalp lise yıllarından itibaren hem felsefeye hem de sosyal bilimlere ilgi duymuştur. 18. yüzyıl Türk toplumunun kültürel ve siyasal yapısı üzerine düşünen ve çalışan Ziya Gökalp eserlerinde görüşlerini dile getirmiştir. Özellikle "Turan" şiiri bunu yansıtmaktadır. Ziya Gökalp ırkçılığa karşıdır. Türk toplumunun yapısını ve sosyal gerçeklikleri değerlendirmiştir (Gürsoy ve Çapçioğlu, 2006: 98). Toplumsal sınıf kavramını reddeden Ziya Gökalp'e göre sınıflar değil, meslekler bulunmaktadır. Onun milliyetçiliği ise daha hukuki olup Türk toplumunun bürokratik eğilimlerine uygun düşmektedir (Georgeon, 1980: 7). Ziya Gökalp'in Türk ve Osmanlı konusunda yaptığı ayırım ise onun tüm sosyolojisini etkilemiştir. Ona göre Osmanlı bir medeniyet iken Türklük ise daha çok bir kültürdür. Dolayısıyla Osmanlı devrini kapatmış bir medeniyet iken, Türklük yeni açılımlar sağlayabilecek bir kültürdür (Tuna, 2012: 2).

Ziya Gökalp Osmanlı Devleti'nin son döneminde yaşanan çöküş sürecindeki sorunlara çözüm üretme ve yeni kurulan Cumhuriyet'e temel oluşturma çabası ile sosyolojiye ilgi duymuştur. Yine Ziya Gökalp'in tarihi ya da toplumsal olayları açıklamaya, sorunlara ele almaya, çözümler üretmeye ilişkin anlayışının dayanağı sosyoloji bilimidir (Tuna, 2015: 31). Ziya Gökalp Türk toplumunun ana meselelerine ilgi duymuştur, sorunları bilimsel bir bakış açısıyla ele almıştır. Onun bu gayretleri Türkiye'de sosyolojinin önemli bir yer edinmesini sağlamıştır (Tuna, 2012: 1).

Ziya Gökalp sosyolojik görüşlerini “ Bir yanı ile telif, diğer yanı ile tercüme” olarak ifade etmiştir. Emile Durkheim’ın sisteminden yola çıkarak açıklamalarda bulunmuştur. (Tuna, 2012: 1). Durkheim, genel olarak dinin özüne karışmamış, dinin toplumsal rolünü incelemiştir. Karl Marks dini incelerken sosyal mücadelenin sonuçlarına odaklanmıştır. Ancak Durkheim dini, sosyal işlevi olan bir olgu olarak görmektedir (Durkheim, 2005: 27). Ziya Gökalp’e göre bilimin tek amacı yine bilimdir. Bu yüzden bilim adamlarına siyaseti tavsiye etmez. Benzer şekilde din ile siyaset arasında da mesafe koymak gerektiğini savunur. Diğer yandan Doğu kültüründe din olgusunun toplumun ayrılmaz bir parçası olduğunu bilir. Doğu’da düşünce ve duyguların kaynağı dindir (Gökalp, 1976: 79; 1981: 44).

Bu bakış açısıyla dinin uzmanlaşması konusundaki önerileri yeni devletin kuruluşunda bilimsel bir temel oluşturmuştur. Ancak bu görüşler bazı İslamcı düşünürler tarafından eleştirilmiştir. Hatta zaman zaman Ziya Gökalp dinsizlikle itham edilmiştir (Heyd, 1980: 59). Ziya Gökalp’e göre yeni kurulan Türkiye Cumhuriyeti bir ulus devlettir, modern bilim yöntemleri ile yoluna devam etmelidir. Ancak bu modern toplum dinsiz değildir. Din toplumun ayrılmaz bir parçasıdır (Mart, 2018: 32).

Ziya Gökalp sosyal bilimler ile İslam hukuku arasında da bağ kurmuştur. Bu yaklaşımı için teorik zemini de hazırlamıştır. Bu yaklaşım bazılarınca uygulanmaya çalışılmıştır ancak yöntemsel sorunlar yeterince ele alınamamıştır. (Şentürk, 2017: 159). Sosyoloji zaman içinde gelişmiştir ancak fıkıh konuları açısından sınırlı kalmaktadır ve belirli noktada sıkışmaktadır. Bu sınırlılığı öngören Ziya Gökalp konu ile ilgili içtimai usul-i fıkıh fikrini önermiştir ve bu konudaki çalışmaları da gelecekteki sosyologlara ve fıkıhçılara bırakmıştır (Günay, 2013: 432; Mart, 2018: 42).

Ziya Gökalp’in felsefesinin ve sosyolojisinin temelini ümmetten millete geçme çabası oluşturmaktadır (Ergan, 2007: 209). Ziya Gökalp İslam’da yenileşme taraftarı olmuştur. Bu durumu sosyal koşullara bağlı bir olay olarak görür. Bu görüşleri çoğu kimse tarafından şiddetle eleştirilmiş olsa da kendisi Türkiye’de İslamiyet konusundaki bilimsel araştırmaların kurucusu ve öncüsüdür (Aksu, 1989: 65). Ziya Gökalp dindeki özelliklere sahip çıkacak bir ümmetten bahseder. Durkheim’in din ve ümmet ile ilgili görüşleri de benzerdir (Aksu, 1989: 70).

Ziya Gökalp’e göre toplumsal gerçeklikler ruhiyat ilimleri tarafından açıklanamayacak ayrı bir gerçekliktir. Toplum tek tek bireylerden daha farklı bir

yapıdadır. Dolayısıyla bireysel açıklamalar ya da psikolojik yaklaşımlar toplumsal kitlelerin incelenmesinde yeterince sağlıklı sonuçlar veremez. Ziya Gökalp'in bu görüşleri yine Durkheim ile benzerlik göstermektedir. Durkheim da toplumsal olguları açıklarken bireyin dışında gerçekleşen olgular olarak tanımlamaktadır. Ruhsal olaylarla bireysel bilinç sözkonusu olduğu için toplumsal olarak düşünülemez (Durkheim, 2013: 39).

Durkheim'a göre kurumlar bireyin dışında olan ve kendini bireye zorlayıcı güç ile kabul ettiren yapılardır. Ziya Gökalp'in tanımı da bu tanıma benzemektedir. Ziya Gökalp'in sosyoloji anlayışında kurumlar önemli yer tutar. Çünkü o dönemde Ziya Gökalp Batılılaşma çalışmaları için yapılacak düzenlemelerde Türklere özgü olan toplumsal kurumların gelişiminin incelenmesi gerektiğini ifade eder. Kurumların gelişim süreci ise bilimsel bir yöntemle tespit edilmelidir. Durkheim de buna benzer şekilde toplumsal gelişimi ele alırken tarihsel süreç ile yaklaşır (Gökalp, 1960: 23; Durkheim, 2013: 39, 115).

Ziya Gökalp sosyoloji biliminde E. Durkheim'in kullandığı yöntem ya da ilkelerin çoğunu kullanmış ve kabul etmiştir. Örneğin objektif olmak, sosyal olguların tanımını yapmak, olayları kategorize hale getirmek, sosyal olguları sosyal olaylarla açıklamak gibi kuralları uygulamıştır (Baltacıoğlu, 1966: 32).

Özetle sosyoloji biliminde yöntem konusunda Ziya Gökalp'in E. Durkheimi takip ettiğini söylemek mümkündür. Ziya Gökalp bilimde objektiflik konusunda her zaman hassas olmuştur. Örneğin Osmanlı Devleti'nin kurtuluşu için öne sürülen fikirler çok büyük derecede birbirinden farklıdır. Burada hangi görüşün daha doğru olduğunu belirlemek için ya da neyin doğru neyin yanlış olduğunu ayırt edebilmek için başvurduğu tek adres nesnel bilim olmuştur. Ziya Gökalp'in sosyolojisi aynı zamanda karşılaştırmalı bir tarza sahiptir. Bu özellik de yine Durkheim'e benzemektedir. Durkheim de araştırmalarında karşılaştırma yöntemini takip etmiştir. Çünkü toplumsal olaylar fen bilimleri gibi laboratuvar ortamında incelenemez. Toplumsal olaylar doğal süreç içinde kendiliğinden ortaya çıkar ve olaylar arasında nedensellik bağının kurulması için olayların bulunduğu durumlara bakmak gerekir. Bu olayların hangi durumlarda var olduğu ya da olmadığı da ancak toplumsal karşılaştırmalar yapılarak görülür (Durkheim, 2013; 157).

Sosyoloji bilimi Osmanlının düşünce dünyası için o dönemde oldukça yabancısıdır. Hatta o dönemdeki birçok düşünür sosyolojiyi bilim olarak görmemektedir. Bu durum Ziya Gökalp'in daha titiz olmasını sağlamıştır. Sosyolojiyi aydın çevrelere taşıırken son derece dikkatli davrandı ve ayrıntılı açıklamalar yapmıştır. Öncelikle sosyolojinin ne olduğu konusu ile başlamış, sosyoloji bilimi kapsamına giren konuları açıklamış ve bu konuların neden diğer bilim dalları ile yeterince açıklanamayacağını anlatmıştır (Gökalp, 1977: 7). Bununla ilgili Ziya Gökalp şu soruyu sormaktadır:

“ Bir ilim mevcut olabilmek için onun mevzuu olarak bir şeniyetin(gerçeklik) var olması lazımdır. Maddi, hayatı ve ruhi şeniyetler mevcut olduğu içindir ki, maddiyat, hayatiyat, ruhiyat ilimleri teşekkül edebilmiştir. Kavim, bu ilimlerden birine mevzuu olabilir mi? Yoksa bir içtimai şeniyet kabul edip de kavmi ancak ondan bahis olan içtimaiyat ilmine mevzuu itihaz etmek mi lazım gelir?” (Gökalp, 1977: 7)

Ziya Gökalp bilimsel araştırmalarda üç temel koşuldan bahsetmektedir. Öncelikle bilimsel bir araştırmanın pratik bir amacı olmalıdır. Ayrıca bilimsel bir çalışma duygusal değil akılcı olmalıdır. Çünkü her birey içinde yetiştiği toplumun bazı değerlerine sahiptir ve bir takım ön kabulleri bulunmaktadır. Araştırmacı bu önyargıları bir kenara bırakabilmeli ve objektif olmalıdır. Son olarak ise bilimsel araştırma çıkarımsal değil araştırma yapma ve çabayı barındıran zihinsel bir işlem olmalıdır (Gökalp, 1977: 6). Çıkarımsal düşüncede (istidlali) gerçekler zihinde önceden var olan kalıplara dayalı olarak düşünülür. Ama istikrai düşüncede yani zihinsel analizde önce gerçekler incelenir ve kavramlar bu gerçeklere göre açıklanır. Bu anlayış Ziya Gökalp'in tümdengelim yöntemine neden karşı olduğunu da açıklamaktadır. Durkheim da Ziya Gökalp de sosyoloji biliminin yöntemi olarak tümevarımı görmektedir. Ziya Gökalp'e göre toplumsal yapıları anlamak için tek tek olgular incelenerek işe başlanmalıdır (Gökalp, 2006: 712).

Ziya Gökalp tarih biliminin sosyoloji ile iç içe olduğunu savunur. Hatta tarih bilim olarak sosyoloji içinde olmalıdır. Tarihsel olaylar basit bir şekilde aktarılmamalı toplumsal kanunların anlaşılması amacıyla ele alınmalıdır. Dolayısıyla sosyoloji bilimi diğer bilimlerle ilişkilidir (Mart, 2018: 23).

Ziya Gökalp bilim ile siyaset arasında da bağ kurmaktadır. Bir toplumdaki bilimsel düşünce biçimi ile siyasi sistemler arasında paralellik olduğunu savunmaktadır. Örneğin ortaçağda siyaset anlayışı emperyalisttir ve düşünce sistemi de skolastiktir. Hem emperyalizm hem skolastik felsefe dışardan bir otoriteye bağlıdır. Günümüzde ise

emperyalist yapılar yerine özgürlükçü ve eşitlikçi devletler vardır, bilimsel düşüncede buna paralel olarak modern bilimsel düşünce olarak yerini almıştır (Gökalp, 1977; 31). Ziya Gökalp bilim insanlarının aktif siyasetten uzak durması gerektiğini savunur. Ancak kendisi uzun yıllar İttihat ve Terakki Cemiyetinin aktif üyesi olmuştur. Gökalp fikirlerini uygulama noktasında siyasetten yararlanmış, diğer bir deyişle siyaseti ilme alet etmiştir. Örneğin yeni kurulan Türkiye Cumhuriyeti devletinde aileden hukuka, ahlaktan siyasete kadar birçok konuda bilimsel temellere ihtiyaç duyulmuştur. İşte Ziya Gökalp bu boşluğu dolduran kişi olmuştur. Ayrıca kendisine yapılan bakanlık teklifini reddetmesi de aslında siyasete çok düşkün olmadığını göstermektedir (Mart, 2018: 27).

Ziya Gökalp'in ahlak anlayışı yine Durkheim'e benzediği bir diğer noktadır. Ahlak davranışının nedeni olarak toplumu görmektedir. Durkheim laik ve akılcı ahlak kurma çabasındadır. Ziya Gökalp de metafiziği ahlaki alandan ayırmaya çalışır. Durkheim rasyonel ahlaki bir eğitimin tamamıyla mümkün olduğunu düşünür. Çünkü bilimsel ön kabul bunu gerektirir ve gerçek dünyada insan aklının reddedeceği bir şey yoktur. İnsan akıl ile dünyaya hükmetmeye çalışır (Durkheim, 2016: 26). Ziya Gökalp de sosyoloji bilimi ışığında ahlak olgusunu daha nesnel hale getirmeye çalışmıştır.

Ziya Gökalp bilimleri yaratıcı bilimler ve yaratılmış bilimler olmak üzere ikiye ayırmaktadır. Örneğin klasik metin ezberleri yaratılmış bilim kapsamındadır, bilim ise yaratıcıdır (Duru, 1975: 192). Ziya Gökalp bilimin objektifliğini her fırsatta vurgular ve gerçek anlamda Türk modernleşmesinin bir temsilcisidir. Sosyolojisinde toplumu esas alır. Toplumsal gerçeklerin sadece biyoloji, psikoloji gibi bilimlere endeksli açıklanmasını istemez. Bu yaklaşım sosyolojiyi daha metafizik hale getirmektedir. Ziya Gökalp'e göre her toplumsal olay başlı başına bir gerçektir (Gökalp, 2013: 55).

Ziya Gökalp kendi düşünce sistemine sahip bir fikir adamıydı. Hem kamucuydu hem de bağımsız bir kuramcıydı. Onun fikir sistemi siyasal yapıları biçimlendirici etkiye sahip olmuştur (Yiğit, 2006: 42). Nihayetinde epistemolojik olarak sosyoloji, toplumsal sorunlara çözüm bulunabileceği inancını kendinde barındırmasından ötürü Türkiye'de ilgi görmüştür. Ve Sosyolog Ziya Gökalp değerli bir düşünür olarak II. Meşrutiyet'ten itibaren toplumsal sorunlara karşı çözüm önerileri getirmiş olması ile birlikte Türk düşünce dünyasında önemli bir düşün kısmının da sahibidir.

2.2. Cemil Meriç'in Hayatı ve Eserleri

Türk yazarı ve düşünür olan Cemil Meriç, sosyolojiden edebiyata kadar birçok alanda araştırma yapmış, birçok eseri kaleme almış önemli bir isimdir. Bu bölümde Cemil Meriç'in hayatına genel olarak yer verilmiş ailesinden, yaşadığı dönem özelliklerinden bahsedilmiş ve son olarak da yaşamı kronolojik olarak özetlenmiştir.

Cemil Meriç'in hayatını kısmi bir şekilde resmeden “Çocuk Olamadım Hayatımda İhtiyar Doğdum” şiiri ile bu başlık altında girizgâh yapmak doğru olacaktır.

“ Çocuk Olamadım Hayatımda İhtiyar Doğdum

Seni sen olduğun için seviyorum, acı çektiğin için seviyorum, küçük olduğun için seviyorum... Sana yetmemekten korkuyorum, sana çok gelmekten korkuyorum... Yaşamadığın bütün yılları beraber yaşamak istiyorum. Önce baban olmak istiyorum, beşiğine ümitle eğilmek ve dudaklarının bir tomurcuk gibi açılmasını seyretmek... Kucağıma almak istiyorum seni, sonra ilk sözlerini ruhuma sindirmek istiyorum, sonra kelimeleri öğretmek, okumayı öğretmek... Çocuk olamadım hayatımda ihtiyar doğdum, onun için oyun kardeşliği edemezdim sana ama hikâyeler anlatırdım, ekmeğimi bölüşürdüm” (Meriç, 1992: 86).

Cemil Meriç'in babasının dedesi Hafız İdris Efendi'dir ve Meriç Nehri'nin diğer yakası olan Yunanistan'ın Dimetoka şehrinin müftüsüdür. Kendi dedesi olan Ahmed Efendi ise tüccardır. Babası Mahmut Niyazi Bey de aynı şehirde hâkimdir. Mahmut Niyazi Bey akrabası olan Zeynep Ziyet Hanım ile evlenmiştir ve Zehra ile Nadide adlı iki çocukları olmuştur (Şahin, 2006: 10, Meriç, 2008: 25, Meriç, 2009: 122). 1912 Balkan Savaşı zamanında Cemil Meriç'in ailesi Anadolu'ya gelmiştir. Anadolu'ya gelişleri, annesi Zeynep Ziyet Hanım'ın savaştan uzaklaşma isteğiyle gelişmiştir (Madenoglu, 2019: 8; Fidan, 2009: 7). Ailesi, Balkan Savaşları sırasında 1912 yılında Yunanistan'ın Dimetoka şehrinden önce Edirne'ye oradan Tırnova'ya göç etmiştir. Ardından geri dönmek üzere İstanbul'a gelmişlerdir. Mahmut Niyazi Bey günümüzde Suriye sınırlarında bulunan Kefertharim'e mahkeme reisi olarak atanmış ve bir müddet buraya yerleşmişlerdir. Burada bir kişiyi kayırması teklif edilince istifa etmiştir. Daha sonra Mahmut Niyazi Bey'in Ziraat Bankası Müdürü olarak Reyhanlı'ya (o zamanki ismi ile Reyhani) atanması ile buraya kesin olarak yerleşmişlerdir (Meriç, 2003: 26; Fidan, 2009: 7). Bu göçün dört yıl sonrasında 1916 yılında Hüseyin Cemil Meriç dünyaya gelmiştir. Cemil Meriç'in ailesi genel olarak 'Hocazadeler' adıyla

anılmaktadır. Cemil Meriç'in donanımlı ve entelektüel bir aileden geldiğini söylemek mümkündür. Babası olan Mahmut Niyazi Bey evlenmeden önce hacı olan, dürüstlüğü ile tanınan bir adamdır (Meriç, 2003: 26; Uğurlu, 2013: 7).

Cemil Meriç Hatay'ın Reyhanlı ilçesinde 1916 yılında dünyaya gelmiştir. Doğum yılı kesin olarak bilinmemekle birlikte, babası Kur'an kapağına doğum tarihi olarak 12 Aralık 1916 yılını (hicri 1332) kaydetmiştir (Meriç, 2003: 26, Alkan, 1993; akt. Mızrak, 2004: 4). Ev sahibi Osman Ağa'nın hatırı sayılır bir asker dostunun ısrarı ile ismi Hüseyin Cemil olarak konmuştur (Yazan, 1998; akt. Kilci, 2003: 1).

Cemil Meriç'in doğduğu dönemde ise Osmanlı Devleti son zamanlarını yaşamaktadır. Yıkılma evresine girmiştir. Yine 1839 yılında gerçekleşen Tanzimat Fermanı'nın ortaya koyduğu yenilikçi hareketler ve beraberindeki ıslahatlar toplumda değişime sebep olmuştur. Yüzyılın sonunda özellikle aydın kesim devletin yıkılmasını önleyebilmek için bazı girişimlerde bulunmuştur. Bunlardan biri de Osmanlılık fikridir. Sonrasında ise din çatısında birleşme amacı güden İslamcılık olarak da ifade edilmiştir. Ardından Türkçülük ve Garpcılık hareketleri de gelmiştir (Demir, 2004: 20). Bu dönemde Hatay'a yakından bakılacak olursa etnik ve kültürel bir il olduğunu söylemek mümkündür (Armağan, 2006b: 143).

Hayatını şu şekilde kronolojik olarak özetlemek mümkündür (Alkan, 1993; Armağan, 2006; Gülünay, 2019; Meriç, 2007; Meriç, 1998; Uğurlu, 2013; Fidan, 2009; Palgın, 2009; Tavukçuğlu, 2012; Öntaş, 2012; Türkislamoğlu, 2019);

1916- Aralık ayının 12'sinde, Reyhanlı'da dünyaya gelir.

1923- Reyhanlı'da Fransızca derslerin de verildiği bir okulda okur.

1928- İlkokulu bitirir, Antakya Sultanisi'ne (ortaokul) başlar.

1933- İlk yazısı olan 'Geç Kalmış Bir Muhasebe' yerel bir gazete olan Yenigün'de yayınlanır.

1934- On birinci sınıfta okuldan ayrılır (lise yıllarında milliyetçi tavırları ile göze batmış ve ayrılmak zorunda kalmıştır). Bu yılda 'Türk Genci' adlı yazısında hocalarını yeterince milliyetçi olmadığı için eleştirir. Fransız karşıtı olmasıyla mimlenir. Bu sebeple üniversitesi olarak tanımladığı liseyi bitirme sınavlarına on beş gün kala bırakmak zorunda kalır.

1936- Eğitimi tamamlamak amacıyla İstanbul'a gelir. Kumkapı ve Kadırga talebe yurtlarında kalır. Pertevniyal Lisesi'nde on ikinci sınıftan öğrenimine devam eder. Nurullah Ataç felsefe hocası, Reşat Ekrem Koçu tarih hocası, Keyise İdalı edebiyat, İhsan Kongar ise felsefe hocasıdır.

1937- Pertevniyal Lisesi'nden (Fransa Lise Müfredatının uygulandığı bir okul) mezun olur. Nazım Hikmet ve Kerim Sadi ile bu dönemde tanışır. Aynı yıl İstanbul'daki hayat şartlarının zorluğundan dolayı İskenderun'a gider. Burada bir süre ilkokul öğretmenliği yapar (İskenderun'un Haymeseki Köyü'nde). Aynı sene İskenderun tercüme bürosunda reis muavinliği yapar. Türkçe basını Fransızcaya çeviren bir ekibin başında beş altı ay kadar kalır. Nahiye Müdürlüğü, Türk Hava Kurumu Sekreterliği, belediye kâtipliği gibi kısa süreli işlerde de bulunur.

1939- Hatay Hükümeti'ni devirmeye teşebbüs suçu ile tutuklanır, idam talebiyle yargılanır. İki ay sonra beraat eder. Bu dönemde üç yüz kadar kitabına ve dergi koleksiyonuna el konulur.

1940- İstanbul'a döner. Yabancı Diller Okuluna burslu öğrencilik için başvuru yapar ve sınavı kazanır. İki yıl bu okulda okur. Elindeki tüm parayı kitaplara yatırır. Gece gündüz okuması göz sağlığının bozulmasında etkili olur. Fransa'da staj yapacağı bu dönemde İkinci Dünya Savaşı yaşanmaktadır ve gidemez.

1942- Cemil Meriç bu tarihte, 25 yaşındadır. Coğrafya öğretmeni Fevziye Mentешеoğlu ile evlenir.

1942- Yabancı Diller Yüksek Okulu'ndan mezun olur. Zorunlu hizmet için Elazığ'a tayin olur. Stajyer öğretmenliğe başlar.

1943- Gözlerindeki yüksek miyop askerlik yapmasına engel olur.

1943- Balzac'ın 'Altın Gözlü Kız' adlı eserini tercüme eder ve yayınlanır.

1944- Eşinin tayininin yanına yapılamamasından dolayı görevinden istifa eder.

1945- Oğlu Mahmut dünyaya gelir. Aynı yıl İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesinde Fransızca okutmanı olarak göreve başlar.

1945- ‘On üçlerin romanı’ ve ‘Otuzundaki kadın’ olmak üzere iki çevirisi daha yayınlanır. Yurt ve Dünya, Yücel, Gün, Amaç ve Yirminci Asır gibi dergilerde edebi eleştiri yazıları yayımlanır.

1946- Kızı Ümit dünyaya gelir. Aynı yıl ‘Kibar Fahişelerin İhtişam ve Sefaleti’ çevirisi yayınlanır.

1951- Edebiyat Fakültesi Felsefe Bölümüne doktora öğrencisi olarak başlar. Aynı zamanda hem okutmanlık görevini sürdürür hem de İstanbul Işık Lisesi’nde Fransızca öğretmeni olarak çalışır.

1954- Bu yılda henüz otuz sekiz yaşında iken gözlerini kaybeder. Yurt içinde ve dışında bazı ameliyatlar geçirir ancak sonuç alamaz. Çok sevmiş olduğu Paris’e tedavi için gittiğinde Paris’i göremez. Bir süre depresyon geçirir. Ancak üretmeye devam eder.

1956- Victor Hugo’nun ‘Hernani’ adlı çevirisi yayınlanır. Hasan Ali Yücel tarafından övgü alır.

1959- Fransızca öğrenmek isteyenler için Fransızca Dili Grameri hazırlar. Ancak basılamaz. Bu yıldan itibaren Hint edebiyatına ilgi duymaya başlar.

1963- İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Sosyoloji Bölümü’nde ders vermeye başlar.

1964- ‘Hint Edebiyatı’ eseri basılır. İlk telif eseridir. Bu eseri için “*Bu kitap, çağdaşlarımı papağanlıktan kurtarmak için yazıldı.*” ifadesini kullanır.

1966- Victor Hugo’nun Marion de Lorme eserinin çevirisi yayımlanır.

1967- Hisar ve Yeni İnsan dergilerinde yazmaya devam eder.

1974- Okutmanlık görevinden emekli olur. Aynı yıl ‘Bu Ülke’ ve ‘Umrandan Uygarlığa’ adlı eserleri yayınlanır.

1976- ‘Hint Edebiyatı’ adlı eserine eklemeler yaparak ‘Bir Dünyanın Eşiğinde’ ismiyle tekrar yayınlar.

1978- Mağaradakiler adlı kitabı yayınlanır. “*Öyle bir ifade yaratmak istiyorum ki, Türk insanının uyuşan şuuruna alev bir mızrak gibi saplansın.*” Sözleri bu

kitapta yer alır. Bu eserde köklerinden kopan ve gölgeler âleminde yaşayan aydınlara değinir.

1980- Kırk Ambar adlı kitabı yayınlanır. Bu eser şahsi bir ansiklopedi özelliği taşımaktadır. Ayrıca Uriel Heyd'in Ziya Gökalp ve Türk Milliyetçiliğinin Temelleri adlı kitabını çevirir.

1981- Thornton Wilder'in Köprüden Düşenler adlı eserini çevirir. Ayrıca 'Bir Facianın Hikâyesi' adlı eseri yayınlanır.

1983- Eşi Fevziye Hanım hayatını kaybeder. Aynı yıl Maxime Rodinson'un Batıyı Büyüleyen İslam eserini çevirir.

1984- 'Işık Doğudan Gelir' adlı eseri yayınlanır.

1987- Son döneminde beyin kanaması sonucu felç geçirir ve bir dönem yatağa bağlı kalır. Sağlık problemleri giderek artan Cemil Meriç Haziran ayının 13'ünde yetmiş bir yaşında vefat eder.

Nihayetinde Cemil Meriç'in "müstağrip" yani "şaşkın" olarak nitelendirdiği aydından ayrı tutulması, kendisinin hem Batı'yı hem Doğu'yu bilen bir entelektüel olması, kendisini Türk irfanına adanmış bir fikir işçisi aynı zamanda nesir üstadı olarak karşımızda durması onu 20. yüzyılın Türkiye'sinde önemli bir çizgide tutmaktadır.

Etkilendiği düşünce ortamının tezahürü için Cemil Meriç'in ailesinin uzun bir göç süreci yaşadığı ve bu durumun kendisinin ruhsal yönü üzerinde etkili olduğu bilinmelidir. Ait olma hissindeki eksiklik ve yabancılık duygusu bu göçlerin etkisiyle oluşmuştur (Madenoğlu, 2019: 8). Reyhanlı'da çocukluğu geçen Cemil Meriç kozmopolit toplum yapısından dolayı toplumsal dışlanmaya maruz kalmıştır ve bunu hayatı boyunca unutamamıştır (Fidan, 2009: 7). Rumelili Türk aile olarak görülmeleri yabancı olmaktan öteye geçememeleri ailenin de sıkıntılı günler geçirmesine ve psikolojik etkiler oluşturmalarına sebep olmuştur (Beyazyüz ve Göka, 2006; akt. Demirel, 2011).

Birinci Dünya Savaşı bitimiyle Osmanlı Devleti'nin yıkılışı Cemil Meriç'in düşünce hayatını etkileyen önemli bir olay olmuştur. Kendisi bu dönemde Hatay'da yaşamaktadır ve Hatay Osmanlı kültürünü barındıran bir yerdir. Bu bölgede nüfus çoğunluğunun Araplardan oluşması Cemil Meriç'in kimlik arayışının sebeplerinden biri olarak görülmektedir (Uyar, 2016; akt. Gülünay, 2019: 13). Ayrıca Cemil Meriç'in

çocukluk yıllarının ve gençlik yıllarının geçtiği dönemde ise Batılılaşma fikri genel olarak hâkimdir. Bu dönemde siyaseti, gündemi ve Türk düşünce hayatını bu fikir akımı belirlemektedir (Fidan, 2009: 6). Düşünceleri ilk başlarda tamamen Batılı ekol üzerine temellenmiş olsa da gelişimi hem Doğu hem Batı üzerine olmuştur (De Groot, 1994: 5).

Fikir hayatı açısından kendisini etkileyenler ise doğduğu dönemdeki isimler olmuştur. Bunlardan birkaçı Ziya Gökalp (1876- 1924), Mehmet Akif Ersoy (1873-1936), Nurettin Topçu (1909- 1975), Niyazi Berkes (1908-1988), Hilmi Ziya Ülken (1901- 1974), Abdullah Cevdet (1869- 1932) gibi isimlerdir (Fidan, 2009: 6). Bu kişiler sosyoloji biliminin Türkiye’deki öncü isimleri arasında yer almaktadır.

Cemil Meriç şehirli bir çocuktur. Bu anlamda bulunduğu çevreden farklıdır ve Osmanlı payitahtının dilini kullanmıştır (Sunay, 2008: 532). Her zaman okuma aşkı ile dolu olmuştur. Ölümüne kadar süren bu ilgisi dört yaşında iken başlamıştır. Farklı ve yabancı olduğu çevresinden kaçış yolu olarak kitaplarla buluşmuş ve her zaman okumuştur (Gülünay, 2019: 13). Yalnızlıktan kurtulmak için sığınmış olduğu kitaplar, o günün Antakya’sının şartlarıyla birleştiğinde Cemil Meriç’in entelektüel kişiliğini belirlemede etkili olmuştur (Sunay, 2008: 532; Gencer, 2012: 20).

Cemil Meriç’in öğrenim gördüğü il olması ve kendisini etkilemesi açısından Hatay incelenecek olursa, bu yıllarda Hatay’da henüz eski yazı kullanılmaktadır. Hatay’da harf inkılabı on bir yıl sonra uygulanmıştır. Dolayısıyla Cemil Meriç’in öğrenim hayatında eski yazı kullanılmakta ve yazışmalar yine eski harfler ile yapılmaktadır (Armağan, 2006b: 145).

Gençlik yıllarında ‘Suç ve Ceza’ (Dostoyevski), Saray ve Entrikaları’ndan Kagliostro (Alexandre Dumas) gibi farklı eserlere ilgi duymuştur. O dönemde Fransa mandasında olan Antakya Lisesi’nde lise öğrenimini görmüş ve edebiyat hariç eğitim dili olarak Fransızca’yı okumuştur. Bu sebeple ileri derecede Fransızca öğrenmiştir. Batı kültürünü tanımaya çalışırken diğer yandan yerel bir dergide de yazarak kendi kültürüne olan bağlılığını sürdürmüştür (Fidan, 2009: 8).

Eserleri

- ❖ Honoré de Balzac, *Altın Gözlü Kız*, İstanbul 1943 (tercüme)
- ❖ Honoré de Balzac, *Otuzundaki Kadın*, İstanbul 1945 (tercüme)
- ❖ Honoré de Balzac, *Onüçlerin Romanı*, İstanbul 1945 (tercüme)

- ❖ Honoré de Balzac, *Kibar Fahişelerin İhtişam ve Sefaleti*, İstanbul 1946 (tercüme)
- ❖ Victor Hugo, *Hernani*, İstanbul 1956 (tercüme)
- ❖ *Hind Edebiyatı*, İstanbul 1964 (266 sayfa) (kitap)
- ❖ Victor Hugo, *Marion de Lorme*, İstanbul 1966 (M.S. Kılıççı ile Ortak) (tercüme)
- ❖ Antoin Meillet-Mihel Lejeun, *Dillerin yapısı ve Gelişmesi*, İstanbul 1967 (Berke Vardar ile ortaklaşa) (tercüme)
- ❖ *Saint-Simon: İlk Sosyalist, İlk Sosyolog*, İstanbul 1967, 143 sayfa (kitap)
- ❖ *Sosyalizm ve Sosyoloji tarihinde Pierre Joseph Proudhon (1809-1865)*, İstanbul 1969, 23 sayfa (kitap)
- ❖ *İdeoloji*, İstanbul 1970, 23 sayfa (kitap)
- ❖ *Bu Ülke*, İstanbul 1974, 170 sayfa (kitap)
- ❖ *Umrandan Uygarlığa*, İstanbul 1974, 371 sayfa (kitap)
- ❖ *Bir Dünyanın Eşiğinde*, İstanbul 1976, 344 sayfa (kitap)
- ❖ *Mağaradakiler*, İstanbul 1978, 352 sayfa (kitap)
- ❖ *Kırk Ambar*, İstanbul 1980, 487 sayfa (kitap)
- ❖ Uriel Heyd, *Ziya Gökalp'in Hayatı ve Eserleri*, İstanbul 1980 (Lamia Çataloğlu ile ortak) (tercüme)
- ❖ *Bir Facianın Hikâyesi*, Ankara 1981, 167 sayfa (kitap)
- ❖ Thornton Wilder, *Köprüden Düşenler*, İstanbul 1981 (Lamia Çataloğlu ile ortak) (tercüme)
- ❖ Maxime Rodinson, *Batıyı Büyüleyen İslam*, İstanbul 1983 (tercüme)
- ❖ *Işık Doğudan Gelir*, İstanbul 1984, 233 sayfa (kitap)
- ❖ *Kültürden İrfana* 1986, 405 sayfa (kitap)
- ❖ *Jurnal I*, İstanbul 1992, 339 sayfa (kitap)
- ❖ *Jurnal II*, İstanbul 1993, 326 sayfa (kitap)
- ❖ *Sosyoloji Notları ve Konferanslar*, İstanbul 1993, 411 sayfa (kitap)

Yazdığı Dergiler ve Gazeteler

- *İnsan* (1941)
- *Yeni Edebiyat* (1941)
- *Yurt ve Dünya* (1944)

- *Tan* (1944)
- *Yücel* (1944-1946)
- *Gün* (1945)
- *Amaç* (1946)
- *Yeni Sabah* (1946)
- *Yedigün* (1947)
- *Yirminci Asır* (1947-48)
- *Sosyoloji* (1964-1968)
- *Yapraklar* (1964-1965)
- *Dönem* (1965)
- *Çağrı* (1965-1966)
- *Yeni İnsan* (1967-1970)
- *Hisar* (1967-1980)
- *İş ve Düşünce* (1968)
- *Türk Edebiyatı* (1972-1984, 1987, 1993)
- *Hareket* (1972)
- *Yeni Sanat* (1974)
- *Milli Gençlik* (1975)
- *Kubbealtı Akademi* (1975-1979)
- *Töre* (1976)
- *Sebil* (1976-1977)
- *Pınar* (1977-1979)
- *Köprü* (1977-1979)
- *Divan* (1978)
- *Devlet* (1978)
- *Büyük Doğu* (1978)
- *Gerçek* (1978-1979)
- *Son Havadis* (1979)
- *Meşale* (1979)
- *Birikim* (1979)
- *Milli Eğitim ve Kültür* (1980-1983)
- *Milli Kültür* (1980)
- *Yeni Devir* (1981-1983)
- *Yazko Edebiyat* (1982)

- *Mavera* (1982)
- *Hamle* (1983)
- *Doğuş Edebiyat* (1983-1984)
- *Tarih ve Toplum* (1984, 1987)
- *Hürriyet- Gösteri* (1985,1989)
- *Boğaziçi* (1985)
- *Türkiye Kültür ve Sanat Yıllığı* (1986)
- *Yeni Nesil* (1987)

2.2.1. Cemil Meriç'in Türk Düşünce Dünyasındaki Rolü ve Etkileri

Cemil Meriç'in Türk düşünce dünyasındaki rolüne dair inceleme yapıldığında; kendisinin “yerlilik” ve “millilik” değerlerini eserlerinde temel felsefe olarak ele aldığı görülmektedir. Mağaradakiler adlı eserinde yer alan şu sözleri ile bu başlığa giriş yapmak Cemil Meriç'i daha anlaşılır hale getirecektir: “Emperyalizmler, tuzaga düşürmek istedikleri ülkeleri kültürleriyle fethetmezler, kültürsüzleştirerek kültürsüzlüklerine inandırarak yok eder” (Meriç, 2012: 39).

Türk yazar ve düşünür olan Cemil Meriç çok yönlü bir mütefekkir olarak sosyoloji, felsefe, sanat, siyaset gibi birçok alanda kalem oynatmış birisidir. Edebiyat da bunlardan biridir. Batı edebiyatından Hint edebiyatına kadar uzanan bir edebi serüvene sahip olduğu görülmektedir.

Reyhanlı'da sokaklarda oynamayıp kitaplarına sığınan bir çocukluk yaşadığını eserlerinde yer vermiştir. Geçmiş zamanını da şu sözleri ile ifade etmiştir: “ Kimi başında taçla doğar, kimi elinde kılıçla... Ben kalemlerle doğmuşum. İnsanlar kıyıcıydılar, kitaplara kaçtım. Kelimelerle munisleştirmek istedim düşman bir dünyayı. Şiirle başladım edebiyata...” (Meriç: 1997: 280). Ve böylece Cemil Meriç, edebiyatta okuyucularını, hayatını da ele aldığı bir seyahate çıkarmıştır.

Cemil Meriç bir mabed savaşçısıdır. Düşünce alanında Türkiye'ye Batı'dan ithal edilen kavramlarla örülen duvarı yıkmak için çabalamıştır. Hayatını zaman zaman maddi zaman zaman da manevi açıdan zor şartlar altında yaşamayı göze almıştır. Büyük bir düşünürdür ve gerçek bir entelektüeldir. Aynı zamanda düşünceyi üniversitenin dışına taşımış bir aydındır (Günaydın, 2015: 11).

Cemil Meriç, Türk düşünce dünyasının münzevi düşünürü olarak eserleri ve fikirleriyle kabul edilmesi, anlaşılması zaman almış olsa da önemli etkiler bırakmıştır (Gülünay, 2019: 16). Lise yılları yazma konusunda bilgisinin ve merakının giderek derinleştiği yıllardır. Ayrıca ileriki yıllarda geçim derdi ile yaptığı tercüme ve dergiler için yaptığı incelemeler onun olgunlaşmasını da etkiler. Cemil Meriç Türk Düşünce hayatını derinden etkileyen entelektüellerdendir. Bunun sebeplerinden ilki dramatik hayat hikâyesidir. Gözleri görmemesine rağmen, derin bir bilgiye ve geniş bir bakış açısına sahip olması onu ilgilerin merkezine çekmiştir. Diğeri ise ortalama bir Türk düşüncesine sahip olmaması, gerçeğin izini sürmesi ve azmidir. Neredeyse çocuk yaşta başladığı yolculuk dindarlıktan, milliyetçiliğe, oradan sosyalizm ve son olarak da bir a'raf'ta buluşur. Aynı zamanda bir mütefekkir yani düşünür olan Cemil Meriç yaptığı bir görüşmede kendi yaşamının dönemlerini şöyle ifade etmiştir (Göze, 2006; Çağan, 2011):

- 1917- 1925: Koyu Müslümanlık devri (Hacı-hoca olmak isterdim).
- 1925- 1936: Şoven Milliyetçilik Devri
- 1936- 1938: Sosyalistlik Devri
- 1960- 1964: Hind Devri'm
- 1964'ten sonra: Sadece Osmanlıyım.

Cemil Meriç, genel görüşlerden uzak olarak Türk insanını Türk insanından ayıran bütün duvarları yıkamasa da ülkenin idrakine vurulan zincirleri kırmaya çalışmıştır ve muhteşem bir maziye daha iyi bir geleceğe bağlamaya çalışmıştır. Bir mütecessis, mütefekkir ve fikir adamıdır (Büyükbaş ve Kurtbaş, 2016: 20). Cemil Meriç burada belirtilen ifadeye ek olarak Türk Edebiyatında roman yazarı değil; roman okuyucusu, çevirmeni olarak yerini almıştır. Romanlara daha çok sosyolojik bakması ve düşünce hayatının da yer yer iniş ve çıkışlarla dolu olduğunu söylemek doğru olacaktır.

Cemil Meriç zaman zaman edebiyatın geldiği noktayı eleştirir. Ona göre çağımız romanı eski çağlardaki felsefenin yerini almıştır. Ancak felsefe ilimlerin bütünüdür. Çünkü diğer ilimler felsefeden ayrılmıştır. İlimler tek tek ayrıldıkça da felsefe yapraksız çiçek gibi kalmıştır. Dolayısıyla örneğin roman bugün hem felsefedir, hem psikolojidir hem de sosyolojidir (Öztürk, 2016: 170).

Sonuç itibariyle; Cemil Meriç Türk toplumuna iyi gelecek bir reçete olarak: “Hakikatte hiçbir düşünce düşman değildir, her düşünce, kanımıza karıştırılmak, millileştirilmek şartıyla doğrudur” ifadesiyle bir ulusun mazisinde kopmadan istikbale gitmesi gerektiği konusunun altını çizmiştir. (Bora, 2006: 446).

Bir sosyolog olmamasına rağmen sosyoloji alanında önemli isimlerden olan, sosyolojinin düşünsel tarafına sık sık vurgu yapan Cemil Meriç’in bilim ve sosyoloji anlayışına aşağıda detaylı bir şekilde yer verilmiştir.

2.2.2. Cemil Meriç’in Bilim ve Sosyoloji Anlayışı

Cemil Meriç, mesleki açıdan bir sosyolog olmamasına rağmen yazmış olduğu eserler dikkate alındığında sosyolojiye ilgisi hemen fark edilmektedir. Aynı zamanda İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Sosyoloji Bölümünde de sosyoloji derslerini vermiş olması da bu başlık altında zikredilmelidir. “Sosyolojinin sosyolojisini” gerçekleştirme amaçlı eleştirel, sarsıcı, keskin, bir üslupla kalemini ele aldığını bilmekteyiz. Bir “buhranın çocuğudur” sosyoloji diyerek sosyolojinin Batılı bir bilim olduğunu ifade etmiştir.

Sosyoloji bilimi toplumsal çıkarları açık bir şekilde konu edinmektedir. Sosyoloji biliminde bilimsel söylemler üretilmesinde yaşanan zorluğun asıl kaynağını bu nokta oluşturmaktadır (Bourdieu, 2016: 8). Bilim bilinmeyen olaylar hakkında gerçeği bulma işidir ve modern karaktere sahiptir. Sosyoloji bilimi ise toplumsal sorunlara ilişkin tanımlamalarda bulunurken toplumsal değerleri anlamaya çalışır, analiz eder (Karakaş, 2002: 157, 164). Bilim anlayışı ve onu oluşturan insan, sosyal doku, tarihi ve coğrafi şartlardan oluşan sosyolojik bağlam arasındaki ilişki çift yönlüdür. Bilim içinde bulunduğu sosyo kültürel yapıyı hem etkiler hem de etkilenir (Dikeçligil, 2010: 2).

Son yıllarda Türkiye’de sosyoloji alanında kuramsal konulara yoğun bir ilgi bulunmaktadır. Bugün de sosyolojinin anlamı üzerinde tam bir anlaşma sağlanacak sosyal bilim kavramı bulunamamaktadır. Çünkü sosyal bilim anlayışı ardında farklı farklı felsefeler yatmaktadır (Özlem, 2001: 23). Sosyolojiyi diğer bilimlerden ayıran nokta ise herkes tarafından anlaşılabilir olmasının talep edilmesidir (Bourdieu, 2016: 7). Herkesin anlaması için çaba gösteren aydınlardan biri olan Cemil Meriç’in de birçok

eseri bulunmaktadır. Başta sosyoloji, felsefe ve bilim olmak üzere ideoloji, oryantalizm, kültür gibi birçok konu üzerinde analizler yapmıştır. Aynı zamanda eğitici bir yanı da bulunmaktadır (Eliuz, 2016: 74). Cemil Meriç sosyolog olmamasına rağmen sosyoloji alanı ile yakından ilgilenmiştir. Yazılarında çoğu kez sosyologlara, sosyolojik düşünceye ya da sosyolojinin genel durumuna yer vermiştir. Sosyolojiye her zaman eleştirel yaklaşan Cemil Meriç, sosyolojinin bilimsel yanından çok düşünsel tarafına vurgu yapmıştır (Alver, 2010: 145).

Cemil Meriç'e göre Batı'da ortaya çıkan sosyoloji biliminin temel amacı, Batı toplumlarının sorunlarına çözüm üretmektir. Bu yüzden Batılı sosyologların yorumları kendi toplumlarını ilgilendirmektedir ve Türk toplumu için geçerli saymak tamamen yanlıştır. Bu yüzden sosyoloji alanında kendi toplumsal yapımızı anlamaya yönelik çalışmalar yapılmalıdır (Taş, 2001:1).

Cemil Meriç bilimi ele alırken İbni Haldun'un siyaset, tarih anlayışı, din, umran ve asabiyet kavramları üzerine yaptığı katkıları ifade eder. Özellikle sosyal bilimlerde teolojiden uzak aklın hâkim olduğu yaklaşımın gelişimini önemli görmektedir (Akın, 2017: 16). Sosyolojiye yaklaşımı ise bir bilim insanı tarzıyla değildir. Cemil Meriç sosyolojinin siyaseti ile daha çok ilgilenmiştir. Sosyolojinin bilimsel özellikleri üzerine çok ilgilenmemiştir. Bu yüzden sosyolojinin bilimsel kimliği ile ilgili araştırmalar yapmak gibi bir derdi olmamıştır. Sosyolojinin rolü ve işlevleri ile daha çok ilgilenmiştir. Dolayısıyla Cemil Meriç'te bir sosyolog ya da bilim insanı edası değil entelektüel bir konuşmacının rahatlığı göze çarpmaktadır (Alver, 2010: 146).

Cemil Meriç'in eserlerinin temelinde idealizm yer almaktadır. Madde ile ruh bağlantısı kurulan arka plan vardır. Materyalist düşünce sisteminden idealist felsefeye yönelmiştir. Materyalist felsefede maddenin ruhu yarattığını inanılır, bilim ve deney ile dünyayı tanımamız sağlanır. Ancak idealist felsefeye göre ruh maddeyi yaratmaktadır, bizim düşüncemiz dışında bir dünya yoktur ve her şeyi oluşturan bizim fikirlerimizdir (Politzer, 2012: 49-50; akt. Eliuz, 2016: 67).

Şu sözlerle konuyu noktalamak gerekirse; Cemil Meriç önyargılı tutum ve indirgemeci bakış açısından uzaklaşarak bilim ve sosyoloji anlayışını gerçekleştirmiştir. Marksizm için öne sürmüştüğü tutumu, aynı zamanda Cemil Meriç'i milliyetçi-muhafazakâr ve sol bakışlı camiadan da ayırmıştır.

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

ZIYA GÖKALP VE CEMİL MERİÇ'E GÖRE AYDIN VE MODERNLEŞME MESELESİ

3.1. Ziya Gökalp ve Cemil Meriç'e Göre Aydın Kimliği ve Rolü

Tarih boyunca toplumların yönetim şekilleri göz önüne alındığında karşımıza genel olarak yöneten-yönetilen olmak üzere iki ayrım çıkar. Örneğin Vilfredo Pareto'nun "yöneten sınıfı", C. Wright Mills'in "iktidar seçkinleri", Ziya Gökalp'in "seçkinler" anlayışı ve Cemil Meriç'in "intelijansiya" kavramları söz konusu düşünürler tarafından tarihin belli dönemlerinde anlamsal farklılıklara uğrayarak nihayetinde ortaya bir yöneten-yönetilen anlayışını ifade eden kavramları sürdürdükleri görülmektedir.

Sosyal bilimciler tarih boyu aydın kavramını tanımlamaya çalışmıştır. Farklı bakış açılarıyla farklı noktalardan yola çıkarak tanımlar yapılmıştır. Bu noktada birçok soru sorulmuştur. Örneğin aydın tanımı yapılırken eğitim mi, yoksa toplum içerisinde aldığı rol mü dikkate alınacaktır. Aydın kimdir ya da kime göre bu kişiler aydındır gibi sorular hep tartışma konusu olmuştur (Özler, 2000: 35).

Batı kökenli entelektüel sözcüğünü dilimizde aydın ya da münevver sözcükleri karşılamaktadır. Münevver sözcüğü anlam olarak aydınlatılmış, ışıklı bir nur anlamına gelen nur kelimesinden gelmektedir. Burada anlama katılan sadece fiziksel olarak ışık değildir. Aynı zamanda sözcük soyut olarak nitelendirilen duyu, sezgi ve kalbi de içermektedir. Dolayısıyla aydınlanma sadece akıl ile değil, insanın bütün yönleriyle alınan bir olgudur. Özetle aydın hem akıl hem de inancı işaret etmektedir (Birkök, 2000: 99).

Nihayetinde birçok düşünür tarafından konu tartışılmıştır. Örneğin Ülgener (2012: 8) aydınlar sosyolojisini ve çağımızın aydınını incelediği eserde, aydının fonksiyonlarını sorgulamıştır. Ona göre aydınlar diye ayrı bir homojen sınıf yoktur. Cemiyet hayatındaki bazı kesimler aynı başlık altında sıralanabilir. Örneğin akademisyenler, bürokratlar, mimar ve mühendisler, avukatlar, gazeteci ve yazarlar, sanatçılar gibi. Bunlar arasında ortak bir taraf bulmak mümkün olmayabilir. Bu grupların maddi durumları farklı olduğu gibi kökenleri de farklı olabilir. Bir kısmı devletten maaş alırken, bir kısmının böyle bir güvencesi olmayabilir. Devletten maaş

almayanlar, aynı grupta da düşünülemez örneğin bir kısmı geçimini zorlukla sürdürürken, bir kısmı kentsoyluların üst katlarında yer alabilir. Köken bakımından da bu farklılıklar çok olabilir. Örneğin, entelektüel deyimine bakarak bu kişilerin yetenek sahibi oldukları hele ki bu yeteneklerini yükseköğrenim ile kazanmış olduklarını düşünmek yanlıştır.

Günümüzde aydının da kendine göre bir sosyolojisi vardır. Aydınlar da grup davranışı içinde hareket etmektedir. Çağımız sosyolojisinin ilgi çekici bir bölümü olarak düşünülebilir (Ülgener, 1983: 63). Aydınların rolü ve fonksiyonları da çeşitlilik göstermektedir. Aydınlar kültür değişimine öncülük ederler, değişeni daha popüler ve yaygın hale getirirler, yeni üslupların öncülüğünü yaparlar ve halkın hem politik hem de sosyal tercihlerini etkilerler (Ülgener, 1983: 66).

Türk entelijansiyası zengin tarihsel deneyime sahiptir. Elit olan bu tabaka hem Osmanlının hem Cumhuriyetin nimetlerinden yararlanmıştır ve hala millileşmek istememektedirler. Bu grup sosyolojik anlamda yaratıcı azınlık konumundadır. Bu nedenle tarih boyunca dışlanan halkın halkçılık felsefesiyle yeniden diriliş içinde olacağına inanılmıştır (Türkdoğan, 2004: 41,61). Pozitivist aydınlanmacı anlayış sonunda halk kavramı ortaya çıkmış ve dünyaya yayılmıştır. Fen bilimleri ve sosyal bilimlerin sonucunda Avrupa’da yeni şehirli bir toplum oluşmuş ve bu toplumun dışında kalanlar halk adıyla ötekileştirilmiştir. Dolayısıyla halk modernizm icadı olan bir kavramdır, aynı zamanda pozitivist bilimin çalışma sahasıdır (Korkmaz, 2016: 117). Batılılaşma ve Batıcılışma modelinde önemli belirleyici unsurlardan biri milli değerlere bağlı bir aydın sınıfın tarihsel yerini alamayışıdır. Bu boşluk Osmanlıdan beri devam etmektedir. Ziya Gökalp’in Halka Doğru adlı makalesinde buna değinilmektedir. Ziya Gökalp’e göre Osmanlı aydını halktan kopuktur. Çünkü halkın içinden çıkmaz ve yabancı okullardan gelir. Bu sebeple milli kimliği yoktur (Türkdoğan, 2004: 41).

Aydınların kitlelere yabancılaşması Türkiye’de Batı’ya kıyasla biraz daha ileri boyuta varmıştır. Bunun nedeni aydın ve bürokrat karışımından kaynaklanmaktadır. Örneğin vali ya da müfettiş olarak kitleye yukarıdan bakan ve yanına kolay yaklaşılamayan yöneticiler diplomalı aydınların ülke genelindeki örnekleridir (Ülgener, 1983: 73). Niyazi Berkes “Toplum ve Bilim” adlı eserinde Avrupa çıkışlı olan ‘İnteliligentsiya’ teriminin Türkçe karşılığının aydın olduğunu söyler. Ona göre aydın kategorisi, kafası işleyen kişilerden oluşan bir gruptur ve toplumda kendine özgü bir

yeri vardır. Önemli olan nokta ise aydınların önemli bir misyona sahip olduğudur (Sümer, 2019: 18).

Aydının değişmeyen misyonu ise bilim ve ihtisas çalışmalarının ötesindedir. Sözü mümkün olduğunca soyut, genel ifade ve sembollerle çevreye iletme güçleri vardır. Sonuna izm takılı klişeler gibi bunun örnekleri sayılamayacak kadar çoktur. Fikirler aydınlar için yalnızca gerçeğe varmadaki bir araç değildir, bunun ötesinde fikirler onlar için amaçtır (Ülgener, 1983: 68).

Sabri Fehmi Ülgener (2012) çağın aydınlarına farklı bir noktadan bakmıştır. İkinci Dünya Savaşı'ndan sonra aydın kesiminde sola doğru bir rota değişikliği olmuştur. Ona göre bu değişimin sebepleri aydının çevresinde aranmalıdır. İlk neden çağdaş eğitim sisteminde aranabilir. Modern demokrasilerle birlikte gelir düzeyleri artmış ve buna bağlı olarak da yükseköğrenimin kapıları ardına kadar aralanmıştır. Refah düzeyi yükseldikçe de aileler daha çok sayıda çocuğu yükseköğrenime göndermişlerdir. Amerika gibi ülkelerde bu kesinlikle çok pahalı bir iştir. Ama yükseköğrenimin parasız olduğu ülkemizde yükseköğretim kapıları herkese açıktır. Günümüzdeki işsizlik sorunuyla da konuyu bütünleştirince gençlerin büyük kısmının kendi uzmanlığından başka mesleklere kaydığını söylemek mümkündür. Dolayısıyla aydın kadrolarının dengesiz bir biçimde genişlediği fark edilebilir (Ülgener, 2012: 18).

Türkiye'de aydın meselesi üzerine önemli yazılar yazan bir diğer düşünür ise Şerif Mardin'dir. Mardin ülkemizde her düşünce faaliyetiyle uğraşan aydın olarak açıklanmaya çalışıldığı bir anlayış olduğundan söz eder. Mardin'e göre Osmanlı düşünce adamları 'literaty' kavramıyla açıklanmaya uygundur. Batı'da ise intellectual-intellectuals, inteligentsia, literaty ve les clerics gibi ayrımlarla düşünce faaliyetleri arasında farklar bulunmaya çalışılmıştır. Dolayısıyla Türkçe'de kullanılan aydın kavramı yeterince açıklayıcı bir güçte değildir (Arlı, 2004: 503). Subaşı (2016: 10)'ya göre ise Türk siyasal yaşamında aydınların aynı minvalde kalabildikleri söylenemez. Aynı şekilde devlet gözündeki itibarları da değişmiştir. Günümüzde aydın kavramı popüler hale dönüşmüştür. Aydın ile entelektüel arasındaki fark ise Müslüman coğrafyasında yeni bir tanımlamaya ihtiyaç duymaktadır.

Toplumda aydının işlevleri üzerine yazıları olan İtalyan düşünür Gramsci, eserlerinde kapitalist toplumlardaki egemenlik savaşlarını çözümlenmeye çalışır. Bu analizlerde entelektüel kavramını da öne çıkarmaktadır. Ona göre hegemonyanın

kurulmasında ve yeniden üretilmesinde entelektüeller önemli role sahip olmuşlardır. Özellikle kriz zamanlarında siyasal iktidar, entelektüellerin karşı hegemonya yaratmasını önlemeye çalışır. (Gramsci, 1985: 38; akt. Yaralı, 2014: 44). Gramsci entelektüele bazı roller de biçmiştir. Entelektüeller yeni tarihsel bloklar oluşurken, yalnızca sıradan insanlara basit bilgi verme işiyle meşgul olmamalıdır. Aynı zamanda kitlelerin ilerlemesi için de bir zemin oluşturmalıdırlar (Bağla, 1977). Entelektüel kavramı en genel nitelikleriyle şöyle tanımlanabilir: “*Sanat ve bilimde gerekli olan 'intelligenceden' farklı olarak 'intellect', bir hüküm (maddeyi) ayırıştırma kapasitesi, bir sebep-sonuç ilişkisinin ötesine geçiş, değerlerin esas mânâsını bularak meslekî veya profesyonel hayata sokmaktır*” (Coser, 1993, 288; akt. Birkök, 2000: 99).

Fransız ihtilalinin ardından yayılmaya başlayan milliyetçilik düşünceleri Osmanlı Devleti’ni çok etkilemiştir. Çok uluslu, çok dilli ve çok dinli bir yapıda olan Osmanlı Devleti’nin dağılmasının önüne geçmek isteyen Osmanlı aydınları ve bu aydınlardan biri olan Ziya Gökalp dönemin siyasi fikirlerini de etkilemiştir. Bu dönemdeki aydınlar farklı görüşlere sahip olsalar da Osmanlı Devleti’ni kurtarma düşüncesi ve çözüm arayışları ortak buldukları nokta olmuştur (Acet, 2014: 7-8). Aydınların kurtuluş olarak gördükleri düşünce akımları farklı olsa da yine ortak nokta Batı’dan tekniğin alınması olmuştur. Dolayısıyla aydınların bu görüşleri körü körüne bir noktaya bağlı kalmamış, zaman zaman değişebilmiştir. Dönemin koşulları fikir değişimlerinde etkili olmuştur (Acet, 2014: 51-52).

Milliyetçilik fikri modern anlamında ortaya çıkışıyla her milletin bir devleti olmalı fikri savunulmuştur. Bu akım da Osmanlı İmparatorluğu gibi çok uluslu devletleri parçalanma sürecine sokmuştur. Osmanlının parçalanmasını önlemek amacıyla da Batıcılık, İslamcılık, Türkçülük, Osmanlıcılık gibi bazı fikir akımları ortaya çıkmıştır (Acet, 2014: 7). Osmanlının son döneminde ortaya çıkan bu fikir akımları kesin olarak birbirinden ayrılamamaktadır. Çünkü milliyetçilik ile birlikte İslam birliği düşünceleri de aynı dönemde ortaya çıkmıştır. İslam dünyasında ortaya çıkan milliyetçilik özünde Batı devletlerinin emperyalizmine karşı bir tepkidir (Güngör, 2011: 131).

19. yüzyılda Osmanlı aydınlarının Batı seyahatleri Avrupa ile karşılaştırma yapmalarına fırsat sunmuştur. Osmanlı neden çöküyor düşüncesinden ziyade Avrupa’nın gelişmesinin sırrı nedir düşüncesi almıştır. İlk olarak bunun kaynağının

teknik gelişmelerde olduğu düşünülür ve hemen Avrupa'nın endüstri ve bilim okulları transfer edilmiştir. Bununla birlikte Avrupa'ya kapısı açılmış olur ve fikir trafiği kontrol edilemeden artarak ilerler (Lewis, 2007: 130).

19. yüzyılda Osmanlı Devleti'nin çöküş sürecinde aydınlar ülkeyi kurtarmak için çözümler aramışlardır. Kendi aralarında düşünce farklılıkları olsa da Osmanlıyı kurtarmak istemişlerdir. Zaman için de de savundukları fikirlerde değişiklik olabilmıştır. Türkçülüğü savunmaya başlayan Ziya Gökalp Türkiye Cumhuriyeti'nin kuruluş sürecinde yeni devletin fikir babası sayılabilmektedir (Acet, 2014: 7). Türk düşünce dünyasında değerli bir mütefekkir ve sosyolog olan Ziya Gökalp, aydın-halk bütünleşmesinin önemli olduğunu savunur. Aydınları güzideler olarak adlandıran Ziya Gökalp kültür-medeniyeti ele aldığı gibi güzideler-halk olmak üzere bu ikili kavramı da ele almıştır. (Yiğit, 2006: 89). Süreç içinde iki toplumsal sınıf olarak birbirinden kopuk hale gelen aydın ve halk daha çok ilişki içerisine girmelidir. Aydınlar halka medeniyet götürmeli, halktan milli kültürü alıp işlemelidir (Aydın, 2006: 40). Ziya Gökalp'e göre güzideler ve halk arasında kesin bir ayırım ya da uçurum yoktur. Hatta sağlam milletlerde görevleri manevi eserlerini düzene sokmaktır (Makaleler 4: 44).

Ziya Gökalp in düşüncesinin temelinde bazı ilkeler yer almaktadır. Örneğin vatan, millet kavramı her şeyin üstündedir. Yapılan eylemler halktan kopuk olmamalıdır. Toplumsal kitleleri ise milli seçkinler bilinçlendirmelidir. Gökalp seçkinlere güzideler ismini verir. Ziya Gökalp' in seçkinlik anlayışı diğer düşünürlerden biraz farklıdır. Gökalp güzide yani seçkin kavramını çoğunlukla entelektüel tipleri belirlemek için kullanmıştır. Aydın halk ayırımını yapan ilk sosyolog olan Gökalp aydınının ulusal bir seçkin/güzide olması gerektiğini düşünür (Yiğit, 2006: 51, 89).

Ziya Gökalp'e göre aydın sınıfın kültürü tezhiplidir, halkın kültürü ise milli kültürdür. Bu iki bağımsız kültür aynı zamanda toplumun da iki sınıflı yapısını göstermektedir (Aydın, 2006: 40). Ziya Gökalp genel olarak aydınlara ve fikir adamlarına 'seçkinler' yani güzideler tanımlamasında bulunmuş ve onları aldıkları eğitimden ötürü halktan ayrılmış kişiler olarak görmektedir. Aynı zamanda seçkinlerin milli kültürüne sahip çıkması ve medeniyeti halka götürmesi gerektiğine eserlerinde yer yer ifade etmiştir.

Cemil Meriç, kendi dönemi açısından düşünüldüğünde, düşünce dünyasına dışarıdan bakabilmiş ve aydın olarak öz eleştiri yapma cesareti göstermiş bir isimdir

(Karaca ve Serdaroğlu, 2017: 3). Cemil Meriç'in düşüncelerinde ve yazılarında öne çıkan ilk nokta üsluptur. Doğu ve Batı dünyasından okuduklarını, ilim, irfan, medeniyet, aydın, edebiyat ve çağdaşlık gibi konularda kendine has üslubuyla ortaya koyar. Konulara ilişkin derinlemesine inceleme yapar ve yazıları anlam yoğunluğu içerir (Tuncer, 2010: 2). Aydın kavramı ile ilgili değerlendirmelere Cemil Meriç'in eserlerinde daha sık rastlanır ve aydın kavramı Cemil Meriç için hep önceliği olan bir kavram olmuştur. Çünkü aydına ülkenin kurtuluşu açısından önemli misyon yüklemektedir. Yazılarında münevver, aydın, entelektüel kavramlarına farklı anlamlar yüklemiş gibi görünmektedir ancak anlatımları hemen hemen benzeri ifadeleri içermektedir (Özler, 2000: 38). *“Aydın olmak için önce insan olmak lazım. İnsan, mukaddesi olandır. İnsan hırlaşmaz, konuşur, maruz kalmaz, seçer. Aydın kendi kafasıyla düşünen, kendi gönlüyle hisseden kişidir”* (Meriç, 2006: 359). Kültürel yozlaşmayı ele alırken de bunun sebebini aydında arar. *“Türk Aydını yangından kaçır gibi uzaklaşıyor memleketten. Hayır, kirlettiği bir odadan kaçır gibi”* sözleri aslında buna işaret etmektedir (Çalık ve Er, 2016).

Ziya Gökalp gibi aydınların Avrupa'dan kültür ve medeniyet kavramlarını ithal etmesine karşı çıkan Cemil Meriç bu konudaki düşüncelerini şu şekilde ifade eder: *“... İntelijansiyamız kendi dünyasından kopmuştur. Bir kazazededir. Sığınacağı hiçbir ada yoktur. Kendi medeniyetini inkar ettikten sonra, ölü medeniyetlerden ecdat arar. Cami avlusunda bulunmuş bir çocuktur. Kültürü almıştır, irfanı atmıştır. Medeniyeti almıştır, umranı atmak için...”* (Meriç, 1999: 314).

Ziya Gökalp ve Cemil Meriç tarihte değerli iki mütefekkir olarak kavramlara yaklaşımları yer yer farklı olsa da ortak noktalarda buluştukları görülmektedir. Her iki düşünür de yeryüzünde yaşamış tek bir medeniyetin yalnızca Batı medeniyeti olmadığı, medeniyetin tüm insan toplumlarında var olduğu ve her medeniyetin kendine özgü anlayış, tutum ve yaşamları olduğu hususunda hemfikirlidir.

Cemil Meriç Mağaradakiler kitabına Platon'un “Mağaradakiler” mecazıyla başlar. Bu mağarada insanlar vardır ve bu insanların tek gerçeklikleri duvara vuran gölgelerdir. Buradan çıkan biri gerçek dünyaya gitse ve mağaraya dönse gördüklerini anlatsa diğer insanlar inanmazlar ve alay ederler. Cemil Meriç bu mecazda mağara dışına çıkanları aydınlar olarak anlatır. Mağaranın dışı olarak isimlendirilen bölümde ise önce Avrupa'daki aydınları diğer adıyla entelektüel ardından ise Rusya'daki aydınları

diğer adıyla intelijansiya'yı ele alır (Meriç, 1997: 3). Eserlerinde aynı zamanda entelektüelin soy ağacını araştırır ve “intelejansiya nedir? sorusunu sorar ve “*Bir ülkede hür düşünen insanlar topluluğudur*” şeklinde cevap verir (Meriç, 1997: 156).

Peki, entelektüel kimdir? Bu kavramı anlaması ya da sınıflaması zordur. Cemil Meriç sağa ve sola göre entelektüel tanımlarını yazar. Sola göre her sosyal sınıfın kendisiyle birlikte oluşturduğu bir sınıf iken, sağa göre hükümlerini aklın ışığında veren dürüst ve hoşgörülü kişi olmalıdır (Bilge, 2016). Sol entelektüel eleştirisi yaparken de karşı durduğu nitelik aydınların kurumsallaşarak devlet tarafından kapılmalarıdır (Karaca ve Serdaroğlu, 2017: 3). Zaten entelektüeller ayrı bir sınıf değildir ancak çıkarları açısından değerlendirildiğinde bir sınıf gibidirler. Bu kavramın ortak bir tanımını yapmak mümkün değildir. Tüm taraflarca kabul edilen tek ortak nokta onların eleştirici olduklarıdır (Bilge, 2016). Ayrıca Cemil Meriç'e göre aydınlar yol göstericidir. Kişiyi yolculuğa çıkarırlar ve varış noktasını işaret ederler. Bilim güçtür aydınlık ise ışıktır (Şeriatı, 2015: 62; akt. Eliuz, 2016: 80).

Her iki düşünüründe bazı noktalarda aydınları eleştirdiği görülmektedir. Örneğin Ziya Gökalp Osmanlıdaki aydınların yani güzidelerin halka ait ne varsa basit ve adi gördüğünü bu sebeple avam ismini verdiğini söyler. Bu tespitiyle de Osmanlı aydınını eleştirir ve şu sözlerine yer verir:

“Türk harsının böylece toplanmamış, dağınık bir halde kalmasının sebebi, Osmanlı güzidelerinin (millet haini) olmasıdır. Bunlar, iyi kötü, milletlerimizin mümtaz zekâları idiler. Eğer bu zekâlar milli harsımıza kıymet ererek onu arayıp bulduktan sonra, yükselmeğe çalışmış olsalardı, bugün istediğiniz bütün tesisatlar mevcut olacaktı. Ve biz de başka milletler gibi, tanzim edilmiş bir harsa malik olacaktık. Fakat maatteesüf, eski Osmanlılık devrinde, gerek medreseden. Gerek mektepten feyz alan bütün zekâlar, milli harstan kaçıyorlar, bozuk şark medeniyetine dört elle sarılıyorlardı. O halde, milli harsımızın henüz tedvin ve tanzim edilmemesi, ne harsımıza, ne de halkımıza ait bir kabahat değildir. Bu kabahat tamamıyla Osmanlı güzidelerindedir” (Makaleler 4: 45).

Bu örneğinde Ziya Gökalp güzide ile seçkin kavramını birbirinden ayırmış, güzideleri olumlu anlamda kullanırken, seçkinleri olumsuz anlam yüklemiş ve havas terimini kullanmıştır (Yiğit, 2006: 95). Cemil Meriç ise Batı intelijansiyasına hayran olan Türk aydınlarını çoğu zaman eleştirmiştir (Bilge, 2016). Cemil Meriç aydına ilişkin tanımlamaları bir de Türk aydınına göre yapar. Ziya Gökalp, Mümtaz Turhan, Kazım İsmail, Mustafa Şekip gibi isimlerin çalışmalarını inceler, aydın tanımlarını ele alır. Ziya Gökalp aydının halktan kopmasını eleştirmektedir. Aydın, halka gitmelidir. Ancak

Cemil Meriç, Ziya Gökalp'in bu tespitinin Batı'da bir geçerliliğe sahip olmadığını ileri sürer (Meriç, 1997: 20). Ardından ise tüm tanımları birleştirerek entelektüel kişinin özelliklerini sıralar: “peşin hüküm vermeyen, olayları kendi kafasında değerlendiren, zamanın ilmini bilen, dürüst, cesur ve uyanık” (Bilge, 2016).

Ziya Gökalp medeniyet ve kültür bütünleşmesinden sık sık bahseder. Çünkü medeniyet milli kültüre mal edilmelidir. Ona göre halk tarafından benimsenmeyen, yalnızca aydın sınıfının kabul ettiği bir medeniyet zararlı sonuçlar içerir (Aygül, 2008: 40). Cemil Meriç ise; entelektüel kimsenin aynı zamanda kendi değerlerinden kopması, milli kültürüne yabancılaşması, irfanıyla alakasını kaybetmesi halinde onları “müstağrip” olarak nitelendirmektedir.

Cemil Meriç'e göre entelektüellerin kökleri milattan önce beşinci yüzyılda ortaya çıkmıştır. O dönemde sofistler entelektüel hayata dikkat çekmişlerdir. Ardından rahipler çıkmıştır, çünkü kendi dönemlerinin okuma yazma bilen insanlarıdır. Daha sonrasında ise ilk entelijansiyalar olarak gördüğü filozoflar gelir. Son olarak ise sıra 19. yüzyılda entelektüellere gelir. 20. yüzyıl sonlarında aydınlar burjuvazi ideolojisinin emri altında olmuştur, onları korumayı görev bilmiştir. Artık aydınlar burjuvazinin yozlaşmış bir üyesidir (Bilge, 2016). “ *Toplum içinde hak ettikleri yeri alamadıklarına inanan aydınlar ise zenginleri, yüksek rütbeli subayları, devlet büyüklerini kıskanırlar. Demek ki fakirleri, suçluları kötülüğe iten bu imtiyazlı zümredir*” (Meriç, 2006: 105).

Cemil Meriç, Rusya'daki aydın meselesini ele aldığı anda ise oradaki entelijansiyanın köklerini 18. yüzyıla dayandırır. Rus aydınları yalnız görür. Bazı görüşlerde ayrılışlar da vatan sevgisi konusunda Rus aydınlarının hemfikir olduğunu söyler. Örnek olarak Turganiev'in Babalar ve Oğullar kitabını gösterir. Kitapta geçen Bazarov, Rus entelijansını anlatmaktadır (Bilge, 2016).

Cemil Meriç entelektüel tanımlarını yaparken birçok düşünürün görüşlerine yer verir. Sol tanımlamaları yaparken Gramsci'yi çıkış noktası olarak seçer. Entelektüel yaşadığı çevrenin bir parçasıdır ve ona göre kapitalizm kendi entelektüelini yaratmıştır (Karaca ve Serdaroğlu, 2017: 3).

Cemil Meriç, Türk aydınını tanımlama girişiminde iki özelliğe değinir. Birincisi tekrar yani hâlihazırdaki bilgilerin fethi, ikincisi de bu bilgilere eklenilebilecek yeni ve özgün bilgilerin yaratılmasıdır. Ona göre geleneğin ve yaratıcılığın bir arada gitmesi gerekir: “Osmanlı'da Tanzimat'tan önce sınıf-ı ulema Kur'an'ın, hadislerin ve daha

önceki imam veya müçtehitlerin tekrarlayıcısıdır. Tanzimat'tan sonraki aydınlar da tekrarlayıcıdır, Avrupalı yazarların tekrarlayıcısı” (Meriç, 2011: 23).

Cemil Meriç “Düşünce Adamını” şu sözlerle tarif eder:

“Evet düşünce adamı bir zümrenin emir kulu değildir. Hiçbir merkezden talimat almaz. Bir partiye bağlı olmayabilir. Amâ tarihe angejedir. Kucağında yaşadığı topluma angajedir. Yani vatandaş olarak vazifeleri vardır. Belli savaşları kabul etmesi, belli tehlikeleri göze alması lazımdır. Bir devrin şuuru olmak zorundadır o. Başka vazifesi: bütün hakikatleri yoklamak, bütün yalanların maskesini yırtmak, kalabalığa doğruyu göstermek. Bazen yangın kulesindeki nöbetçi olacaktır, bazen engine açılan geminin kılavuzu. Sokakta insanlar boğazlanırken, düşüncenin asaletine sığınarak elini kolunu bağlamak, düşünceye ihanettir”(Meriç, 1997: 295).

Cemil Meriç aydınların üzerlerine düşen mesuliyetten bahsetmektedir. Geçmiş ile gelecek arasında köprü olmak ister, birbirimizi ayıran duvarları ortadan kaldırmak ister (Aydın, 2015: 22). Özetle Cemil Meriç'in hayalini kurduğu Türk aydını kendi değerlerinden yükselerek gelişmelidir. Ziya Gökalp ise şöyle bir örnek gösterir. Milleti insana benzeter. Bu durumda güzideler insanın bilincini ve zekâsını temsil etmektedir. Hükümet ise yalnızca güzidelerin ortaya attığı fikirleri uygulamaktadır. Dolayısıyla milleti yönetenler güzidelerdir aslında (Şapolyo, 1943: 120-123; akt. Yiğit, 2016: 99)

Görüldüğü gibi hem Ziya Gökalp hem Cemil Meriç aydınları birçok açıdan eleştirmektedir. Özellikle Türk aydınlarının Batı'dan medeniyet ve kültür kavramlarını alışını eleştirmektedirler.

Türkçülüğün Esasları adlı eserinde Ziya Gökalp; “... Vatan, üstünde oturduğumuz toprak demek değildir. Vatan milli hars dediğimiz şeydir ki, üstünde oturduğumuz toprak onun, ancak zarfından ibarettir...” (Gökalp, 1997: 87) sözleri ile Türk milletinin, aydınların sahip olduğu kültürel değerlerini yaşatması gerektiğini aksi durumda ayakta duramayacaklarını ifade etmektedir.

Umrandan Uygarlığa adlı eserinde Cemil Meriç ise; “... Yeni tanımadıkları bir dünyanın şaşasıyla gözleri kamaşan hayalperest nesiller için, medeniyet bir teslimiyet ve temessüldür...” (Meriç, 1996: 214) ifadesiyle Tanzimat dönemi aydınlarının Batı medeniyeti karşısındaki duruşlarını değerlendirmiştir.

Cemil Meriç aynı zamanda Ziya Gökalp'i bir aydın perspektifiyle, yaşadığı devir içinde şu ifadeleriyle tasvir etmiştir: “... Ziya Gökalp'e gelince, o da bir tesettüt devrinin adamıdır. Bütün değerlerin çökmeğe yüz tuttuğu, toprakta enkazdan başka pek

az şeyin kaldığı bir devirde yaşadığı” (Meriç, 1999: 308). Buna binaen Cemil Meriç’e göre Tanzimat aydınları ve takipçilerinden Ziya Gökalp Batı’yı takip etmekten ileri gitmemişlerdir ve Batı medeniyeti içerisine girme gayesi olan düşünürler olarak görmektedir. Nihayetinde aydın kavramını anlamak, tanımlamak, aydının kimliğini tespit etmek için göstermiş oldukları fonksiyonlara bakmakla mümkün olduğu anlaşılmaktadır.

3.2. Ziya Gökalp ve Cemil Meriç’e Göre Türk Modernleşmesi

Kavramlar hangi ulusun mutfağından çıkıyorsa ona aittir. Batı’dan gelen kavramlar karşısında milli kültüre, milli benliğe sıkı bir şekilde sarılıp milli unsurların her birine sahip çıkarak toplumsal reformu ve gelişimi bu şekilde sağlamanın önemine Türk düşünce tarihi boyunca vurgu yapılmıştır.

Modernleşmenin anahtar kelimesi değişimdir. Değişim olgusuyla ilgili iki toplum tipi vardır. İlki zengin sanayi toplumlarıdır. İkincisi ise onun karşısında yer alan kır kültürüne sahip, fakir ve tarımsal ekonomiye dayalı toplumlarıdır. Dolayısıyla gelişme denilen süreçte ikinci tip toplumdan birinci tip topluma doğru olan harekettir. Bu anlayışın özünde teknolojik gelişme ya da sanayileşmenin olduğunu görmek mümkündür. Özetle modernleşme algısı iktisadi olaylarla açıklanmaktadır. Suavi Aydın modernleşmeyi şu cümlelerle ifade etmektedir: “ ... çağdaş toplumun ileri karmaşık bir örgütlenme eşliğinde devamlı gelişen teknolojisinin, (doğal) çevreyi kontrol altına aldığı bir süreçtir” (Aydın, 2000: 36-39).

Bu çalışmada incelenen iki değerli köşe taşı isimlerden biri olan Ziya Gökalp Türk siyasal hayatına önemli katkılarda bulunmuş bir düşünürdür. Düşünceleri, Osmanlı Devleti ve Türkiye Cumhuriyeti arasında bir köprü görevi görmektedir (Mazlum ve Gölbaşı, 2009: 236). Ziya Gökalp’in 1923 yılında yazmış olduğu Türkçülüğün Esasları adlı eser, Cumhuriyet Dönemi’nde Türkiye’deki modernleşme sürecindeki ideolojiyi biçimlendirmiştir. Hatta Ziya Gökalp’in ortaya koyduğu birçok fikir Atatürk Dönemi’nde uygulamaya geçirilmiştir (Mazlum ve Gölbaşı, 2009: 230).

Ziya Gökalp eserleri açısından hayatına bakıldığında birçok konuda düşüncelerini ortaya koymuş fikir adamıdır. Milliyetçilik, kültür, medeniyet, din, eğitim ve benzeri konularda düşüncelerini kapsamlı bir şekilde eserlerinde anlatmıştır. Bu

eserler Osmanlı Devleti'nin son dönemindeki modernleşme hareketliliği ile Cumhuriyete geçişte bir halka gibidir (Yiğit, 2006: 3).

Türk toplumunda modernleşmenin kronolojik hareketliliğine bakıldığında, modernleşme sürecini yalnızca Tanzimat dönemiyle kısıtlamanın doğru olmadığı görülmektedir. Tanzimat döneminde modernleşmeye duyulan ihtiyaç çok şiddetli hissedilmiştir. Bu dönemde Türk aydınları modernleşmeyi Batılılaşma, Batılılaşmayı da Batı'nın belirli noktalarını alarak ona benzeme olarak algılamışlardır. Bu süreç yalnızca Türkiye'de yaşanmamıştır. Tüm az gelişmiş ülkelerde bu süreci görmek mümkündür (Yiğit, 2006: 23-25). Tanzimat Dönemi'nde Türk toplumunda kültür ve medeniyet değişimi iyice ortaya çıkmıştır ve Batılılaşma hareketinin sonucudur. Buna paralel Doğu-Batı medeniyetleri tartışması da olmuştur. Osmanlı Devleti tüm kurumlarıyla yüzünü Batı'ya çevirerek modernleşmeye çalışmış, ayakta durmak için mücadele etmiştir (Karabulut, 2010: 87).

Osmanlı Devleti'nde modernleşme sürecinin başlangıcı Lale Devri'ne kadar uzanmaktadır (Heper, 1973: 12). Osmanlı modernleşmesini sadece Tanzimat Dönemi'yle sınırlamak doğru bir yaklaşım olmaz. Daha eskilere dayanan modernleşme olgusu Osmanlı Devleti'nde otokratik olarak gerçekleşmiştir. Sonunda anayasal monarşizm olmuş ve Osmanlı Devleti basın ve parlamento gibi kurumları Cumhuriyet Dönemi'ne miras bırakabilmiştir (Ortaylı, 1995: 26).

Subaşı (2016) Türk modernleşmesini, aydın ve entelektüel kavramları ilişkiselliği üzerinden değerlendirmektedir. Şerif Mardin'in bu minvaldeki çalışmaları modernleşmenin dönüştürücü etkisi açısından öne çıkan paradigma olarak görülmektedir. Çünkü çalışmalarında Osmanlı Devleti ardından ve onun mirası üzerine kurulan Cumhuriyeti, modernizm çerçevesinde açıklamaya ve temellendirmeye çalışmaktadır (Arlı, 2004: 504).

Osmanlı'nın son dönemindeki fikir akımları ülkeyi kurtarmak yönündeyken, Cumhuriyet ile birlikte gelişen görüşler daha çok toplumsal dönüşümü sağlamaya yönelik olmuştur. Batıda modernleşme kendi içyapılarında, kendi şartlarının sonucunda ve kendi düzenleriyle bir hesaplaşma sonucu ortaya çıkmıştır. Buna karşın Türk modernleşmesi, kendi tarih birikimini çok dikkate almadan daha çok taklit şeklinde olmuştur (Aydın, 1997: 116). Özetle Osmanlı Devleti'nin son dönemindeki bu fikir akımları Türkiye modernleşme süreci için önemli olmuştur (Türkdoğan, 1983: 108).

1945'lerden sonra sosyal bilimler yoğun bir şekilde kalkınma konusunu tartışmıştır. Bunun en büyük temeli siyasi kaygılardır. Savaş sonrasında istikrarsızlık karşısında Batılı olmayan devletlerde ekonomik gelişme çözüm yolu olarak görülmüştür. 2. Dünya Savaşından sonra Batı dışında olan yani Batılı olmayan toplumların, Batılı toplumlardan nasıl farklı olduğunu belirlemek modernleşme kuramının amacı olmuştur. Modernleşme kuramları özünde sosyolojik bir çevreden hareket eder, sosyolojiden üretilir. Ayrıca modernleşme kuramı hem ekonomik, hem siyasal hem de toplumsal yapıların modernleşme imkânlarını ve bu yapıların topluma nasıl katkı sunacağına açıklık getirmek ister. Savaş sonrası iktisatçılar ekonomik kalkınma ile modernleşme sürecinin tamamlanacağına inanmışlardır (Ercan, 1996: 89-90).

Yine İkinci Dünya Savaşı sonrasında Amerikan sosyal bilimleri Batılı olmayan toplumların değişimlerini tartışmaya başlamıştır. Amerikan entelektüel yaşamında Batı dışı dünyaya duyulan bu ilgi giderek önem kazanmış ve zamanla siyasal bağlamda da ele alınmıştır. Hatta iktisatçılar, sosyologlar, antropologlar ve siyaset bilimciler de ilgilenmiştir. Konuya birçok bilimin ilgi duyması modernleşme kuramı olarak isimlendirilen teorik bir çerçeve oluşturmuştur. Bu teori 1950 ve 1960'lı yıllarda etkisini sürdürmüştür. Modernleşme kuramı aslında bir toplumsal değişim teorisidir. Modernleşme sürecinin evrenselliğine vurgu yapılır. Batı tamamen izlenmesi gereken bir model olarak Batı dışı toplumlara sunulur (Altun, 2000: 123).

Ziya Gökalp ve hemen hemen tüm Türk modernleşmecileri, Batılılaşmayı bilim, endüstri ve teknik alanda Batılılaşma olarak algılamıştır ve yeterince başarılı olunamamıştır (Akyul, 2007: 101). Ziya Gökalp aynı zamanda modernleşme ve İslamcılık kavramlarını birbirinden ayırmadan ele alır. Bu iki kavramı birbirini tamamlayan iki parça olarak görür. Modernleşmenin önünde yer alan engelleri kaldırmak için de felsefesini Doğu-Batı ya da kültür medeniyet üzerine kurmaktadır. Hatta Batı'nın bilimsel yöntemlerini, teknik ya da sanayi alanındaki yeniliklerini almanın kendi öz kültürümüze bir zararı olmayacağını düşünür (Berkes, 1978: 45).

Ziya Gökalp modernleşmenin ihtiyaçlardan ortaya çıktığını düşünmektedir. Örneğin nasıl Türkleşme ya da İslamlaşma düşünce kalıpları varsa modernleşmede bu şekilde gerçekleşen bir düşünce kalıbıdır (Akyul, 2007: 101). Sosyolog Ziya Gökalp'e göre Batılılaşma ne yaşayışla ne de şekilde Avrupalılara benzemektir. Batılılaşmak

kavramı Ziya Gökalp'te daha çok Doğu'nun kurtuluşu anlamına tekabül etmektedir. Türk milletinin, milli benliklerine sahip çıkıp ona bağlı kalarak Batılılaşma hareketine katılmanın gerekliliğini vurgular. Hatta bu konu hakkındaki düşüncelerini de şu ifadelerle belirtmiştir: "... Bir gün bizim için muasırlaşmak demek, Avrupalılar gibi zırhlar, otomobiller, uçaklar yapıp kullanabilmek demektir" (Gökalp, 1976: 12).

Ziya Gökalp modern medeniyetin milli kültürü sarstığını görmezlikten gelmiştir. Ancak diğer taraftan tehlikenin farkındadır ve zaman zaman önlemeye çalışmıştır. Bu çabayı ise Heyd siyasi sebeplerle açıklamaktadır. Bu durum ise Ziya Gökalp'in savunduğu ilmi objektiflik düşüncesiyle uyuşmamaktadır. Durkheim ise bu konuda farklı düşünmektedir. Modern medeniyetin tek tip hale getirme eğiliminin kültürler arasındaki farkı ortadan kaldıracağına inanır. Ziya Gökalp işte bu noktada Durkheim'dan ayrılmaktadır (Karabulut, 2010: 111).

Ziya Gökalp toplumsal meseleleri çözüme kavuşturmak isterken aynı zamanda modernleşmenin gereklerini de yerine getirmek istemiştir. Onun tipik Batılı bir modernist gibi davrandığını söylemek güçtür. Örneğin Ziya Gökalp toplumsal meseleleri diğerlerinin aksine ekonomi tekelinde analiz etmemiştir. Toplumsal hafızanın örneğin Türklüğe ilişkin kültürel sembollerin ve geleneklerin modernleşme öncesinde de olduğunu savunur (Yeniçeri, 2009: 297).

Ziya Gökalp'in yaklaşımı genel olarak Doğu kültürünü dışlamadan Batı kültüründen de yararlanarak sentezlenmiş bir model ortaya çıkarmaktır (Mazlum ve Gölbaşı, 2009: 230). Ziya Gökalp'e göre modernleşmenin bir gereği olarak milletleşme sağlanmalıdır. Milli devlet kurulmalıdır. Böylelikle toplum bir uyum içerisinde olur görüşündedir (Aygül, 2008: 90). Felsefesini millet düşüncesi üzerine oturtan Ziya Gökalp'e göre millet üç aşamalı bir oluşumla meydana gelmektedir. Bunlar: harsi uyanış, siyasi hareket ve iktisadi program. Ziya Gökalp modern Türk milletinin köklerini harsi bir hareketle arar ve buna Türkçülük adını verir (Aydın, 2006: 44). Şu sözlerle milletlerin oluşumunu ifade eder: "*İmparatorlukların içinde, lisanca ve harsca bulunan cemâialar içtimaî surette birleşerek, müşterek vicdana, müşterek mefkûreye mâlik bir milliyet halini alır*" (Gökalp, 1977b: 55).

Ziya Gökalp modernleşmeyi ele alırken aile kurumuna da değinir. Aile toplumun çekirdeğidir. Milli ülkünün gelişmesi de ancak dayanışmalı bir ailede mümkündür. Bu

yüzden Türk ailesi de çağdaştırılmalıdır (Sağlam, 2008: 169; akt. Mazlum ve Gölbaşı, 2009: 228).

Ziya Gökalp'e göre Batılılaşma diğer bir deyişle modernleşme Türkleşmek ve İslamlaşmak öğeleri düşünülmeden zihinde canlandırılmaz. Ziya Gökalp'e göre bu öğeler birbirlerini tamamlarlar. Yani bu kavramlar arasında daha çok entegrasyon vardır. Türk milleti Batı medeniyetinden sadece maddi değerleri kabul etmiştir. İslam'dan da toplumsal gelenek ya da dini inançları kabul etmiştir. Diğer tüm unsurlar Türk mirasından sağlanmıştır. Bu sebeple Türkleşmek, İslamlaşmak ve Muasırlaşmak bütüncül bir yapıdır (Türkdoğan, 81-85; akt. Can, 1998: 189).

Ziya Gökalp kendi kültüründen yoksun ya da kendi kültürüne yabancı aydın tipine karşı çıkmaktadır. Ona göre aydın halktan sadece aldığı eğitimle ayrılabilir. Fakat kendi kültürünü özümsemelidir, toplumdaki kopmamalı ve toplumu çağdaş uygarlığa ulaştırmalıdır. Dünyanın hiçbir yerinde de kendi toplumuna yabancı bir aydının toplumu dönüştürdüğü görülmemiştir (Mazlum ve Gölbaşı, 2009: 237). Anlaşılabileceği gibi Ziya Gökalp, modernleşmenin temel ilkeleri olarak ilk önce toplumun kendi milli kültürüne bilinçli bir şekilde bağlı kalması ikincisi ise uluslarla teması kaçınılmayan Batı medeniyetine katılmak olmuştur.

Ziya Gökalp'in ölümünden sonra bazı aydınlar onun fikirlerini "Türkleşmek, Laikleşmek ve Modernleşmek" şeklinde kullanmıştır. Ancak bu doğru bulunmamaktadır. Çünkü Ziya Gökalp din ve devlet ayırımı yapan bir laikliği savunmuştur. Sürekli kurumları manevi kimliğinden ayıran bir dünyevileşmeye karşı olmuştur (Can, 1998: 190).

Ziya Gökalp'e göre muasırlaşma, çağdaş bir İslam Türklüğü oluşturmaktır; Batılılaşma, vaat edilmiş vatan olan kızıl elmaya kavuşmaktır; modernleşme, çağımız medeniyetinin akıl ve bilimiyle dolu olan bir Türk İslam kültürü oluşturmaktır; modernizm ise İslam ümmetçiliğine ters düşmeden Müslüman olmayan toplumlar için de gerekli saygıyı ortaya koymadır (Can, 1998: 191).

Ziya Gökalp aynı zamanda modernleşme sürecinde Avrupa'ya bağlı kalıp kalmayacağımız meselesine de şu şekilde yorum getirmiştir: " Bu modernleşme süreci bizi sonuna kadar Avrupalılara bağlı kılar mı?" şeklindeki soruya; "...ne vakit bilgi edinme ve imalat iktibas hususunda Avrupalılara ihtiyaçtan kurtulursak o zaman modernleştiğimizi anlarız" (Gökalp, 1976: 10) cevabını vermiştir.

“Zafer sabahlarını kovalayan bozgun akşamları, ihtiyar dev, mazideki ihtişamında utanır oldu. Sonra utanç, unutkanlığına bıraktı yerini, ben Avrupalıyım demeye başladı ” (Meriç, 2007: 176) sözleri ile Bu Ülke yazarı Cemil Meriç de yıllarca tartışılan Batılılaşma kavramına açıklık getirmeye çalışmıştır.

Cemil Meriç modernleşme, Avrupalılaşma ve Batılılaşma gibi kavramları birbirinin muadili olarak görmüştür (İskenderoğlu ve Koç, 2018: 553). Cemil Meriç muasırlaşma ya da modernleşmek gibi kavramların direkt olarak İslamiyet'ten, kendi tarihimizden ve şartlarımızdan uzaklaştırma amacıyla uydurulduğunu söyler (Meriç, 1999: 397). Ona göre Batı dillerinde bile karşılığı olmayan soysuz bir kavramdır. Modernleşme kavramı kaypak ve karanlık bir kelimedir. Çünkü bunun bir ölçütü yoktur. Bu anlayışla atom bombası ya da hippiliğin de çağdaş olabileceği örneğini verir (Meriç, 1996b: 25). Cemil Meriç değerlendirmelerinde modernleşmeyi çok daha eski tarihlerden ele almıştır. Asya'daki kadim medeniyetleri de ortaya koyarak öneriler getirmiştir (Özkul, 2010).

Cemil Meriç İslam temelindeki bir dünya görüşünün çağdaş insana kolaylıkla kabul ettirilemeyeceğini söyler:

“İrfanımızı maziye bağlayan köprüler yıkılmış. İslâmiyet sisler içinde. İhmalin, bilgisizliğin, bühmanın sisleri. Kur'an'ı, «asrın idrâkine söyletmek» Akif'in rüyâsıydı. Müslüman gençlik de aynı emel peşindedir. İslâm, içtimâî bir nizam. Yaşayan ve yaşayacak olan bir dünya görüşü. Ama bunu çağdaş insana kabul ettirmek kolay mı? (Meriç, 1997: 15).

Meriç (1996b: 25)'e göre aynı çağda yaşamak aynı medeniyeti taşımak anlamına gelmez. Bu yüzden ölçüleri farklı olan bir medeniyetin çocuklarına çağdışı demek çok alçakça bir ithamdır.

Cemil Meriç geçmişe ait tahliller yaparken Avrupa'nın sömürgecilik sayesinde bugünlere ulaştığını belirtir. Bugün ise küffarın hâkim olduğu tek bir dünya vardır. Diğer bir deyişle artık hepimizin Avrupalı olduğumuzu belirtir (Özkul, 2010). Modernleşmek masum bir şekilde görünse de ona göre Avrupalılaşmaktır yani yok olmaktır. Modernleşmenin halk dilindeki adı ise asrileşmektir. Yani maskaralaşmak, gâvurlaşmaktır (Meriç, 1996b: 25).

Ona göre çağdaş Avrupa ancak Asya medeniyetleri ışığında bütünüyle görülebilir. Buna örnek verirken Anquetil ve Biruni'yi karşılaştırır. Fransız bir yazar olan Anquetil avestayı Batı'ya tanıtmıştır. Hâlbuki Biruni'den sekiz asır sonra Ganj

kıyılarında dolaşmıştır. Biz ise El Biruni'yi açmamak üzere kütüphane raflarına yerleştirdik diye eleştiri getirir (Özkul, 2010).

Asya toplumları devlet eliyle modernleşmiş ve değişmeye başlamıştır. Buna örnek olarak Osmanlı ve Japonya'yı verir. Japonya yalnızca Avrupalılaştırılmamış aynı zamanda sömürge arayan sömürgeci bir devlet olmuştur (İskenderoğlu ve Koç, 2018: 555). Bir görüşme sırasında ise modernleşmiş bir ülke olarak örnek gösterilen Japonya'yı değerlendirir. Türkiye niçin Ortadoğu'nun Japonya'sı olamadı sorusuna şu yanıtı verir:

“Ben Japonya'nın maddi fetihlerini, refahını, bir kelimeyle şevket ve ikbalini gıptaya şayan bulmuyorum. Üç kıtaya hâkim olmuş bir medeniyetin, dünyaya adalet ve kardeşlik dağıtmış bir ülkenin hiçbir zıppıktı ‘uygarlığı’ taklide ihtiyacı yoktur. Türkiye'nin kendisi kalması; insanlığın bütün keşiflerinden, bütün fetihlerinden faydalanarak ihtişamlı mazisine layık bir istikbal inşa etmesi başlıca muradım...”(Özkul, 2010).

Modernleşme aslında gelişmiş-azgelişmiş ikilemi değildir, aslı itibariyle köle-efendi ikilemidir. Bu ikilemde efendi kölesinden kendisini örnek almasını isterken, bunu gönüllü kabul eden köleler bulunmaktadır. Özetle sömürge halkı için ideal olan, günümüz tabiriyle modernleşme aslında efendilere benzemekten ibarettir. Bu başkalaşmanın en itibarsız ise Amerikanlaşmadır. Çünkü Amerikan emperyalizmi benzeri olmayan psikolojik bir emperyalizmdir (Meriç, 2006: 44).

Cemil Meriç zaman zaman modernleşme ile birlikte gelen yenilmişlik ve çaresizlik duygularından bahseder. Bu duyguları yaşayan Asya halklarına birçok Asyalı aydının yaptığı gibi Doğu kavramını önerir. Modernleşme ile birlikte Asya milletlerinin müşterek yanları azalmıştır. Bu yüzden Doğulu kimliği altında aynı medeniyetin halklarını kaynaştırmak ister (Özkul, 2010).

Türk modernleşmesinin Batı'da yer alanın aksi şeklinde gerçekleştiğini anlatır. Modernleşme Batı'da aşağıdan yukarıya olurken, Doğu'da yukarıdan aşağıya doğru olmuştur. Örnek olarak laik bir devletin ortaya çıkarılmış olmasını verir. Bu sebeple Türk modernleşmesi bir ilerleme süreciyle değil, yeniden kimlik edinerek yabancılaşan bir modernleşme süreci olarak tanımlanır (Poyraz, 2006: 20, Gencer, 2012: 23).

Ziya Gökalp modernleşme meselesini işlerken çağdaşlık, Türk milleti ya da İslam'ı birbirinden ayırmadan bütün olarak ele almıştır. Bu değerlerin birbirini tamamladığını belirtir. Ancak Cemil Meriç Avrupa'nın sömürge anlayışı temelinde gelişen modernleşmeyi ele alır ve eleştirir. Daha çok Batı dünyasının kendi ürettiği

modernizm ile onun karşısında kendisinin dışında gördüğü, hatta ezmeye çalıştığı anlayışı eleştirir.

Bir yandan Batı medeniyetinin üstünlüğünü kabul gören Ziya Gökalp bir yandan da Doğu medeniyetinin üstünlüğünü savunan Cemil Meriç bu çalışmanın iki mihenk taşıdır. Batılılaşma konusunda Cemil Meriç, Batı medeniyetinin doğrudan alınmasını iklimi müsait olmayan bir coğrafyada muz ve portakal yetiştirmeye benzetmiş ve her ne kadar Ziya Gökalp'i eleştirse de milli kültüre sahip çıkma konusunda hemfikirlerdir. Cemil Meriç Batılılaşma minvalinde Batı'nın iktisadi ve içtimai geçmişinin iyice bilinmesi gerekliliğini ve kendi irfanımıza tarihsel bir şuurla sahip çıkarak Batı tekniğinin alınabileceğini, Batı kültürü karşısında Türk milletinin kendisini ispat etmesi gerektiğini vurgularken Ziya Gökalp ise mevcut kültürel yapının, değerlerinin korunmasının Batılılaşma karşısında bir millet olarak kalabilmenin en önemli ilkesi ve şartı olarak kabul etmiştir.

Nihayetinde şu anlaşılıyor ki modernleşme karşısında toplumların bu kavramı tam anlamıyla irdeleyip derinlemesine anlaması gerekmektedir. Aynı zamanda Batı karşısında milli unsurlardan vazgeçilmeden modernleşme kavramının ele alınıp toplumda eksik görülen yanların ve toplumu iyileştirecek yanları gözden geçirilmelidir.

Türk modernleşme süreci incelenirken temel yapının milli unsurlar ve batının gelişmişliği üzerine kurulduğu görülmektedir. Bu sebeple aydın ve modernleşme meselesinin temel taşlarından biri olduğu düşünülen doğu ve batı dikotomisine aşağıdaki bölümde detaylı bir şekilde değinilmiştir.

3.3. Ziya Gökalp ve Cemil Meriç'in Modernleşmesinde Doğu ve Batı Dikotomisinin Yeri

Toplumlar arası benzerlik yahut farklılıkları anlamlandırma inşasında düşünürlerin, yazarların uğrak bir han haline getirdiği zıt kavramlar toplumların zihniyetini aydınlatma maksatlı kullanılmıştır. Doğu ve Batı da bunlardan biridir. Bir kutupta Doğu ve Batı'yı beynin iki yarım küresine benzeterek onları girift halde algılayan Cemil Meriç ve diğer kutupta sosyal bilim disiplini ile bu zıt kavrama derin düşünme sanatı getiren Ziya Gökalp, Türk düşünce tarihinin başlıca iki önemli öznesidir.

Doğu ve Batı kavramları toplumsal yapılardaki farklılıkları ya da benzetmeleri ortaya koyan kavram çiftlerine bir örnektir. Tarih boyu da birçok kavram çifti ile toplumların zihniyetleri ve yapıları anlaşılmaya çalışılmıştır (Özkul, 2010). Cemil Meriç eserlerinde farklı görüşlere ve farklı kaynaklara yer vererek birçok konuyu tartışmıştır. Yer yer fikir bildirilen konulardan biri de Doğu ve Batı kavramlarıdır.

Doğu ve Batı kavramlarıyla farklı zihniyetteki insanların eşyadan, insandan tabiata kadar birçok bakış açısı izah edilmeye çalışılır. Bu da niteliklerin sıralanmasıyla olmaz. Dinde, sanatta, felsefede kısacası zaman içinde oluşan tüm sosyal ve kültürel hareketlerdeki durum tespit edilmeye çalışılır. Bu analiz de yalnızca antropologlara ait değildir, toplum içi eleştiriyi yapabilecek entelektüel kabiliyetli, aydın ve bilim insanları da yapılabilir (Özkök, 2010). Fikir işçisi Cemil Meriç ve sosyolog Ziya Gökalp de şüphesiz Türk toplumunun düşünce hayatı için önemli ve değerli mütefekkirleri olarak öne çıkmaktadır.

Ziya Gökalp Batılılaşma hareketinin temelini milli kültüre dayandırır. Ona göre kültür gibi Batılılaşma da millet olma yolunda zorunlu bir şarttır. Ve Batılılaşmanın temelini; insanların bilim için üzerinde düşünüp, fikir geliştirip ve yeni fikirler yaratması olarak görmektedir. Ziya Gökalp'in hayalindeki medeniyet adı ister modernleşme ister Batılılaşma olsun üç temele dayanır. Bunlar İslam ahlakı, Türk şekimesi (dayanıklılık) ve Batı metodu. Dolayısıyla onun düşüncesine göre Batı'dan alınacak tek şey metottur (Can, 1998: 178).

Ziya Gökalp'e göre Türk toplumu iki kez medeniyet çemberi değiştirmiştir. İslamiyet'i kabulden önce uzak Doğu medeniyeti, ardından ise Doğu medeniyeti çemberi. Son yüzyılda ise Batı medeniyeti çemberine girmeye çalışmaktadır (Gökalp, 1928: 2).

Ziya Gökalp'e göre Batılılaşma aslında Türkleşmek ve İslamlaşmak unsurları düşünülmeden soyut olarak hayal edilemez; bunlar birbirini tamamlayan unsurlardır. Çünkü Türk milleti Batı medeniyetinden maddi değerleri, İslam'dan politika dışı değerleri kabul etmiştir. Geriye kalan ise bilhassa dini olanlar dışındaki manevi değerler Türk kültürünün kendi mirasıdır. Bu yüzden Türkleşmek, İslamlaşmak ve Muasırlaşmak bütüncül bir yapı arz etmektedir (Türkdoğan, 1987; akt. Can, 1998: 189). Ziya Gökalp'e göre Batılılaşma halk ruhunun 'Kızıl Elma' diye aradığı vaat edilmiş vatana kavuşmaktır (Can, 1998: 191).

Ziya Gökalp Batı uygarlığına bakışını farklı noktalarda zaman zaman dile getirmiştir. Ona göre Batı kaynaklı ilimlerin terimleri alınarak dilimiz çağdaştırılmalıdır (Aygül, 2008: 49). Ona göre Batı uygarlığı tam ve canlı biçimde alınarak milli kültüre aşılmalıdır. Görüşlerini şu sözlerle ifade eder: “*Bir yandan yalnız halk arasında kalmış olan Türk kültürünü arayıp bulmak, öbür yandan Batı uygarlığını tam ve canlı bir biçimde alarak millî kültüre aşulamaktır*” (Gökalp, 1976a: 38).

Türk aydınları tarafından Batılılaşma hakkında ileri sürülen fikirlerin hiçbirinin Ziya Gökalp’in fikirlerindeki derinliği yansıttığı söylenemez. Ziya Gökalp Batılılaşmadan bir taklit anlamı çıkarmamıştır (Can, 1998: 180-181). Batıcılar ile İslamcılar arasındaki esas çatışma Ziya Gökalp’in kültür olarak isimlendirdiği manevi değerler alanındadır. İslamcılar Batı’dan yalnız teknik yani maddi yapının alınabileceğini savunurken, Batıcılar bu noktada farklı düşünmektedirler.

Batı medeniyeti her yerde Doğu medeniyetinin yerini alınca Türkiye’de de bu değişim zorunlu olarak gelişmiştir. Osmanlı medeniyeti ister istemez ortadan kalkacak, onun yerine İslam diniyle beraber bir Türk kültürü ve Batı medeniyeti geçecektir. Ziya Gökalp’e göre aslında Batılılaşma ister istemez medeniyetimizin kaçınılmaz sonucu olacaktır (Berkes, 1975). Cemil Meriç ise Doğu ve Batı’yı ele alırken bir mukayese yapar ve Doğu medeniyetinin üstünlüğünü kabul eder. Ona göre Batı’nın yaşam tarzını değil, beynini almalıyız. Zıttı durumunda kendi mukaddeslerini inkâr eden ve peşinen köleliğe razı gelen bir hal alırız. Cemil Meriç ayrıca Dostoyevski’den cesaret aldığını çünkü onun insanı azamet ve daha çok sefaleti ile masaya yatıran büyük bir romancı olduğunu belirtir (Meriç, 1997: 68). Dil temasıyla Doğu ve Batı’yı ele aldığı bir bölümde o dönemlerde doçent olan Suat Yakup Baydur’un şu tartışmasına yer verir:

“Otuz-kırk yıl önceki münakaşaları hatırlar mısınız? Yok edilmesi gereken düşman: Osmanlıca. Saldıranlar küstah, savunanlar tabansız. Birincilerin dudağında tılsımlı bir kelime: İnkılab. Ve arkalarında Batı. İkinciler de aynı mitoslara esir. Ama ayaklarında, çöken bir medeniyetin zincirleri, yürüyemedikleri için koşanlara kızıyorlar. Genç bir dilci, keşmekeşi sona erdirmek için agoraya fırlıyor. Suat Yakup Baydur, cesur ve inanmış bir cumhuriyet çocuğu. Heidelberg’de klâsik filoloji öğrenimi yapmış. Gericileri Janus’a benzetiyor. Bir yanlarıyla Doğu, bir yanlarıyla Batı’dırlar. Ama ne Doğu’yu tanırlar ne Batı’yı. Doğulu kalacaksak, Arapça ve Farsça okutmalydık. Batılı olacaksak, mekteplerimize Helence ve Lâtince konmalı. Ve Baydur, bir İskender çalımıyla Gordiyon’un asırlık düğümünü kesip atıyordu: «Doğulu isek Doğululuğumuzu bilelim, Batılı isek Batılılığın gerektirdiğini yapalım» (Meriç, 1997: 9).

Cemil Meriç yukarıda değinilen tartışmayı “ucuz bir kabadayılık” olarak belirtir. Çünkü aydınlar içinde Doğulu olmayı kabul edecek kimse yoktur (Meriç, 1997: 9). Peki, nedir bu Doğu? Doğu nedir, Doğulu nedir? Doğu’yu, kendini kâinatın merkezi sayan Avrupa’nın parsellere ayırmış olduğundan söz eder: Ortadoğu, Yakınoğu, Uzakdoğu gibi (Meriç, 1997: 77). Cemil Meriç birçok kez Avrupa’nın gözüyle Doğu’yu tanımlamıştır. Örneğin sosyalizmi ele aldığı bir bölümde, sosyalizmin Avrupa’dan daha çok Doğu’nun ezilen milletlerine seslendiğini belirtmiştir. Yine sosyalizmden bahsederken Avrupa ile aramızda aşılmaz bir duvar olduğundan, ister kapitalist olsun ister sosyalist olsun Doğu’nun Avrupa için sömürülecek bir alan olduğunu söyler. Onlara göre Doğulu yarı bir insan tek kelimeyle düşmandır (Meriç, 1997: 16). Yine Avrupalıların Doğu’ya bakışını şöyle ifade etmiştir. “Avrupalılar, Doğu düşüncesini «aşağı- yukarı» bir düşünce olarak damgalarlar. Doğulu kafası alaca karanlıktan hoşlanır, onlara göre” (Meriç, 1997: 131).

Avrupalıların Doğu bakışını tarihsel bir yaklaşım içinde ele alır ve uzun uzun açıklar. Şuuru Burkulan Aydın başlıklı bölümde ise Abdülaziz Han’ın yaverliğini yapan Beşir’den bahsedilir. Beşir bileklerini kesip ölümü sırasında hissettiklerini bilimsel olarak kaydeden kişidir. Bu Osmanlı tarihindeki ilk ve tek deneysel intihardır. Beşir Fuad Türk edebiyatının ilk pozitivist olarak da bilinir ama ilginç ölümü yazarlığının önüne geçmiştir. Cemil Meriç, Beşir Fuad’ın içinde bulunduğu durumu yaşadığı topluma yabancılaşmasından kaynaklandığını yazmıştır. Usta ifadesiyle “Hayalle gerçek arasındaki uçurum, maddecilikle doldurulamazdı. Na’sını fırlattı uçuruma. Donkişot’u kitaplar çıldırtmıştı, Beşir’i kitaplar öldürdü” der. Cemil Meriç’e göre her aydın bir cemiyetin ya da bir cemaatin sözcüsüdür. Beşir’in bu yalnızlığı karşısında ise yabancılaşmış Türk aydınının ürpermesi gerektiğini dile getirir (Meriç, 1997: 84).

Tanzimatın ilanından sonra aydınlar arasında Batılılaşma fikri önemli bir taraftar kitlesi kazanmıştır. Tanzimat sonrası ise çağdaş Türk aydını, kendi değerlerini tanımayan, Avrupa’nın zevklerine aldanmış ve şaşmış kişilerdir (Özdemir, 2003). Çünkü bu kişiler Doğu’yu toptan inkâr eden, içinde küçüklük derdi olan ve yeni bir sarhoşluk içinde olan kimselerdir (Meriç 1976: 2; akt. İskenderoğlu ve Koç, 2018: 554). Bu kişileri şöyle anlatır: *"Modernleşmek" Avrupa'nın yeni bir ihraç metaı, kokain ve LSD gibi... Şuuru felce uğratan bir zehir. "Çağ-dışılık" ithamı, iftiraların en alçakçası, en abesi. Aynı çağda muhtelif çağlar vardır. Modernleşmek nedilişen Hristiyan Batı'nın putlarına perestiş olsun?* (Meriç, 2006: 25; akt. İskenderoğlu ve Koç, 2018: 553).

Cemil Meriç'in Tanzimat aydınına şaşkın görmesinin başka bir nedeni ise kendisi Doğu'yu keşfederken, Tanzimatçıların Avrupa'yı daha yeni bir keşif alanı görmesidir (Meriç, 2006: 541). Cemil Meriç, Osmanlı'dan kopmadığı için kendini inkılap aydınlarına benzetmez. Kendini şu ifadelerle anlatır:

"Lise tahsili boyunca hep Osmanlıca yazdım. Hür bıraktılar, harfleri kullanmada. Türk hocalar da Osmanlıydılar. Ali İlmî Fani gibi. Belki Osmanlı'dan kopmadığım için inkılap aydınlarına benzemiyorum. Ben, bir yerde, kendimi kaybetmedim. Arapların ve Çerkezlerin yanında, onlara karşı kendi an'aneme gömüldüm. Fakat aynı zamanda Avrupalılaşmayı bütünüyle yaşadım" (Armağan, 2006: 38).

Cumhuriyet Dönemi aydınlarına da eleştiri getiren Cemil Meriç bunları şuursuz, idraksiz ve kendi tarihini tahrip eden kişiler olarak tanımlar (Meriç, 2011: 198-199).

"Kendine mahsus hiçbir fikri, daha doğrusu hiçbir fikri yoktur. Batı dili bilmez. Osmanlıca bilmez. Ebediyen vesayet altındadır. Huysuzluğu intibaksızlığından gelmektedir. İntibaksızlığı tembelliğinden. Sağın cilasını kazıyın, altından kıskançlık çıkar. Üzümlle tilki hikâyesi..."

Sol, papağandır. Öğretilenleri tekrar eder. Topaldır, koltuk değnekleri ile yürür. Hareket etmek için mutlaka bir Batılıya muhtaçtır. Dost olmanız için dilini konuşmanız lazım. Dilini, yani seçtiği pirin, mürşidin dilini. Sembollere ve sloganlara mahpustur. Reçete ister. Bu yeni yobazlık, kendimize ait her mukaddese kulaklarımızı tıkayıştır. Kendimizden kaçıştır. Nereye? Şuursuzluğa" (Meriç, 2011: 198-199).

Cemil Meriç Doğu ve Batı üzerine anlatımlarını 'Mağaradakiler' eserinde 1967'de Paris'te düzenlenen 'Kültür Emperyalizmi' başlıklı konuşmaya yer vererek de yapmıştır. Burada ise bazı konuşmacıların ifadeleriyle konuyu ele almıştır (Meriç, 1997: 22):

"Aydınımız, neden Frenkçe lâflara tutkun? Aydınlıktan hoşlanmadığı için... Alaca karanlık, düşüncenin sefaletini gizleyen şâirâne bir tül. Okuyucu da, yazar gibi sözlük kullanmaz. İki de aşağı-yukarıya alışıktır. Kelimelerdeki müphemlik hayali kanatlandırır. Aydınların bir türlü kurtulamadığı bir hastalık da: yenilik aşkı. Alışkanlıklarını veya dış dünyayı değiştiremeyince kelimelere saldırıyor. Avrupalılaşma, Amerikanlaşma, modernleşme, çoktan eskidi. Kültür emperyalizmi daha seyyal, daha çekici, daha alafranga. Bu yabancı dildâdenin sol da, sağ da sevdalısı. İşte size Batı kültürünün en seçkin temsilcileri. Işıklar beldesi Paris'de, Türkiye'nin dertlerine çare aramak için bir araya gelmişler.. Konu: Kültür emperyalizmi. Konuşma tutanağına bir göz atmak istemez misiniz? (Ataç Kitabevi 1967) Önce sahnedekileri tanıyalım: Folklorcu Boratav, ressam Abidin Dino, filolog Güzin Dino ve Arap Sosyoloğu Enver Abdel Malik. Konuşmayı yöneten hikâyeci Ferit Edgü. Gündem şöyle özetleniyor: Son zamanlarda «hemen bütün az gelişmiş ülkelerde olduğu gibi memleketimizde de, Batı'yı bir toptan yadsıma eğilimi göze çarpmaktadır.» Bu inkâr eski bir hayranlığın tepkisi mi acaba, geç kalmış bir nefis müdafaası mı? Gerçekten kültür emperyalizmi diye bir şey var mıdır? Varsa ne zaman başlamıştır ve nasıl işlemektedir?" (Meriç, 1997: 22)

Bu konferanstaki konuşmaları ele alan Cemil Meriç “Batılılaştık mı ya da Batı’dan vaz mı geçmeliyiz?” sorusuna Ferit Edgü’nün cevabına yer vererek devam etmiştir:

“Batılaşmadık çünkü Batı medeniyetinin köklerine inemedik, satıhta kaldık. Batı’yı «yadsıyoruz», ama onun yerine ne koyacağımız belli değil. Biz diyoruz ki: Batılaşmadık çünkü Batılaşamazdık, Batı Doğulaşamayacağı gibi. Batı medeniyetinin kökleri ne demek? Batı’nın kökleri Doğu’dadır. Mısır ve Hind olmadan, eski Yunan izah edilebilir mi? Rönesans denilen İtalyan masalı biraz da Haçlı seferlerinin eseridir” (Meriç, 1997: 23).

Cemil Meriç bu konuşmalardan Doğu kültürüne yapılan tanımlamaları da eleştirmektedir. Doğu kültürünün temel niteliğinin kurgusal olması eleştirisine, kültürün gökten zembille inmediğini, yaşayıp geliştiğini belirterek cevap verir. Ne Doğu’nun ne de Batı’nın tek bir bütün olmadığını ve düşüncenin hiçbir kıtanın tekelinde olmadığını ifade eder. Ferit Edgü’nün itirafıyla buna dikkat çeker: “Hem kökleşmek istiyoruz, hem de bunu gerçekleştirecek güçten -daha doğrusu- araçtan yoksunuz” (Meriç, 1997: 28). Aslında Doğu ve Batı’yı ilim ve kültürü ayırarak ele almaktan da bahseder. Bir ilim adamı olan Enver Abd-el Malik Doğu’yu ve Batı’yı tanımaktadır. Öncelikle ilmi ve kültürü ayırmaktadır. İlim evrenseldir, kültür ise bir zümrenin eseridir. Dolayısıyla evrensel bir kültür yoktur, tarihin farklı dönemlerinde çıkmış kültürler vardır. Doğu kültürü ve Batı kültürü gibi (Meriç, 1997: 31).

Cemil Meriç medeniyetin merkezi olarak Batı’yı sunanların aksine, hakikatin Doğu’da olduğunu ifade eden aydınlardandır. Batı’nın yararlı olan yönlerini taklit ederken neden başarısız olduk sorusuna ise şu yanıtı vermiştir: “*Batı’nın faydalı tarafı diye bir şey yok... İnsanlık bir bütündür. Tekamül meşalesi elden ele dolaşır. Batı ile Doğu, insan beynin iki yarımküresidir*” (Özdemir, 2003). Türk aydınlara ise şunları söyler: "Tanzimat'tan bu yana Türk aydınının alın yazısı iki kelimedede düğümleniyordu: Aldanmak ve aldatmak. Senaryoyu başkaları hazırlamıştı, biz sadece birer oyuncuyduk. Nesiller bir ütopyanın kurbanı olmuşlardı. Avrupa'yı tanımamak gaflet; Avrupa'yı tanıyan ülkesinden kopuyor. Bu lanet çemberinden nasıl kurtulacağız" (Meriç, 1996a: 51). Hatta Avrupa’da kendi içinden gerçek aydınların da bu çıkarıcılık karşısında isyan ettiğini bildirir:

“Lamennais, kilisenin aforoz ettiği, Hıristiyanlığın en coşkulu, en inanmış savunucusudur. Düşünce göre, on dokuzuncu asır Avrupa’sını, akıldışı bir yobazlık dalgası önüne katmıştır: Akla perestiş. Hangi akla? Maddî çıkarlarını bir çoban köpeği uysallığı ile koruyan, alelâde ihtimalleri ezeli kanun diye sunan,

bakkal terazisi kadar hassas, bakkal terazisi kadar yalancı bir aşağı bir yukarı. Lamennais bu sahte tanrıya isyan eder. "En hasta asır kendini hataya kaptıran asır değildir; hakikatten yüz çeviren, hakikati küçümseyen asırdır... Coşkun heyecanların olduğu yerde güç tükenmemiştir, ümit vardır henüz. Ama ya kıpırdanırlar sona ermiş, nabız durmuş, kalp soğumuşsa... Yakın ve önüne geçilmez bir çöküşten başka ne umulabilir? Neden saklamalı? Avrupa'da toplum hızla bu vahim âkıbete koşmaktadır" (Meriç, 1996a: 238).

Cemil Meriç, günümüzde birçok Batılı düşünürün kurtuluşu Doğu'da aradığını, Doğu'ya özlem duyduğunu söylemektedir. Çünkü Doğu'yu kucaklamayan bir hümanizm sakattır. Asya Avrupa'ya ilgi duyarken, Avrupa da Asya'ya yönelmektedir (Aytaç, 2019). Bu durumda Avrupa aydınlarının arayış içinde olmasının etkisi vardır. Cemil Meriç eserlerinde İran, Hindistan gibi Müslüman Asya ülkelerini sık sık dile getirmektedir. Buradaki insanların yetenekli yanlarını ifade ederek Doğu'nun Batı'ya üstün taraflarını anlatır. Aslında sürekli saldırgan olan ve kargaşa çıkararak, barışa izin vermeyen Batı'dır. Batı dünyanın sevgi ve adalet terazisini sürekli bozmaktadır. Mekanik hayat Avrupa'yı insansızlaştırmış ve sevgiden yoksun bırakmıştır. Cemil Meriç bu konudaki düşüncelerini şu şekilde ifade eder: "*Biz de edebiyatı bir milli müdafaa silahı olarak kullanmağa mecburuz. Edebiyat derken Avrupa'nın uydurduğu bütün izm'leri kastediyorum. Topkeyün bir kavga bu. Ama yaşamının, dayanmanın, direnmenin ilk şartı şuur*" (Özkul, 2010).

Cemil Meriç bu uygarlığın övünülecek bir tarafı olmadığını dile getirmektedir. Sonunda ise Cemil Meriç çaresizlik duygusu içindeki Asya halkına Asya'lı aydınların yaptığı gibi Doğu kavramını önermiştir. Doğululuk ortak paydası altında alternatif oluşturmaktadır. Ona göre ilahi ölçütlere ters düşmeyen düşünceleri ele alarak gözümüzü açık tutmalıyız: "*Batı'yı Batı yapan fikri temeller insanlığın ve İslam'ın ortak hazinesinden alınmıştır... Bizim için söz konusu olan bir istirdattır, yani kaybettiğimiz hazinelere sahip çıkmaktan ibarettir*" (Özkul, 2010).

Genel olarak bakıldığında Ziya Gökalp Doğu'nun geri kalış sebebini Batının üstünlüğüne bağlamaktadır. Eserlerinde genel olarak Batılılaşma, modernleşme kavramlarını eş anlamda kullanır. Cemil Meriç de eserlerinde modernleşmeyi ya da Batılılaşmayı sık sık ele alır. Ancak bu kavramları tanımlar ve Türk toplumuna etkisini belirtir. Cemil Meriç, Ziya Gökalp'i zaman zaman eleştirmektedir. Ona göre Ziya Gökalp'in yaptığı iş genel olarak bir taklittir.

Son söz olarak Ziya Gökalp, Garp Meselesi I başlıklı makalede şu ifadede bulunmuştur: “Avrupalılara daima aldanmamızın sebebi, medeni Avrupa ile siyasi Avrupa’yı birbirlerine karıştırmamızdır. Avrupa’nın birçok yüksek zekâlı âlimleri, yüksek ruhlu şairleri, yüksek ülkülü filozofları var... Bunlar bize doğru, iyi, güzel ideallerinin en mükemmel örneklerini gösterir...” (Özakpınar, 2012: 8). Türk toplumunun içine düşmüş olduğu bu güçlük günümüzün hala kanayan yarası ve anlaşılamayan dikotomisidir.

Bu düşünce sarmal bir şekilde aydın ve modernleşme ilgili diğer tüm konuları da etkilemektedir. Aydın ve modernleşme meselesinin diğer temeli ise kültür ve medeniyet ayrımı olarak görülmektedir. Bu kavramlara istinaden Ziya Gökalp ve Cemil Meriç’in düşünceleri çerçevesinde aşağıdaki bölümde ayrıntılı olarak yer verilmiştir.

3.4. Ziya Gökalp ve Cemil Meriç’in Düşüncesinde Kültür ve Medeniyet Ayrımı

Türk düşünce tarihinde kültür ve medeniyet kavramlarının perspektifine bakıldığı zaman, Doğu ve Batı dikotomisi ile yorumlandığında birbirinden ayrılamayan zihnin iki yarım küresi olarak görülecektir. Buna binaen Ziya Gökalp hars-medeniyet ayrımına dikkat çekmiş, milliyetçilik anlayışını kültür kavramı üzerine temellendirmeye çalışmıştır. Ayrıca Ziya Gökalp ve Cemil Meriç’in, Batı’dan alınan ve alınacak her bir bilimsel bilginin, tekniğin, teknolojinin Türk kültürüne ve dinine uyumlu bir hale getirilmesi konusunda hemfikir olduğu görülmektedir.

Fransızca kökenli olan “culture” kelimesi Türk diline “kültür” olarak geçmiştir ve kullanılmaktadır. Ziya Gökalp kültür kelimesine tekabül eden harsı milli kültür anlamıyla kullanmaktadır. Hars bir milletin ortak bilincidir. Medeniyet ise aynı bölgede olan milletlerin toplumsal hayatlarından oluşmaktadır.

Ziya Gökalp’e göre bir hars, içinde bulunduğu medeniyeti temsil etmeye çalışmalıdır. Bu olmazsa medeniyet, harsı bozabilir. Hars canlı bir varlığa benzerken, medeniyet o canlıyı besleyen ortama benzer. Ziya Gökalp Hars (kültür)’ü insan toplumlarının bütün fertlerini birbirine bağlayan kişiler arası kurumlar olarak tanımlamaktadır. Bu kurumların tamamı o cemiyetin harsını oluşturmaktadır (Gökalp, 1995: 1-2).

Kültür ve medeniyet kavramları daha önce Türkçe 'de bulunmamaktadır. Osmanlı Devleti'nin Batılılaşma dönemiyle kullanılmaya başlanmıştır. İlk defa kullanan ise konuyu sosyolojik olarak ele alan Ziya Gökalp olmuştur (Arslanoğlu, 2000: 1). “Kültür, toplum, insanoğlu, eğitim süreci ve kültürel muhteva gibi değişkenlerin ve bunlar arasındaki karmaşık ilişkilerin bir işlevidir” (Güvenç, 1994: 101). Kültür, bir toplumun yaşam tarzıdır. Bir toplumun düşünme ve yaşama biçimidir. Fertlerin tek tek iradesiyle oluşmaz, kaynağı toplum olduğu için toplu bir şuur eseridir (Yanık, 1998: 23).

Ziya Gökalp kültürü şu şekilde tanımlamaktadır. “Bir milletin dinî, ahlaki, akli, estetik, lisani, iktisadi ve fennî hayatlarının ahenkli bir bütünüdür” (1976a: 27). Ziya Gökalp medeniyetlerin belirli bir yer ve zaman içinde doğduğunu, yaşadığını ve öldüğünü ifade eder (Türkdoğan, 1987: 140). Ziya Gökalp'e göre güçlü bir millet olabilmek için kültür ve medeniyet bütünleşmelidir. Ziya Gökalp kendi yaşadığı dönemde halk ve aydınlar arasında var olan ikiliğin temelinde kültür olduğunu savunur. Ona göre bu iki toplumsal sınıf birbirinden ayrıdır. Aslında aydın halka gitmeli ve ondan milli kültürümüzü alıp işlemelidir (Aydın, 2006: 89).

Ziya Gökalp'e göre kültür ve medeniyet arasında bazı ortak noktalar ve bazı farklılıklar vardır. Ortak olan noktayı “*hars ile medeniyet arasındaki iştirak noktası, ikisinin de bütün içtimai hayatları cami olmasıdır*” şeklinde ifade eder. Ardından içtimai hayatları sıralar: Dini hayat, ahlaki hayat, iktisadi hayat, hukuki hayat, muakalevi hayat, bedii hayat, lisani hayat, fenni hayat. Bu sekiz içtimai hayatın toplamına hars adı da verilebilir medeniyet adı da verilebilir ona göre. Ancak kültür millidir, medeniyet ise uluslararasıdır. Kültür bir milletin dini, ahlaki, hukuki vb. hayatlarının ahenkle buluşmasıdır. Medeniyet ise birçok milletin içtimai hayatlarının müşterek buluşmasıdır: “*Her toplumun kültürü yanında bir de medeniyeti vardır. Kültür o toplumun değer yargıları ile başka milletlerden almadıkları duyguları ise medeniyet de milletler arası kavram ve tekniklerin bütünüdür*” (Gökalp, 1976a: 25).

Ziya Gökalp Türklerin İslam dinine girmesiyle şark medeniyetine dâhil olduğunu söyler. Birçok kişi şark medeniyeti ile İslam medeniyetinin aynı olduğunu savunabilir ancak dinleri farklı olan cemiyetler de aynı medeniyete sahip olabilir. Böylelikle Ziya Gökalp medeniyetin dinden ayrı bir şey olduğunu belirtir. Bu görüşünü

şu örnekle ifade eder: “Eğer böyle olmasaydı dinleri farklı olan zümreler arasında müşterek olan bir şey olmazdı” (Gökalp, 1976a: 51).

Ziya Gökalp konuya zaman zaman fert açısından bakmıştır. Fert dünyaya geldiği zaman ‘lâîçtimai –asocial’dır. Ardından toplum içine girer ve toplum onu kendine benzetmeye çalışır. Fertlerin toplumsallaşması ise devamlılık için zorunludur yoksa yaşayamaz. Ziya Gökalp toplumun fertlere yaptığı bu faaliyete terbiye adını verir. Her yetişkin insan da sosyal aktarımı korumak amacıyla sonraki nesile bunu eğitim yoluyla vermelidir. Dolayısıyla ona göre eğitimde esas olan şey milli kültürün verilmesidir. Özetle eğitimin amacı bireylere toplum kültürünü kazandırmak, kültürleşmeyi sağlamak ve milli fertler yetiştirmektir (Aydın, 2006: 32). Ziya Gökalp’e göre fertler bu şekilde yetişirse şahsiyet sahibi olurlar. Her milletin kendine has kültürü ve has terbiyesi vardır. Türk toplumu içinde yaşayan bir Türk de bu toplumun özelliklerine göre eğitim almalıdır. Fert kültürel değerlerle karşılaştıkça da sosyalleşmeye başlar. Bu süreçte fertler örf ve adetleri öğrenirler ve sosyal bütünleşme başlamış olur (Aydın, 2006: 33).

“Her medeniyetin başka bir mantığı, başka bir estetiği, başka bir hayat görüşü vardır. Bundan dolayı da medeniyetler birbirine karışmazlar. Medeniyetler de tıpkı din gibidir ona önce inanmak sonra yürekten bağlanmak gerekir” (Gökalp, 1972: 238). Ziya Gökalp bu ifadesiyle de her medeniyetin bir takım özelliklere sahip olduğunu ve medeniyetin ulusuna özgün olduğunu belirtmiştir.

Kültür ve medeniyet üzerine yaptığı tartışmalar Ziya Gökalp felsefesinin de temelini oluşturmaktadır. Anane ve örf kavramlarını kullanan Ziya Gökalp milletin kendine has kıymet hükümlerine örf der. Ona göre kültür milletin temelidir ve kültüre özgünlük, sadelik, doğallık, güzellik gibi iyi sıfatlar yöneltir (Aydın, 2006: 39).

Ziya Gökalp medeniyet ve kültür farkını şu şekilde sıralamaktadır:

- Medeniyet uluslararasıdır; kültür ise millidir.
- Medeniyet bir millettten başkasına geçebilir; kültür ise milletler arası geçmez.
- Bir millet medeniyetini değiştirebilir; bir millet kültürünü değiştiremez
- Medeniyet akıl ve yöntemle oluşur; kültür ise ilhamla oluşur.
- Medeniyet ekonomik, dini, hukuki ve ahlaki fikirlerin bütünüdür; kültür ise dini, ahlaki ve estetik duyguların bütünüdür (Gökalp, 1989: 9).

Ziya Gökalp aydın sınıfı hakkındaki görüşlerini bildirirken kültür konusuna da değinmiştir. Ona göre medeniyet milli kültüre mal edilmezse millet benimsemez. Sadece aydın sınıfı tarafından kabul edilen bir medeniyet ancak milli kültüre zarar verir. Dolayısıyla bir milletin sağlam olması için medeniyeti kültürüne entegre etmelidir (Aydın, 2006: 40). Özetle Ziya Gökalp millet gerçeğini bu temellere oturtmuştur. Kültür birliği olan insanlar millettir. Kültür ve medeniyet bütünleşmesi sağlandığında ise güçlü bir millet oluşacak ona aidiyet duygusu da kendiliğinden gelişecektir (Aydın, 2006: 42).

Ziya Gökalp'e göre bir milleti millet yapan esas öge milli kültürdür. Milli kültür ise kaynağını, o milletin dininden, dilinden, sanatından, tarihinden ve ahlakından alır. Milli kültür dolayısıyla birlik ve beraberliğimizin temelidir. Milli kültürünü kaybedenler ise benliklerini kaybeder ve geleceklerini güvence altına alamazlar (Yanık, 1998: 23).

Ziya Gökalp'in felsefesinin temelinde millet yer alırken, Cemil Meriç konuyu farklı bir perspektiften ele almıştır. Örneğin medeniyet, hürriyetten bağımsız açıklanamaz. Cemil Meriç'e göre hürriyetin tam bir tanımını yapılamamaktadır. Hatta 18. yüzyıl ortalarına kadar 'fert' de yoktur. O dönemde hürriyet hak değil sadece bir sınıfa verilen bir ayrıcalıktır. Eserlerinde Avrupa'daki gelişmeleri anlatır. Sonra ise Türkiye'den bahseder. Serbesti kelimesinin zamanla hürriyet kelimesine dönüştüğünü belirtir (Bilge, 2016).

Cemil Meriç, Kültürden İrfana adlı eserinde sıklıkla Ziya Gökalp'in Batı'dan getirmiş olduğu "kültür" kavramına eleştirilerde bulunmuştur. "...*Dünya kütüphanelerinin kapılarını yurdumun insanlarına açmak istedim. Hint ormanlarının uğultusunu taşıdım edebiyatımıza. Batı'nın düşünce fatihlerini kavuşturdum... Kültürden çok irfanla uğraşmak istiyorum*" (Meriç, 1986: 11). Bu ifadeden de anlaşılacağı gibi kültür kelimesinden çok irfan kelimesinin kullanılması gerektiğini dile getirmiştir. Cemil Meriç kültür ve medeniyet kavramları yerine umran ve irfan kavramlarının daha uygun olacağını düşünüp, epistemolojik olarak da evrensel kelimelerden çok milli kelimelerin kullanılmasını da bünyesinde taşımıştır.

Yine aynı eserinde Cemil Meriç "*Kültür irfana göre katı, fakir ve tek buludlu. İrfan insanı insan yapan vasıfların kültürü. Yani hem ilim, hem edeb. Kültür Homo Ekonomikus'un kanlı fetihlerini gizlemeye yarayan bir şey. İrfan, din ve dünyevi diye ikiye ayrılmaz. Batı kültürünün vatani, Doğu irfanının...*" (Meriç, 1986: 11) bu ifadesiyle

kültür ve irfanın karşılaştırmasını yaparak kültürün Batı'ya, irfanın Doğu'ya ait olduğunu belirtmiştir.

Cemil Meriç'e göre kültür kavramını irfan kavramı yerine alırken hataya düşüldüğü, bu hatanın ise medeniyet kavramı yerine umran kavramını kullanmayışımız olmuştur. Umranın medeniyet kavramından daha anlamlı ve derin bir ifadeye sahip olduğunu savunmuştur. Hatta Cemil Meriç, Ziya Gökalp ve Tanzimat aydınlarının bu kavram ithalini de eleştirip, lüzumsuz görmüştür. Civilisation ve kültür kelimeleri 18. yüzyılın sonlarında Avrupa'da doğan kelimeler olmasına rağmen; umran ve irfan, İslamiyet kadar köklü ve eski kavramlardır (Meriç, 1996: 15). Nihayetinde Cemil Meriç, Ziya Gökalp'in evrensel bir kelime olan kültür ve medeniyet kavramı yerine milli esansıya umran ve irfan kavramlarının kullanılması yönünde düşüncelerini çok kere ifade etmektedir.

Kültür ve medeniyete bakışı tekrar ele alındığında Cemil Meriç, Batı ideolojisinin Descartes'ten bu yana sakat olduğunu düşünür. Avrupa ona göre maddeci bir medeniyete sahiptir. Bu anlayış önce Tanrıyı sonra insanı öldürmüştür (İskenderoğlu ve Koç, 2018: 563).

Cemil Meriç'e göre milleti millet yapan medeniyetin anahtarı; hafıza yani birikimdir. Geleceğin inşası ancak geçmişi anlamakla mümkündür. Hafızamız yani birikimimizi kaybetmek büyük kayıptır. Türk insanı ise şahsiyetini İslamiyet'te bulmuştur. Dolayısıyla ulusal kimliğimizi yok etmeye çalışan her kültür emperyalisttir. Buna karşı koymanın en iyi yolu ise yöneme yöntemle cevap vermektir. Kitaba kitap, sanata sanat (Meriç, 1997: 31, Meriç, 2006: 540).

Cemil Meriç'e göre Avrupalılaşma, Avrupa'ya özgü toplumsal sistemlerin Asya ve Afrika kültür ve medeniyetlerini istila etmesidir (Meriç, 2006: 36). Avrupalılaşma kelimesi Batılı sömürgecilerce üretilmiştir. Ona göre bu terim Tanzimat intelijansiyasının (ki bu kişileri bir avuç şaşkın olarak tanımlar) omuzladığı, bir teslimiyet ifadesi olmuştur. Avrupalılaşma hem bir inkâr çılgınlığı hem de bir intihar kararıdır (Meriç, 2006: 31). Cemil Meriç Avrupalılaşmanın köklerini eski Yunana kadar dayandırır. Türkiye'nin Avrupalılaşması ise Osmanlı'nın sona ermesiyle olmuştur (Meriç, 2006: 41).

Cemil Meriç Mağaradakiler adlı eserinde kültür ve medeniyetteki kırılmaları incelemiştir. Batı'daki değişimin Osmanlı'ya nasıl yansıdığını anlatır. Mustafa

Kemal'in inkılaplarını da masaya yatırır ve eleştirir. Ona göre bu adımlar inkılaptan ziyade ihtilaldır. Bu noktada Avrupa'da olan ihtilaller ile Türkiye'yi karşılaştırır. Türkiye'de Batı'dan hareketle yapılan çalışmalarının tuhaf sonuçlar doğurduğunu dile getirir. Bu açıklamalar inkılaplar karşısında onun muhafazakâr bir aydın bakışına sahip olduğunu gösterir (Karaca ve Serdaroğlu, 2017: 5).

Modernleşmeyi Avrupa'nın kokain gibi yeni bir ihracı görür. Ona göre kendi mukaddeslerini inkâr etmek peşinen köleliğe razı olmaktır. Hâlbuki bizim medeniyetimiz çok daha eski, çok daha asil ve insancadır (Meriç, 1996a: 177). Bu ülkeyi 89'dan beri su alan bir gemiye benzetir. Ona göre Fransız ihtilali yalnızca Batı feodalitesi için değil ihtiyar olarak nitelendirdiği Doğu'nun da ölüm çanıdır. Osmanlı başka medeniyetin varlığını o zaman fark etmiştir. O dönemde imanını ve haysiyetini kaybetmemiştir. Ancak sonrasında Batı'ya duyulan bu hayret giderek hayranlık ve sonunda da teslimiyete döner: *“Zirvelerden bakar diyâr-ı küfre. Avrupa maddedir, kendisi ruh. Bu tanımadığı dünyanın kesif ve müsselsel taarruzları karşısında kuvvetinden şüphelenmeye başlar. Hayret, yerini hayranlığa bırakır, hayranlık teslimiyete”* (Meriç, 1996a: 234). Ona göre inançlar asildir. Medeniyetler ise bu asil inançların eseridir (1996a: 317).

Cemil Meriç'e göre Avrupalılaştırma, Avrupa'nın siyasi, ekonomik ve eğitim alanında Asya, Amerika ve Afrika kültür ve medeniyetlerini istila etmesiyle olmaktadır. Amerika'daki yerlileri, Afrika'daki zencilere, Araplara iki şık sunulmuştur. Ya Avrupalılaşa ya da yok ol. Bu mecburiyeti Asya yaşamamıştır ama sosyalizm üzerinden bir değişime maruz kalmıştır (Meriç, 2006: 33-34). Japonya'ya ise Avrupalılaştırma, Amerika üzerinden telkin edilmiştir. Cemil Meriç Amerika için 'kültürsüz medeniyet' demektedir. Kültür emperyalizmin baş kaynağı olan Amerikan emperyalizminin en masum ama en etkili silahı ise çocuklar için hazırlanan resimli dergilerdir (İskenderoğlu ve Koç, 2018: 555, 557). *“İzm'ler birer anakronizmdir. Birer anakronizm yani kalıplaşan, canlılığını yarı yarıya kaybeden birer konserve düşünce. Batı'dan gelen hiçbir 'izm' masum değildir”* (Meriç, 1996a: 327).

Cemil Meriç zaman zaman kültür ve ideoloji kavramlarının ayrımını da yapmıştır. Ona göre kültürün emperyalizmi olmaz. Çünkü kültür insani bir şeydir. Ancak Batı kendisinden olmayan bütün ülkelere kendi hayat tarzını aşılama çabası (Meriç, 1999: 305). *“Batı'nın dünyevi dediği kültür ise, hâkimiyetini tahkim için*

düşman ülkelere ihraç ettiği sefil bir ideoloji. Taarruzun hedefi haçlı seferlerinden beri aynıdır; kılıçla kazanılamayan zaferi yalanla kazanmak” (Meriç, 1996a: 308).

Entelektüel kavramını ele aldığı bir bölümde ise filozofların torunlarının 19. yüzyıl sonunda bu ismi takındığını söyler. Bu dönemde entelektüeller yine bilginin pratik yönüyle uğraşan kimseler arasından çıkar. Ancak işçi sınıfı güçlendiği, burjuva ideolojisi parçalandığı için artık hâkim sınıftan değildirler, hâkim sınıf tarafından seçilirler. Üniversiteler sanayiın emrindedir. Entelektüelden beklenen ise hâkim sınıfın çıkarlarını korumaktır. Bu çoğu zaman gizlenir der ve Nazi aydınlarının saldırgan milliyetçiliğine benzetir. Tüm bunlardan sonra aydının artık ajan olduğunu söyler. Ajanın düşünce hürriyeti olup olmadığını sorgular. Bu hususu şu şekilde dile getirir:

“ Bir kelimeyle aydın, ajandır artık. Ajanın düşünce hürriyeti olur mu? Meselâ: Sömürgeler çağında, psikiyatrlar, Afrikalıların aşağılığını ispat için bilimsel teoriler kurarlar. Sömürge halkının beyni gelişmemiştir. Onlar görünüşte insan sadece. Kadınları da pek ciddiye almamak gerek. İnsanlık demek burjuva demek: Avrupalı, yetişkin ve erkek burjuva. Ne ilmi bir insanıyetçilik değil mi? Kısaca, XVIII. asır filozofu, sınıfının organik entelektüeli idi” (Meriç, 1997: 211).

Cemil Meriç Bu Ülke adlı eserinde Batılılaşma ile kaybedilen değerleri sorgularken bunu bazı kelimeleri analiz ederek yapar. Asaletini Kaybeden İrfan başlıklı bölümde şu sözleri dile getirir:

“ Asırlar geçti, birer birer söndü meşaleler. İrfan asaletini kaybetti. Hafızaya çakılı taşlar gibi saplanan bilgi kırıntılarına yeni bir ad bulduk: kültür. Genç kuşaklar, Batı'nın bit pazarlarından ithal edilmiş bu hazır elbiselere küçümseyerek bakıyor. Hoca öğretmen oldu, talebe öğrenci. Öğretmen ne demek? Ne soluk, ne haysiyetsiz, ne çirkin kelime. Hoca öğretmen, yetiştirir, aydınlatır, yaratır. Öğrenci ne demek? Talebe isteyendir; isteyen, arayan, susayan” (Meriç, 1996a: 179).

Aydınları eleştiren Cemil Meriç, aydınların her dönem başka bir bilinmeyenin sevdalısı olduğunu söyler. Hatta Batı sevdası içinde olan aydınların, yıkılan her kadim müessese karşısında sevinç çığlıkları attığını söyler (Meriç, 1997: 266). Umrandan Uygarlığa eserinde aydının evrilme sürecini özetler. Önce Yunanileşme ile başladığını sonra Batılılaşma yolunda ilerlediğini ve son olarak Fransız edebiyat ve kültürünün Türk intelijansiyasını cezbetmesiyle devam ettiğini söyler (İskenderoğlu ve Koç, 2018: 561). “İthal malı ideolojiler, intelijansiyamızın inhisarındadır. Bütün zorlukları onlarla çözer, bütün meçhulleri onlarla aydınlatırlar, İslamiyet halk tabakalarının ‘kültür’üdür. Bu sözde dünyevi kültür ise aydınların dini...”(Meriç, 1996a: 312).

Cemil Meriç Türk aydınlarını Batı kaynaklı her düşünceyi hiç eleştirmeden doğrudan benimsemekle suçlar. Bu durum kültürümüze yönelik tahribatlar oluşturmuştur. Sözde aydın olarak tanımladığı intelijansiya, kendi geçmişiyle bağıni kaybetmiştir ve Batı'nın yeniçerileridir. Özellikle Tanzimat döneminde bu kişiler yüksek devlet memurlarıdır. Bu kişiler adeta Fransız ve İngiliz burjuvazisinin içimize soktuğu Truva atıdır (Can, 2013). Ona göre kültür alanındaki en büyük kayıp Tanzimat döneminde yaşanmıştır. Bu dönemde Batı felsefesi, özellikle de pozitivism İslam'ı düşman olarak görmüştür ve yok etmiştir. Hatta Batılılaşmanın ya da modernleşmenin üçüncü aşaması olarak nitelendirdiği Cumhuriyet Dönemi'nde de kültür alanında büyük kayıplar yaşanmıştır (Meriç, 1999: 392). Ona göre kültür davası halledilmeden siyasetle uğraşmak abestir (Meriç, 1996a: 243). *“Felaketimizin kaynağı kültür yokluğu. Bizi helak eden ne ahlaksızlık, ne bencillik, ne kafamızın ağır işlemesi. Bir öğrenci kayıtsızlığı içindeyiz”* (Meriç, 1996a: 200).

Cemil Meriç kültürel sorun yaşamamızın sebebi olarak aydınların benliğini ve aidiyet duygusunu kaybetmesini görür. Aslında gerçek aydın ya da entelektüel; kendi kafasıyla düşünmeli ve hakikatin bütününi kucaklamaya çalışmalıdır. Hiçbir partinin ya da zümrenin emri altında olmamalıdır. Modaya esir olmamalıdır, tutkularının esiri olmamalıdır. Bütün hakikatleri yoklamalı ve topluma doğruyu göstermelidir. Olanlar karşısında sessiz kalmak ise düşünceye ihanettir (Meriç, 1997: 252).

“İrfan, kemale açılan kapı, amelle taçlanan ilim. Batı'nın “kültür”ünde bu zenginlik, bu ihtişam, bu hayata istikamet veri yok. İrfan bir mevhibedir. Cehille gelinen bir mevhibe. Kültür, katı, fakir ve tek buutlu bir lâfız. İrfan, beşeri beşer yapan vasıfların bütünüdür” (Meriç, 1996a: 307).

Ziya Gökalp ve Cemil Meriç'in görüşleri kültür medeniyet ekseninde mukayese yapıldığında şu hususlar belirtilebilir:

Ziya Gökalp'in eserlerinde kültür kavramının net olarak tanımı görmek mümkündür. Kültürün önemine sık sık dikkat çeken Ziya Gökalp'in aksine, Cemil Meriç kültür kavramını açıklamaya çalışır. Ziya Gökalp medeniyet kavramının anlamını değiştirmeden kullanır. Cemil Meriç ise bu kavramın Türkçe 'ye geçişini ele alır.

Ziya Gökalp milleti millet yapan unsur olarak kültürü ele alır. Cemil Meriç'te ise kültür toplumdan topluma değişmektedir. Ziya Gökalp kültürün özelliklerini sıralarken,

milli kültürün milletin malı olduğunu söyler. Cemil Meriç ise kültür ve medeniyet kavramlarının birbirine eşit olduğunu savunmaktadır. Cemil Meriç, Ziya Gökalp'in kültür kavramına ilişkin yaptığı tanıma pek katılmaz. Hatta eleştirir ve kültür kelimesine karşıdır. Ziya Gökalp'in Fransızca olan bu sözcüğü transfer ettiğini belirtir. Cemil Meriç'e göre kültür kelimesi Batı'nın kendisi dışındaki ülkelere empoze ettiği ideolojidir.

Ziya Gökalp Osmanlı Devleti'nin çöküş nedenlerini milli kültürün kaybolmasına bağlamıştır. Cemil Meriç ise Ziya Gökalp'in Osmanlı Devleti'ne düşman olduğunu düşünür. Her iki düşünür de tarih dünyasında sadece Batı medeniyeti olmadığını, tarihsel süreçte birçok büyük medeniyetlerin olduğunu belirtirler. Ziya Gökalp medeniyetin ölçüsünü maddi ilerlemede bulur. Cemil Meriç'e göre ise medeniyetin ölçüsü ilime verilen önemdir. Ziya Gökalp medeniyet üzerine kavramların anlaşılmasının sebebini kavram karışıklığına bağlarken, Cemil Meriç bunun sebebini medeniyet kavramının halk tarafından tam olarak benimsenmemiş olmasında arar. Ziya Gökalp medeniyet kavramındaki evrenselliğe odaklanır. Cemil Meriç ise milli olmaya odaklanır.

İki düşünürün ortak noktası ise kültürü milli olarak görmeleri ve başka bir ulustan kültürün alınamayacağı hususudur. Cemil Meriç'e göre bir toplum başka bir toplumu kültür çatısı altında etkileyebilir. Çünkü her kültürün bir ahlak anlayışı vardır. Ziya Gökalp de milli kültürün değişmesi konusundaki hassasiyetini dile getirir. Bu değişimde milli kültürümüze bağlı kalarak Batı'dan alınan unsurların kültürümüzle bütünleştirilmesi gerektiğini düşünür. Her iki düşünür de Türk aydınlarının Batı'dan medeniyet ve kültür kavramlarını almalarını eleştirir.

Nihayetinde bir sonuca varacak olursak; Milli unsurlarla göbek bağı koparmadan, Batı'dan alınacak her türlü bilimsel bilgi ile toplumun geliştirilmesi bugüne kadar dile getirilmiş elzem konulardan biri olmuştur. Milli kültürün korunamadığı bir toplumun tüm kurumlarında erozyonun olacağı da aşikârdır. Milli kültürün korunmasında kilit role sahip öğelerden biri de dildir. Ziya Gökalp ve Cemil Meriç'in dili kullanımı, aydınların diline olan bakışları ve modernleşme açısından dil politikalarının değerlendirilmesi amaçlanmıştır.

3.5. Ziya Gökalp ve Cemil Meriç'e Göre Modernleşme Bağlamında Dil Politikası ve Aydın Dili

Bir toplumun ulusal bilincinin güçlü kalabilmesinin yolu sahip olduğu dili benimsemesi ile gerçekleşir. Hem bireysel hem toplumsal hayatta önemli bir yere sahip olan dil, en basit anlamıyla iletişim aracı olup canlı ve sosyal bir yapıya sahiptir. Düşüncenin anahtarı olan dil konusu üzerinde düşünürler elzemle durmaktadır. Bunlara ek olarak dilin; bir iletişim ve aktarma aracı olduğunu düşündüğümüzde de ele almış olduğumuz kültür-medeneiyet, din, modernleşme, Doğu-Batı dikotomisi ve aydınlar başlıklarıyla da girift halde olduğunu anlamamızı aşikâr hale getirmektedir.

Toplumsal değerler sosyal bütünleşmeyi sağlamaktadır. Milli kültürü başka kültürden ayıran toplumsal değerler aynı zamanda toplumun kendi özelliğini içeren manevi unsurlardır. İnanç, ortak ülkü, tarih bilinci, millet felsefesi gibi sıralanan bu değerlerden biri de dildir (Kurtkan, 1997: 93).

Dil felsefî açıdan bakıldığında da bir varlık alanıdır. Çünkü insanı taşır. Dil insanla toplum ya da var olan diğer şeyler arasında bağ kuran bir varlık alanıdır. Bir anlam sistemidir. İnsanın düşünmesi bile dile bağlıdır. Bilim, felsefe, kültür, tarih hepsi dilin ürünüdür (Aydın, 2006: 24). Dil aynı zamanda toplumsal bir olgudur, sadece işaretler dizgesi olarak görülemez. Kültürel değerlerin ana ögesi olan dil, aktarımda en etkili araçtır. Dolayısıyla dil hem kültürün parçası hem de taşıyıcısıdır (Aydın, 2006: 29). Dil her şeyden önce bir zihniyet işidir (Baltacıoğlu, 1972: 72).

Ziya Gökalp halkın dili olan Türkçe ile aydınların dili olan Osmanlıcanın yan yana yaşayamayacağını söyler. Bu birlikteliğin olmaması da millet olabilmenin önündeki en büyük engeldir. Bu sebeple tüm alanlarda tek dil kullanılmasını önermektedir. Bu tek dil de ona göre İstanbul lehçesidir (Aydın, 2006: 44). Bununla ilgili olarak Ziya Gökalp düşüncelerini şu şekilde ifade eder: "*Osmanlı dilini hiç yokmuş gibi bir yana iterek halk edebiyatına temel görevini yapan Türk dilini olduğu gibi ulusal dil saymak yeterliydi*" (Gökalp, 1997: 12). Bu düşüncenin minvalinde Ziya Gökalp'in tek ortak dilin Türkçe olması hususunda Osmanlıca'yı bir kenara bıraktığı anlaşılmaktadır. Türkçe'de ise Anadolu'da halkın konuştuğu Türkçeyi değil, İstanbul'da olan konuşma dilini, lehçesini tercih eder.

Osmanlı Devleti çok geniş topraklara sahip ve birçok milleti barındıran bir devlettir. Bu yüzden devlet adamlarınca, Osmanlıca gibi yapma bir dil ile bu geniş

coğrafyayı ortak bir noktada toplamak istenmiş olabilir. Ancak gerçek hayatta bu mümkün olmamıştır. Çünkü Türkler hariç tüm topluluklar kendi dillerini konuşmaya devam etmişlerdir. Tabii Türkleri ifade ederken Anadolu köylüsü kastedilmez. Osmanlı hanedan ailesi ve aydınlar kullanmaktadır (Aygül, 2008: 194).

Ziya Gökalp'in yaşadığı dönemde Anadolu'da halkın konuşma dili kaba ve hor görülmektedir (Gökalp, 1995: 37). Dolayısıyla halk ile aydınlar arasında bir ayrım söz konusudur. Ziya Gökalp tek dil ve lehçe kullanılsın diyerek aslında toplumsal bütünleşme için de dil birliğini düşünmektedir. Dilde birlik toplumsal tabakayı da önleyecek, edebiyatı tüm millete yayacak ve milli uyanışa imkân tanıyacaktır (Aydın, 2006: 46).

Ziya Gökalp dili Türkçe ve Osmanlıca olarak ayırdığı için de zaman zaman eleştiri almıştır (Aydın, 2006: 45). Ancak halk ile aydının aynı dili konuşması gerekir. Çünkü birbirlerini anlamadıklarında aydın ülkeye hizmet eden bir münevver olamaz, bir yabancı olur (Birkök, 2000: 104). Ziya Gökalp halk ve aydınlar arasında yaşanan dil konusundaki bu ikiliği 'dil hastalığı' olarak isimlendirmektedir. Bu önemli bir noktadır. Sebebi ise halkını anlamayan bir devlet ve kendini devletine anlatamayan bir halk dikotomisi oluşmaktadır. Bu açıdan Tanzimat dönüm noktası niteliğinde görülebilir. Osmanlıda dil alanında yaşanan tartışmalar bu dönemde başlamıştır (Aygül, 2008: 194). Sonuç olarak Ziya Gökalp aydın sınıf ile halk arasında bütünleşmenin sağlanması yolunun dilde birlikten geçtiğini savunmaktadır (Aygül, 2008: 191).

Ziya Gökalp, Türkçülüğün Esasları adlı eserinde Türkçülüğün programını sunmuştur. Buna göre ilk başta 'Dilde Türkçülük' gelmektedir. Ziya Gökalp kültür ve medeniyet konusunda en çok dil üzerinde durmaktadır. Ziya Gökalp'e göre dil, milliyetçiliği anlamının en önemli unsurudur. Ayrıca dildeki bağımsızlık siyasal bağımsızlığın da şartıdır (Gökalp, 1976a: 117).

Ziya Gökalp'e göre halkın bildiği ve tanıdığı her sözcük millidir. Bu düşünceye sahip olarak yazın hayatı boyunca eserlerinde halkın anlayacağı dili tercih etmiştir. Milli olabilmesi için sadece Türk kökünden gelmiş olması yetmez, aynı zamanda halkın benimsediği ve aktif kullanılan bir sözcük olması gerekir. Bu konudaki düşüncesini şu şekilde ifade eder: "*Bir milletin dili, kendi cansız köklerinden değil, kendi canlı kullanımlarından oluşan canlı bir organizmadır*" (Gökalp, 1976a: 107).

Cemil Meriç'in de Ziya Gökalp gibi dil konusunda söylemleri vardır. Gerek dile ilişkin gerekse aydınların dili kullanımına ilişkin eleştirilerde zaman zaman bulunmuştur. Halk ile aydınlar arasındaki yaşanan ayrımı şu sözleriyle dile getirir:

“Avam anlayamaz bizi diyorduk; avam, yani kendi insanımız, tarihin ve edebiyatın dışındadır, kendini kadere hapsedmiş. Yükselen bir medeniyet için kurşun işlemez bir zırh olan kader inancı, çöken bir toplum için yüklerin en ağıridir. Yığını kavganın, yani hayatın dışına iten bu teslimiyetin kaynağı tevekkül değil, tereddidir. Ve... kaçıyorduk” (Meriç, 1996a: 137).

Mağaradakiler adlı eserinde dil inkılabını net bir şekilde eleştirmektedir. Başka bir ülkede benzeri olmayan eskiyi yıkma tutumudur der, dil inkılabı için (Meriç, 1997: 11). Çünkü bu inkılap yeni nesil ile geçmiş arasındaki bağları koparmıştır. Hatta kütüphaneleri tuğla yığınlarına çevirmiştir (Bilge, 2016). Dil devrimini eleştirmek ise doğrudan devlete karşı koymaktır. Ardından 1930'larda ortaya çıkan ve Mustafa Kemal Atatürk tarafından desteklenen 'Güneş Dil Teorisi'ne yer verir (Meriç, 1997: 11). Bu teori Türkçe'nin dünya tarihindeki ilk dillerden biri olduğunu savunan dilbilim teorisidir. Türk Tarihi Tetkik Cemiyeti ile Türk Dili Tetkik Cemiyeti tarafından yapılan kongrelerde Türk tarih tezi ve Türk dil tezi geliştirilmiştir. Üçüncü Türk Dil Kurultayı'nda geliştirilen Güneş Dil Teorisi ulusal kimliğin inşası için geliştirilen bir tezdır (Demir, 2010: 385). Çünkü ulusun ve resmi ideolojinin oluşturulması için tarih ve dil her zaman en kolay kullanılan araç olmuştur. Dil ulus birliğini gösterir (Şendeniz, 2014: 320). Cemil Meriç dâhiyane bir buluş olarak tanımladığı Güneş Dil Teorisinden şu sözlerle bahseder:

“Müstağribler, zaferin sarhoşluğuyla bedâhetlere meydan okurlar. Hiç bir ülkenin eşine rastlamadığı bir vandalizme inkılab adı verilir: Dil İnkılâbı. Bu aşırı tasfiyecilik çıkmaza saplanınca sahneye yeni bir nazariye çıkarılır: Güneş Dil Teorisi. Bu dâhiyane buluş intelijansiyanın nâmusunu kurtarır. Türkçe bütün dillerin anası olduğuna göre özleştirmeye ne lüzum var. Ama bir kere ok yaydan fırlamıştır. İntelijansiya ebedî şef'in ölümünden sonra büsbütün gemi azıya alır. Dil devrimi politikanın emrindedir artık. Ona dil uzatmak, devlete karşı koymaktır. Aydının tek hürriyeti vardır: dili tahrip. Mektepler nesillerin hâfızasını nesebi gayr-ı sahih «tilcik»lerle doldurur. Güdümlü basın bu yıkıcılığa alkış tutar” (Meriç, 1997: 11).

Cemil Meriç üretilen yeni sözcüklerin yeni nesilleri tarihlerinden ve kutsal olan değerlerinden kopardığına değinir. Sonunda ise bu suçun korkak ve anlayışsız tüm aydın topluluğunun hepsine ait olduğu söyler ve görüşlerini şu şekilde dile getirir:

“Daha nasıl karışacaktı? Genç hâfizalara yerleştirilen «tilcik»ler üredikçe üremiş, nesillerin zevk selâmetini bozmuş, onları tarihlerinden ve mukaddeslerinden koparmıştır. Bu ülkenin aydınları yıllarca tek hürriyet tanımışlardır: dillerini tahrip hürriyeti. Tefekkür yasaklanmış, irfana sadâkat vatan ihaneti sayılmıştır. Zekâları felce uğratan bir devrimdir bu. Zaman zaman halkçılık, milliyetçilik, ilericilik ve benzeri mefhumların arkasına saklanmıştır. Bu çılgınlığı solun cılız omuzlarına yüklemek yanlış. Suç hepimizin. Hepimizin yâni minnacık çıkarları uğruna bir avuç mirasyedinin kararlarına kafa tutmayan cebîn ve iz'ansız bir intelijansiyanın” (Meriç, 1997: 11).

Cemil Meriç ayrıca eserlerinde ana dilin önemine sıklıkla değinmiştir ve ana dilinden kopan aydınları da sert bir dille eleştirmiştir. Her toplum kendi değerlerine ihtiyaç duymaktadır. Cemil Meriç aydını hem yenedünya görüşünün inşasında hem de Batı'nın sunmuş olduğu ideolojiler arasında seçim yapamamasını eleştirir. Bu yetersizliği ise irfan eksikliğine dayandırarak şu sözlerle ifade eder:

“Yıkılan bir dünyanın harâbeleri arasında ilelebet yaşanamaz ki. Her toplumun belli bir değerler bütününe ihtiyacı var. İrfanından kopan, ana dilini bile unutan müstağripler kafilesi kime, neye bağlanacak? Sosyal bir sınıf da değildir, sosyal bir sınıfın temsilcisi de. Hakikat tek, hatâ sonsuz. Müstağrip ne yeni bir dünya görüşü kurabilir, ne de Batı'nın cömertçe sunduğu türlü ideolojiler arasında seçim yapacak güçtedir. Seçmek için, anlamak lâzım. Anlamak için, karşılaştırmak. Mukayese, irfana dayanır” (Meriç, 1997: 14).

Cemil Meriç 19. yüzyıl boyunca Avrupa'da geliştirilen milliyetçiliğin sonunda zafere ulaştırıldığını söyler. Hatta Asya ve Afrika'nın geri kalmış ülkelerinde de ortaya çıkan milliyetçilerin başında öğrenciler bulunduğunu, milli devletlerin kurulmasının sebebinin intelijansiya olduğunu söyler. Çünkü yazarlar ve gazetecilerin maddi refahı bir dilin yaşanmasına bağlıdır. Durumu şu şekilde örnekler: “*Aydınlar, dilin ve o dille yazılmış edebî eserlerin tabî müdafiidirler; çünkü ana dillerine hissen de bağlıdır, meslekî bakımdan da. İtalyan üniversitesi olmadan bir İtalyan âliminin, çekçe okutan mektepler yoksa bir Çek şâirinin ne mânâsı kalır?*” (Meriç, 1997: 218).

Cemil Meriç aydın kesimin Fransızca laflara tutkun olduğunu söyler. Bunun düşüncenin sefaletini gizleyen bir örtü olduğunu söyler. Okuyucuyu da yazarlar gibi sözlük kullanmamakla eleştirir. Aydınların yenilik aşkını bir türlü kurtulamadığı hastalık olarak nitelendirir. Çünkü aydın alışkanlıklarını veya dış dünyayı değiştiremediği için kelimelere saldırılmaktadır: “*Avrupalılaşıma, Amerikanlaşma, Modernleşme çoktan eskidi. Kültür emperyalizmi daha seyyal, daha çekici, daha alafranga. Bu yabancı dildâdenin sol da, sağ da sevdalısı*” (Meriç, 1997: 22).

Cemil Meriç'in fikri gelişiminde elbette ki içinde yaşadığı kültürün etkisi vardır. Farklı unsurların toplandığı bir lisede öğrenim görmüş olması bunda etkili olmuştur. Lise döneminde Cemil Meriç Osmanlıca metinler de okumuştur, Fransızca dersler de almıştır.

“Bu yıllarda Osmanlıca metinler okuyan dili Fransızca olan dersler de alan Meriç, bu atmosferin neticesinde oluşan zihin ve ruh halini şu cümlelerle tasvir eder; Ben bu memleketin ninnileri, ezanları, türküleriyle büyüdüm. Avrupa'ya düşman değilim. İki Avrupa var: Kolonyalist-Kapitalist Avrupa'nın düşmanıyım; ama düşünen, dost olmak isteyen Avrupası'nın dostuyum. Böyle düşünmemin sebebi de Avrupalı oluşumdan. Avrupa'nın en iyi kafasıyım. Kafa olarak fazla Avrupalıyım çevreme nispetle. Doğu fazla mübalağalı... “Ayıklanmalı!” diyorum. Ben imanım, dilimle, zevklerle İslam ve Türk'üm, ama kafaca Avrupalı” (Cündioğlu, 2010: 180).

Cemil Meriç lise öğrenimi boyunca Osmanlıca kullanmış ve harflerin kullanımı konusunda özgür olmuştur. Yaşadığı bölgede Avrupalılaşmayı bütünüyle yaşarken, aynı zamanda da kendi geleneklerine gömüldüğünü de belirtir (Armağan, 2006: 38).

Cemil Meriç kültür ve medeniyet üzerine analizlerine yer yer harf inkılabını işleyerek gerçekleştirir. Cemil Meriç'e göre muasırlaşmak ya da modernleşmek gibi kelimeler uydurulmuştur. Amaç ise tamamen İslamiyet'ten uzaklaşmaktır. Aynı zamanda kendi tarihimizden, kendi ülkemizden kopmaktır. Batılılaşma hikâyesi, Mustafa Kemal döneminden sonra başlamıştır. Avrupalılaşma kavramı Tanzimat Dönemi'nde devlet adamlarının hiç birince kullanılmamış, yalnızca Nutuk'ta yer bulmaktadır (Meriç, 1999: 396). Osmanlı medeniyet ve kültür alanındaki en büyük kaybını Tanzimat'ta yaşamıştır. Meşrutiyet döneminde ise siyasi ve iktisadi kayıplar yaşamıştır. Bu dönemde yine Batı felsefesi özellikle de pozitivizm paradigması İslam'ı düşman gibi görmüş ve yok etmiştir (Meriç 1999, 392). Cemil Meriç Cumhuriyet Dönemi'ni, modernleşmenin üçüncü dönemi olarak ele alır. Yine bu dönemde yaşanan kayıplardan bahseder. Tanzimat ve Meşrutiyet dönemlerinde sahip olunan değerlere yabancılaşma yaşanırken, Cumhuriyet Dönemi'nde millet olarak kadim kültüre yabancılaştırılmış ve büyük kayıplar yaşanmıştır. Özellikle de harf inkılabının etkisine dikkat çeker (Meriç 1999, 392).

Cemil Meriç'in sözde aydınlar olarak isimlendirdiği “İntelijansiya”, Batılılaşma çerçevesinde emellerini uygulamaya koymuştur. Ancak yaptıkları çalışmalar devletin ilerlemesini sağlamamıştır. Onların çalışmaları toplumun kültürel ya da sosyal anlamda Batılı gibi olmasına yönelik çalışmalar olmuştur. Hatta bu “sözde aydın” grubu, bu dönemde dil alanında tekrar yeni görüşler kabul etmeye başlamıştır. Dilden Arapça ve

Farsça kelimeleri çıkararak İslam ile bağların kesilmesi amaçlanmıştır. Cemil Meriç'e göre yabancı bir sözcük, o dilde kabul görmüşse artık o dilin malıdır. Dolayısıyla özellikle Cumhuriyetin ilk yıllarında yapılan Arapça ve Farsça kaynaklı sözcükleri temizleme çalışmalarını, dili kısır bir döngüye soktuğunu ve zarar verdiğini düşünmüştür (Can, 2013).

Cemil Meriç yabancı dil konusuna hassasiyetle eğilmiştir. Ona göre yabancı dil düşünceyi tanıma ve tatma konusunda bir medeniyet anahtarıdır (Meriç, 1996a: 32). Ona göre yabancı dil bilmemek ise sığ bir irfandır. Bu Ülke adlı eserinde şu şekilde ifade etmektedir:

“Tarık, Bahriye Miralayı Mümtaz Bey'in oğluydu. Bir miktar Sen-Jozef te okumuş, sonra Harbiye'yi bitirmişti. Damat Ferit'in başyaverliğini yapmış, bir ara 'Ümit' adlı bir edebiyat mecmuası çıkarmıştı. Sonra hasbelkader yüz ellilikler listesine ithal edilerek memleket dışına kovulmuştu. Bulgaristan'da Türkçe bir gazete kurmuş, sonra oradan da kovulmuştu. Avrupa'nın çeşitli ülkelerin dolaştıktan sonra postu Şam'a sermişti. Süleyman Nazife hayrandı. Mütareke devri İstanbul'unu yakından tanıyordu. İyi giyinen, kibar, enerji ve hayat dolu bir Çerkez, ama Çerkezce tek kelime bilmezdi. Annesi Türk'tü, Türkçeye âşıktı. İdeali Nazif gibi yazmaktı. Zavallı Tarık yabancı dil öğrenememişti. Çok sığ bir irfan” (Meriç, 1996a: 54).

Cemil Meriç Bu Ülke adlı eserinde Sağ, Sol ve Münzevi Aydın başlıklı bölümde yabancı dil bilmeyenlerin kendi dilini de bilmediklerini eleştirmektedir: *“Başka bir trajedi de bu: yabancı dil bilenler Türkçe okumuyor, ben yabancı dil bilmeyenlere hitap edemiyorum, daha doğrusu yabancı dil bilmeyenler, kendi dillerini de bilmiyorlar...* (Meriç, 1996a: 109).

Edebiyat konusunda ise Türk aydınına zavallı olarak nitelendirir. Çünkü Tanzimat'tan bu yana yalnızca Fransız edebiyatını hecelemişlerdir. Avrupa edebiyatının bir bütün olduğunu anlayamamışlardır. Ne ağacı ne ormanı görebilmişlerdir. Rüzgârın önünde savrulan birkaç kuru yaprağı insan zekâsının bütünü sanmışlardır. Konuyla ilgili olarak Kırk Ambar adlı eserinde şu örneği verir:

“Don Kişot'u Fransızca 'ya çevirenlerden biri de Viardot (1800-1803). Bu zat Gogol'den, Turgenyef'ten de tercüme yapmış. İspanya Tarihi hakkındaki eseri Ziya Paşa tarafından Türkçeleştirilmiş: Tarih-i Endülüs. Abdülhak Hamit'in birçok kahramanı Endülüs Tarihi'nden alınmış. Ama İspanya Tarihi'ni Türkçe 'ye çeviren Tanzimat aydını, bu zatın Don Kişot tercümesinden habersiz. Çünkü Cervantes'i anlayacak seviyeden çok uzak” (Meriç, 2006: 210).

Cemil Meriç aydınlara yakıştırdığı müstağrip sıfatını edebiyat alanında konuşurken de dile getirir. Edebiyatımızın gölge edebiyat olduğunu, düşüncelerimizin de gölge düşünceler olduğunu söyler. Bunları taklit, intihal ve tercüme olarak sıralar. Aslında zirveyi tanıyamadığımızı ifade eder: *“Avrupa’yı Avrupa yapan düşünce fatihleriyle temasımız yasaktı. Haşet Kitabevi’nden ibaretti Avrupa’mız, girdapları olmayan bir kıta, tezatsız ve tek boyutlu; bir kartpostal Avrupa’sı. Coğrafyamızda tek kıta vardı, kafamızda tek yarımküre. Türkçe konuşan birer Fransız’dık”* (Meriç, 1996a: 137).

“Kırk derecelik ateşte yatsam bile cümle hatası yapmam. Cümlelerim o kadar sağlamdır. Ben hezeyan söylemem. Kafam öyle ayarlı” (Açıkgöz, 2013: 101) cümleleri ile Cemil Meriç dilin önemini bir kez daha vurgulamıştır.

Aydın ve modernleşme meselesi ele alınırken sarmal bir şekilde kültür-medeniyet, doğu-batı, dil kavramları kadar sık sık karşılaşılan diğer konu ise din olgusudur. Dinin toplumsal yapıdaki etkisinin ne kadar önemli olduğuna ilişkin vurgular eserler incelerken görülmüş ve konuya Ziya Gökalp ve Cemil Meriç görüşleri çerçevesinde bu bölümde yer verilmiştir.

3.6. Ziya Gökalp ve Cemil Meriç’in Düşüncesinde Dinin Toplumsal Değerlerin İnşasındaki Rolü

Her toplumda yaşayan insanların temel ihtiyaçlarına göre kimi toplumsal kurumların daha fonksiyonel bir görevde olduğunu görmekteyiz. Fichter (2001: 220), sosyal hayatımızın gereksinimlerini sistemli bir şekilde karşılandığı temel kurumları “aile, eğitim, ekonomi, siyaset, hukuk, boş zaman değerlendirme ve din” olarak belirtmektedir.

Felsefesi millet olgusuna dayanan Ziya Gökalp’e göre millet hem dince, hem lisanca, hem ahlakça yani aynı terbiyeyi almış bir zümredir. Bununla ilgili olarak: *“Millet, lisanca, dince, ahlakça ve bediiyatça müşterek olan, yani aynı terbiyeyi almış fertlerden mürekkep bulunan bir zümredir. Türk köylüsü onu dili dilime uyan, dini dinime uyan”* (Gökalp, 1976a: 18) ifadesini kullanır.

Ziya Gökalp medeniyet kaynaklarını incelerken de konunun İslam ve Hıristiyan dinleri açısından incelenmesini eleştirir. Ona göre medeniyet konusu farklı yönlerle ele

alınmalıdır (Gökalp, 1976a: 52). Onun Türkçülük anlayışı dini tamamen devre dışı bırakmamaktadır. Din ve milliyetçilik senteziyle devletin yıkılışını engellemeye çalışmıştır. Bazı aydınlar gibi Ziya Gökalp dinin meşrulaştırma ve işlevsel gücünü kullanarak yeni sistemi benimsetmeye çalışmıştır. Bu düşünceleri cumhuriyetin kuruluşunda etkili olmuştur (Acet, 2014: 7, 39). Türkçülüğün Esasları adlı eserinde İslam medeniyetini Doğu-Batı çerçevesinde ele almıştır. Ona göre şark medeniyeti bazılarının zannettiği gibi gerçekten İslam medeniyeti değildir. Kökeni itibarıyla şarki, Roma medeniyetlerinden ibarettir. Garbi de yine Roma medeniyetinin bir devamıdır. Osmanlı şarki Roma medeniyetini, Bizans'tan almıştır. Osmanlıdan önce Müslüman Araplar ve Acemler de bu medeniyeti almıştır. Bu noktada Osmanlı'nın dindaş milletlerden almış olduğu medeniyet bazı düşünürlerce İslam medeniyeti zannedilmiştir (Gökalp, 1976a: 39).

Ziya Gökalp medeniyet gelişimini din ile birlikte ele almaktadır. Ona göre sanatsız ve dilsiz bir toplum olmadığı gibi dinsiz bir toplum da olamaz. Aynı zamanda medeniyet gelişmesi ve kültür kalkınması da olamaz. Bu sebeple dini sadece tapınaklara kapanmış insanlar olarak tanımlamanın yanlış olduğunu belirtir. Ona göre din her şeyden önce bir bilinçaltı varlığıdır. Ziya Gökalp toplumsal olayların kaynağını dinde arar ama toplumsal birliği oluşturmada yalnızca dini ele almanın yetersiz olduğunu düşünür. Türkleri örnek verir. İslamiyet'ten önce Türklerin kendilerini dil ve din olarak diğer halklarından ayırdığını, bu bakımdan dinin millet fertlerini birleştirici olduğunu ifade eder (Gökalp, 1990: 12, Aydın, 2006: 35).

Ziya Gökalp Türkleşmek, İslamlaşmak, Muasırlaşmak adlı eserinde İslam ile ilgili düşüncelerini detaylı bir şekilde ifade etmiştir. Buna göre memleketimizde üç fikir akımı vardır. Tarihe bakılırsa fikir adamlarımız ilk başta modernleşmek gerekliliğini hissetmiştir. 1908 Meşrutiyeti ile birlikte de buna İslamlaşmak akımı katılmıştır, son olarak ise Türkleşmek akımı çıkmıştır (Can, 1998: 118).

Ziya Gökalp Türkçülüğü sorguladığı bir bölümde ise İslam ittihatçılarına göre Müslümanların toplamı olduğunu söyler. Aynı dinde toplanan insanlara dinde ümmet denilmektedir. O halde Müslüman topluluğu da ümmettir. Ama aslında dilde ve kültürde müşterek olan millet zümresi bu anlatılandan farklı bir şeydir. Konuyla ilgili düşüncelerini şu örnekle ifade etmiştir:

“Hâlbuki fertlerde böyle bir hürriyet ve istiklal yoktur. Çünkü insandaki ruh duygularla fikirlerden mürekkeptir. Yeni ruhiyatçılara göre, hissi hayatımız

asildir, fikri hayatımız ona aşılacaktır. Binaenaleyh, ruhumuzun normal bir halde bulunabilmesi için, fikirlerimizin hislerimize tamimiyle uygun olması lazımdır. Fikirleri hislerine tevafuk ve istinat etmeyen bir adam ruhen hastadır. Böyle bir adam hayatta mesut olamaz. Mesela hissen dindar olan bir genç kendisini fikren dinsiz telakki ederse, ruhu bir muvazeneyle malik olabilir mi? Şüphesiz, hayır! Bunun gibi, her fert hisleri vasıtasıyla muayyen bir millete mensuptur. Bu millet, o ferdin içinde yaşadığı ve terbiyesini aldığı cemiyetten ibarettir. Çünkü bu fert, içinde yaşadığı cemiyetin bütün duygularını terbiyel vasıtasıyla almış, tamamıyla ona benzemiştir. O halde bu fert ancak bu cemiyetin içinde yaşarsa mesut olabilir” (Gökalp, 1976: 16).

Ziya Gökalp dinsel terimlerin dil olarak Arapça ve Farsçadan alınmasının zorunlu olduğunu söyler. Çünkü dini terimler Arapça ve Farsçadan alınırca ümmet birliği sağlanabilir. Aynı zamanda dil birliğinin bu farklı coğrafyada yaşayan Müslüman Türkleri bir araya getirmesi fonksiyonunu da yerine getireceğini belirtir. Özetle bütün Türklerin ortak bir dili olmalıdır (Gökalp, 1976b: 18). Bu nedenle dilimiz de kurallar ve kelimeler bakımından Türkleştirilmeli ama dini terimler bakımından İslamlaştırılmalıdır (Aydın, 2006: 49).

İsmail Hakkı Baltacıoğlu, Ziya Gökalp’in din üzerinde yaptığı incelemeleri çok yerinde ve ilgi çekici bulmaktadır. Baltacıoğlu, Ziya Gökalp ile ilgili düşüncelerini şu şekilde dile getirmiştir: “ *Günün birinde Türk aydınları milletçe ilk kalkınmanın dinle olabileceğine inanacak olursa, hem de bu kalkınmayı yapmak isteyecek olursa, Ziya Gökalp’in yazılarını okumakla, onun dine verdiği önemi anlamakla işe başlayacaktır*” (Baltacıoğlu, 1966: 64).

Din olgusu içinde laiklikten söz etmek gerekirse, Ziya Gökalp din işleri ile devlet işlerinin ayrılması ile ilgili ilk görüşlerini İslam Mecmuasında 1914 yılındaki şiirlerinde dile getirmiştir. Bu şiirleri daha sonra Yeni Hayat adlı kitapta toplanmıştır. Türk fikir hayatında din ve devlet işlerinin ayrılması fikrini ilk ortaya koyan Ziya Gökalp olmuştur (Can, 1998: 116). Türkçülüğün Esasları adlı eserinde duaların ve hutbelerin Türkçe okunması gerekli olduğunu şu sözlerle dile getirir:

“Türklerin ara sıra dini bir hayat yaşamasını temin eden amiller, dini ibadetlerin arasından eskiden beri Türk lisanıyla icrasına müsaade olunan ayinlerin mevcudiyetidir. O halde dini hayatımıza daha büyük bir vecd ve inşirah vermek için, gerek - tilavetler müstesna olmak üzere- Kur’an-ı Kerim’in ve gerek ibadetlerle ayinlerden sonra okunan bütün dualarla münacatlar ve hutbelerin Türkçe okunması lazım gelir” (Gökalp, 1976: 171).

Ziya Gökalp'in din üzerine görüş bildirdiği noktalardan birisi de terbiyedir. Ziya Gökalp'e göre din terbiye gelişimi noktasında birinci derecede öneme sahiptir. İslam terbiyesi olmadıkça milli şahsiyetin de olamadığını ifade eder. Din anlayışına ilişkin şunları dile getirir: *“Din de telakki de değişebilir; terakki de eder, tedenni de. Telakki yükseldikçe millet yükseliyor. Din telakkisi alçaldıkça, millet de küçülür. Dinin telakki tarzı değişebilir”* (Gökalp, 1977: 110).

Ziya Gökalp Türkçülerin ümmet programını tüm İslam kavimleri için ortak adımlar belirleyerek özetle şu şekilde ortaya koymuştur: Tüm İslam kavimleri arasında müşterek Arap harfleri değiştirmeden kullanılmalı, eğitim kongreleri düzenlenmeli, müftülükler arasında devamlı bir bağ olmalı, İslam ümmetinin simgesi olan hilal hep birlikte korunmalıdır (Gökalp, 1976b: 43-44).

Cemil Meriç Osmanlı'nın son döneminde yani Çöküş Devri'nde ulema sınıfının Avrupa'nın maddi fetihleri karşısında afalladığını, giderek çekilerek yerini Avrupa'nın oluşturduğu yeni insan tipi aldığını ifade eder. Bu insan tipine “müstağrip” adı verir.

“Medeniyetler de ihtiyarlar. Nassların cihanşümül seyyaliyeti kalıplaşır zamanla. Kocayan şuur ezeli hakikatin yüzeyinde bocalar. İslam'ın dünya görüşü yekpareliğini kaybeder. Avrupa'nın maddî fetihleri, çöküş devrinin ulemasını afallatır. İslâm'ın inkırazı, hikmetine akıl erdiremedikleri bir gazab-ı ilâhîdir. Susar ve sahneden çekilirler. Yerlerini Avrupa'nın imal ettiği yeni bir insan tipi alır: müstağrib.” (Meriç, 1997: 14).

Müstağrip aslında şaşkın kişidir. Tanzimat sonrasında çağdaş Türk aydını, Avrupa'ya aldanmış, kendi değerini tanımayan, kendi kutsallarını bilmeyen müstağripler olmuşlardır (Özdemir, 2003). Cemil Meriç'in aydınları tanımladığı bu müstağrip kişiler tıpkı bir balık insan gibidir. Hem suda yaşayan hem karada yaşayan zavallı tuhaf bir yaratıklardır. Bu yaratık örneğinde olduğu gibi geçmişinden kopan aydın da ne Asyalıdır ne Avrupalıdır, ne Müslümandır ne de Hıristiyan'dır.

“Hem suda hem karada yaşayan bu hilkat garibesi giderek büsbütün kopar mazisinden. Artık ne Asyalı, ne Avrupalıdır. Ne Müslüman, ne Hıristiyan... Tek kitabın yerine binlerce kitap, tek hakikatin yerine binlerce yarı hakikat geçer.

Yıkılan bir dünyanın harâbeleri arasında ilelebet yaşanamaz ki. Her toplumun belli bir değerler bütününe ihtiyacı var. İrfanından kopan, ana dilini bile unutan müstağripler kafillesi kime, neye bağlanacak? Sosyal bir sınıf da değildir, sosyal bir sınıfın temsilcisi de. Hakikat tek, hatâ sonsuz” (Meriç, 1997: 14).

Cemil Meriç (1997: 229)'e göre Avrupa düşüncesini bir kurallar kitabı gibi ezberlemeye çalışan aydınlar, 1960'lara kadar aynı yalanları farklı şekillerde tekrarlamaktadırlar. Aydınlar efendisinin ilacını çalıp içen ahmak bir uşağa benzemektedir. Bununla ilgili olarak Meriç (1996a: 137), "Genç Batı'nın her nazına, her cilvesine katlanan ihtiyar birer âşık olduk" tespitinde bulunur.

Başka bir benzetmede ise niteliği dalkavukluk ve tek davası politika tahlillerine kuyruk sallayarak övgü ya da armağan almak olan aydın, güvercinlere saldıran gemi aslanıdır (Meriç, 2006: 204). Tanzimat aydınına örnek olarak da bedeni Tanzimatçılarla, ruhu bizimle aynı yüzyıl içinde tanımıyla Ali Suavi'yi verir (Meriç, 1997: 144). Bu benzetme ile yine aydınları eleştiren Cemil Meriç aydının İslam dünyasına kapalı olduğunu şu şekilde ifade eder: "*Ayırıcı vasfı dalkavukluk, tek davası ise politika talihlilerine kuyruk sallayarak caize koparmak olan aydının durumu güvercinlere saldıran bir gemi aslanıdır. Derdi, düşünce sefaleti değil haysiyetsizlik olan aydının kulakları İslam dünyasından yükselen seslere kapalıdır*" (Meriç, 2006: 204).

Din kavramını Doğu Batı medeniyetlerince de ele alan Cemil Meriç'e göre Batı 15. yüzyıl sonrasında kendi geleneksel bağlarından ayrılmıştır. Din temeline oturmayan yeni bir zihniyet oluşturmuştur. Bu yolda ilerledikleri bilimsel, teknolojik, siyasal ya da sosyal alandaki mücadeleleri 19. yüzyılda bir zeminde uzlaştırmıştır. Batı yalnızca kendi geleneksel çehresini değiştirmekle kalmamış bir yandan da Batı dışı toplumların iç işleyişlerine müdahale etmiştir. Böylelikle dünyada siyaset ve ekonomi üzerinde söz sahibi olmuştur. Cemil Meriç'in Doğu'ya inanmak isteğinin nedeni budur belki de. Birçok din ve düşüncenin çıktığı yer olan Asya'nın kapasitesine güvenmek istiyordu. İlk insanın, ilk toplulukların, ilk dinin, ilk şehrin, ilk medeniyetin olduğu ve unuttuğumuz Doğu'da (Özkul, 2010).

"Hint'i tanımak zorundayız, çünkü İslami tefekkürün ser-tac-ı iptihacı tasavvuf o ülkeden fıskırdı. Cetlerimiz İslam'ı kabul etmeden önce Budisttiler. Hint'i tanımak zorundayız. Asya düşüncesinin dayandığı temel, Hint düşüncesidir. Hint'i tanımak zorundayız. İnsanlığın irfan ve idrakine istikamet veren iki yaratıcı millet var: Hint ve Yunan.. Biz bu iki ülkenin merkezindeyiz. Akdeniz Doğu ile Batı'nın zıfat yatağı. İnsanlık korkunç bir buhranın pençesindedir. Kosmosla antropos arasındaki binlerce yıllık ahenk sona erdi. Avrupa maddeyi fethederken kendini unuttu. İnsana kendini bulduracak büyük terkibe ancak Hint sayesinde varabiliriz" (Meriç, 2011: 150).

İslam bütün dinlerin sonucusudur. Bölücü değil, birleştiricidir. İslam medeniyeti de bütüncüdür. Bütün kavimleri içine alır, bütün devirlere hitap eder. Cemil Meriç İslam'ı ise Osmanlı üzerinden şu şekilde betimler:

“Kavimler ve medeniyetler bir rolü ifa için tarih sahnesine çıkar, bu rolü oynar ve çekilirler. İbn Haldun, Toynbee, Danilevski bu kanattadırlar. Yani medeniyet bugünkü yırtıcı-kapitalist Avrupa medeniyetinden ibaret değildir. Öyle olduğu vehmi düşmanlarımız tarafından aşlanmıştır. Avrupa medeniyeti tarih sahnesine ayak bastığı sırada, Osmanlı bütün ihtişamıyla yaşıyordu. İslam-Türk Osmanlı medeniyeti bin yıllık mazisi olan, bütün medeniyetler içinde en insanisi, en birleştirici olanıdır. İslam'ın kılıcı olan bir kavimdir. İslam bütün devirlere ve ülkelere hitap eden bir dindir. Parçalayıcı değil, birleştiricidir. Osmanlı için savaşın bile gayesi ila-yı Kelimetullah'dır. Osmanlı Devleti yoktur, Devlet-i Aliye vardır. Türk-İslam medeniyeti bütüncüdür, hidayetden mahrum kavimleri bile himaye eder. Bu kadar civanmert bir medeniyetin Avrupa karşısında mağlup olması mukadderdi. Avrupa Ignace de Loyola ile Machiavelli'nin çocuğudur. Kapitalizm Protestan ahlakının çocuğudur. Weber'e göre. İkinci bir ahlak, Yahudi ahlakıdır. Tefeci ahlakıdır” (Özkul: 2010).

Cemil Meriç'e göre İslamiyet bir put kırıcıdır. Hicret ise derin ve sosyal bir prensip içermektedir. Başboş tarihçiler ise bu büyük hakikate yani İslam'a kapalıdır. Özetle Hıristiyan dünya, ilahi tebliğin sonucusu olan İslam karşısında kör ve sağırdır (Meriç, 2006: 195). Hıristiyan dünyasının İslam dünyası üzerinde kurmuş olduğu egemenlik yirminci yüzyılda kafa karışıklığı oluşturmuştur. Çünkü bu egemenliğin altındaki Müslümanlar ilerleyememektedirler. Batı, ilerlemenin tek çaresinin kendisi gibi olmak olduğunu Doğu kafasına yerleştirmiştir. Bunun sonucunda da, İran, Hindistan, Mısır ya da Türkiye'de Batı inancına dayalı yeniliklere duyulan özlem giderek artmıştır (Özkul, 2010).

İslam üzerindeki tanımlamalarına yine Doğu ve Batı çerçevesinde devam eden Cemil Meriç, “ilim nerede olursa alınmalı” emrinin unutulmaması gerektiğini şu sözlerle ifade eder:

‘Hikmet İslam'ın kaybedilmiş malıdır, nerede bulursa almalı’ emr-i celilini unutmamalıyız. Şöyle diyelim: Köklü bir medeniyetin iktibasları şuurlu olmak, aklın ve tecrübenin süzgecinden geçmek ve içtimai bünyeye uymak şartıyla faydalıdır. Biz Batı'nın, bize teklif ettiği müesseseleri değil, kendi ihtiyacımız olan unsurları iktibas etmeliydik. Tekrar ediyorum: Batı'yı Batı yapan fikri temeller insanlığın ve İslam'ın ortak hazinesinden alınmıştır... Bizim için söz konusu olan bir istirdattır, yani kaybettiğimiz hazinelere sahip çıkmaktan ibarettir” (Özkul, 2010).

Cemil Meriç milleti millet yapan gücün ve medeniyetin anahtarının birikim olduğunu söyler. Bu birikim dünü yarına bağlamaktadır. Geleceği inşa etmek de ancak

geçmişini anlamakla mümkün olacaktır. Meriç (1997: 25)'e göre olanları bilmeden olacaklara hükmedilemez. Türk insanı ise kişiliğinin en yüksek değerini İslamiyet ile bulmuştur. Bu bin yılda da İslamiyet'in en iyi temsilcisi olmuştur. Kendi değerlerini de katarak özümlemiştir.

Doğu Batı tartışmalarının devamında ise özellikle İslam ülkelerinin kapitalizme girmeyerek Batı'dan daha çok akılcı olduklarını savunur. Bu ülkelerin rasyonalitelerini eşyalaştırmadıklarını söyler. Eşyalaşmanın ferman dinlettiği dünya, Calvin'in kadercisi dünyası yani kapitalist Avrupa'dır (İskenderoğlu ve Koç, 2018: 564).

Daha önce vurgulandığı gibi Doğu ve Batı'yı insan beyninin iki yarım küresine benzeten Cemil Meriç, Batı'nın içinde bulunduğu çıkmazdan nasıl çıkacağına da değinir. Muhammet İkbal, Mehmet Akif, Lev Tolstoy, Fyodor Dostoyevski, Mahatma Gandhi gibi düşünürlerin söylemlerinden yola çıkarak "hakikat-adalet-aşk" üçlemesini çözüm olarak sunar. Cemil Meriç iki kıtanın birleşmesine de inanmak ister. Çünkü kafaca Avrupalı ama imanı, diliyle ya da zevkleriyle İslam ve Türk olan Asya, Avrupalılaştırılmaz. İslam da Hıristiyanlaştırılmaz. İnsanlık adına yapılan gelişmeleri tek bir kıtanın tekelinde görmek ise en büyük gaflettir (Meriç, 2006: 43).

Cemil Meriç Bu Ülke adlı eserinde "Din Afyon mudur?" sorusunu sorar. Ona göre Batı'nın düşünce tarihi akıl ve nakil mücadelesiyle geçer. Nakil, imtiyazların kalesidir ve üçüncü sınıf bu anlayışı akıl ile alt üst etmedikçe hürriyetine kavuşmamıştır der. Dolayısıyla Hıristiyanlığı, eski toprak köleleri için karanlık hapisane olarak görür. O dönemde din zillet, dinsizlik ise haysiyettir. Dolayısıyla din, bütün ideolojiler gibi Avrupa için bir afyondur. Din, Avrupa için sınıf kavgası iken, Osmanlı için şuurdur, sevgidir. Osmanlı toplumu da inanç birliğine dayanmaktadır, insan haysiyeti vardır. Bunun karşısında ise Avrupa'nın Osmanlıya papaz gönderme girişimlerini sorgular. Bunun altında ise kesinlikle Hıristiyanlığı yaymak arzusu yoktur. Tek bir arzu vardır. Osmanlı'yı dinsizleştirmek. Dinsizleşmek ise Batı için hayırlı iken bizim için kötüdür (Meriç, 1996a: 314-315).

Cemil Meriç Avrupa'nın bu amacının Tanzimat'tan beri olduğunu söyler. Türk aydınının da mukaddesi yani İslamiyet'i yok etmeye çalıştığını belirtir. Yabancı ideolojiler ise pusuda beklemiş ve ardından setleri yıkan ırmak gibi Türkiye'ye yayılmıştır. Sonuç olarak ise İslamiyet halk tabakalarının kültürü olmuştur, sözde dünyevi kültür ise aydınların kültürü olmuştur (Meriç, 1996a: 312).

Cemil Meriç Kırkambar adlı eserinde din olgusu ile birlikte hümanizmi ele alır. Hümanizm, imanını kaybeden bir çağın dinidir. Cemil Meriç'e göre kimse hümanizmi tarif etmeye yanaşmaz. Bu karışıklığın sebebi aydınların gafleti değildir. Asıl sebebi hümanizmin kelime anlamı olarak dönemden döneme anlam değiştirmiş olmasıdır. Cemil Meriç hümanizmin iki ayrı anlamı olduğunu söyler. İlki antik çağ hayranlığıdır. Batı, bozulmalara aslı değişmiş hale gelen Hıristiyanlığı bir kenara bırakmış ve giderek kendini tanrılaştırmıştı. Böylelikle hümanizmin ikinci anlamı insanlık dini olmuştu (Meriç, 2006: 85).

Cemil Meriç Avrupalı için inançların yerini alan hümanizmi puta benzetir. Onu şu sözleriyle aydın hastalığı olarak tanımlar:

“Hümanizm, Avrupalı için kaybettiği dinlerin, yıktığı inançların yerini alan bir put. Hümanizm bir aydın hastalığı ama kimse bu izmin hudutlarını çizemiyor. Diyorlar ki hümanizm, insanı mükemmelleştirmek, varabileceği en yüksek irtifaa yükseltmek, yani gerçek insan, kâmil insan yapmak. Yalnız örnek kim olacak? Sokrates mi, Vinci mi, Erasmus mu, Goethe mi?” (Meriç, 2006: 92).

Cemil Meriç tespitlerine ek olarak ayrıca hümanizm ile birlikte İslamiyet'i ele almaktadır. Müslüman dünyası hümanizmden habersizdir. İslamiyet Yunan şiirinin bu günahkâr cazibesine kapılıdır (Meriç, 2006: 92-93). Arap dilinin edebiyat kullanımında hümanizm kelimesinin tam bir karşılığı olmadığından söz eder. Onun yerine insaniyet kelimesi kullanılmaktadır. İnsaniyet insanlık demektir. İnsanlık kelimesini hümanizm yerine kullanan aydın sayısı ise bir avucu geçmez. Cemil Meriç'e göre belki sayı artacaktır ama yine de kelime iki anlamlılıktan kurtulamayacaktır. İslamiyet diğer yandan Batı hümanizminin de kaynaklarından biridir. Çünkü Aristo gibi kişileri Batı'ya tanıtanlar Müslümanlardır (Meriç, 2006: 94,93). Ayrıca eğer hümanizm insan onuruna saygı ve insana değer vermek ise o zaman İslamiyet gerçek bir hümanizmdir demektedir.

Sonuç olarak Ziya Gökalp ve Cemil Meriç, günümüz Türk toplumunun ülke ekseninde din anlayışının daha anlaşılır hale gelmesi için yapılan tartışmaların arka planını çok daha iyi analiz edip, doğru okumalardan geçtiğini ifade etmişlerdir. Ayrıca Sosyolog Ziya Gökalp ve fikir işçisi Cemil Meriç, kendi dilini, tarihini, dinini ve kültürel tüm mirasını reddedip ilerlenebileceği fikrinin karşısında durmuşlardır. Şu konuya dikkat etmek gerekirse her ağacın köküyle, insanoğlu da mazisiyle yaşadığı tarihsel bir gerçektir. Toplumların geçmişlerini unutup, milli benliklerine sahip

çıkmadıkları takdirde her ne kadar güçlü tarihsel bir hazineye sahip olsa dahi toplumların bu vazgeçişleri sonrasında yok olacakları da aşikârdır. Bu minvalde Türk aydınının milli benliğin inşasındaki unsurlara sahip çıkıp halkı aydınlatması gerekmektedir.

GENEL DEĞERLENDİRME VE SONUÇ

“Ziya Gökalp ve Cemil Meriç’in Görüşlerinde Aydın ve Modernleşme Meselesi” adlı bu tez çalışmasının giriş bölümünde de ifade edildiği gibi Türk düşünce dünyasının iki önemli mihenk taşı olan, farklı dönemin ve farklı coğrafyanın çocukları olan Ziya Gökalp ve Cemil Meriç’in aydın ve modernleşme meselesine bakış açılarının mukayeseli bir şekilde incelenmesi amaçlanmıştır.

Grigory Petrov, *Beyaz Zambaklar Ülkesinde* adlı kitabında toplumun aydın kesimini anlattığı bir bölümünde şu ifadelerde bulunmuştur:

“Aydın olmak demek, moda uygun elbise, şapka giymek ve kolalı elbise giyinmek demek değildir. Aydın kesim, halkın beyni konumundadır. Halkımız sizi iyi bir eğitim aldıktan sonra yüksek bir gelir elde edersiniz, geceleri eğlenirsiniz diye o konuma getirmemiştir. Böyle olanlar gerçek aydın olamazlar. Onlar yozlaşmışlardır. Eğitim almış olanların tümü, millî düşünceyi geliştirmeye, millî ruhu uyandırmaya, millî iradeyi güçlendirmeye mecburdurlar. Köylülere, işçilere, halkın alt kesimlerine nasıl daha iyi bir konuma yükseleceklerini öğretiniz! Kendi aranızda ve halk ile ilişkilerinizde yol gösterici olunuz. Unutmayınız ki, halkın cehaleti, kabalığı, alkol düşkünlüğü, hastalıklı oluşu, sefaleti, kötü ahlâklı oluşu, bütün bunların hepsi, sizin kendi utancınız ve suçunuzdur” (Petrov, 1998: 103).

Petrov’un bu ifadesinden de anlaşılacağı gibi aydın meselesi çoğu zaman yanlış anlaşılmuştur. Türk toplumunda da “mürekkep yalamış”, “okumuş kesim”, “elit tabaka” gibi kavramlara vücut bulmaya çalıştırılmıştır. Bu durum hem Osmanlı döneminde hem Cumhuriyet döneminde geçerliliğini sürdürmektedir. Yaşadığı toplumları ilimleri ile aydınlatan, yönlendiren, hatta toplumların kaderlerini de tayin etme ve istikbal ile mazi arasındaki köprü konumuna sahip olan aydınların toplum içindeki yerleri oldukça önem taşımaktadır.

Kronolojik olarak aydın ve modernleşme meselesi kısa bir seyahate çıkartıldığında meseleyi aşağıdaki ifadelerle özetlemek yerinde olacaktır:

Osmanlı Devleti’nin yükselme döneminde aydın toplumun bir ferdiydi. Mukaddesleri, zevkleri, acıları toplumla birdi. Aydın halk ile birlikte aynı sofrada yemek yiyen, aynı camide namaz kılan, ayrı bir imtiyaza sahip olmayıp imtiyaz arayışına da geçmeyenlerdi. Ancak bir süre sonra Osmanlı Devleti’nin Batı karşısındaki askeri yenilgilerinin diğer toplumsal kurumlara sıçraması da aydın kavramının değişmesi yolunda önemli bir dönüm noktası olarak algılanmalıdır. Devleti toparlamak, dağılmayı önlemek amaçlı yapılan ıslahatlar, fermanlar, kanunlar ülkeyi daha da Batı girdabının içerisine sürüklemiştir.

Bu gelişmeler sonrasında Tanzimat dönemi ile birlikte aydın, sahip olduğu aydın kavramının içini boşaltıp artık halktan iyice uzaklaşmış, mazisini, mukaddesini unutup Batı hayranlığıyla deri değiştirmeye sürecine girmiştir. Fakat unutulmuş husus şudur ki daha önce de ifade edildiği gibi ağaç köküyle, insan mazisi ile yaşar. Artık Tanzimat'tan bu yana aydın; nefis müdafaasına yenik düşmüş, farklı lisanıyla Doğu'yu küçümseyen, mazisinden utanan bir mevkiye sahip olmaya gitmiştir.

Aydın ve modernleşme meselesi karşısında Ziya Gökalp ve Cemil Meriç ise bize bizi sordurmaya çalışan birçok soru ile toplumsal meselelere hassasiyetle yaklaşım gösterdikleri görülmüştür. Bu iki değerli mütefekkir kalemini bu minvalde eline almış bilim, siyaset, sanat, felsefe, tarih gibi toplumsal hayatın birçok alanı ile ilgili doğrudan ya da dolaylı çözüm önerileri sunmuştur. Her iki düşünürün de gerek çağın gerek devletin gerekse toplumun ihtiyaç ve meselelerine kayıtsız kalmayıp çözüm bulma gayesi içinde oldukları kanaatine inanılmaktadır. Dolayısıyla Ziya Gökalp ve Cemil Meriç, kütüphanelerin tozlu raflarında kalmaması gereken, nesillerin okuması, anlaması gereken tarihin iki fay hattıdır.

Düşünceleri tezatları ile bir gören Cemil Meriç'i, Ziya Gökalp ile birlikte almanın ana felsefesi de buradan beslenir. Çalışmada farklı coğrafyaların, sosyo-ekonomik yapıların, aile ortamları içinde yetişen tarihin iki köşe taşının bu özellikleri dikkate alınarak meseleye bakışları saptanmaya çalışılmıştır.

Bir ülkenin dağılışına ve yeni bir ülkenin kuruluşuna şahit olan Ziya Gökalp toplumsal yapıya ilişkin tespitlerde bulunup çözüm önerileri getirirken, kronolojik olarak daha sonra yaşamış ve yeni ülkede yapılan kurucu yatırımların etkilerini görmüş olan Cemil Meriç ise geçmiş tespitleri ve önerileri değerlendirmektedir. Dolayısıyla her düşünürü kendi dönemi içinde değerlendirmek doğru olacaktır. Ne kadar farklılıklar olsa da her iki aydının ortak noktasının Türk milletini ileriye taşımak olduğu bu faydacı yaklaşımlarına kanaat getirilmiştir. Aynı zamanda yine bu çalışmanın ortaya çıkarılması boyunca mukaddesleri, mazi ile istikbalin köprüsünü sağlamlaştıran çözüm önerileri, milli unsurlardan kopmadan Batı'dan bilim, endüstri, teknik, eğitim gibi birçok alandan yararlanılabileceği konusunda hemfikir olmaları araştırma boyunca elde edilen bir başka bulgudur.

“Ziya Gökalp ve Cemil Meriç'in Görüşlerinde Aydın ve Modernleşme Meselesi” adlı tez çalışması boyunca ele alınmış olan eserler incelendiğinde aydınlar ya

da modernleşme konusuna ilişkin tespitlerin bazı noktalarda ya da bazı kavramlarda toplandığı görülmüştür. Aydın ve modernleşme kavramları her iki aydının da felsefesinin temelinde yer almaktadır. Tez çalışmasının içeriğini oluşturan diğer başlıklar olan Doğu-Batı da, kültür- medeniyet de, dil politikaları ya da dinin toplumsal değerleri incelenirken de yapılan karşılaştırmaların aynı felsefi temelde olduğunu söylemek mümkündür. Bu temaların hepsi birbirini etkilemektedir ve birbirini tamamlama gibi girift duruma sahip olduğu söylenebilir. Örneğin kültür medeniyet, kültür irfan, umran kavramlarını anlama yolunda Doğu-Batı dikotomisinden ayrı bir çözümleme yapılması mümkün değildir. Bu temalarla şekillenen bu çalışmada genel olarak değerlendirme yapıldığında Ziya Gökalp ve Cemil Meriç'in aydınlar ya da modernleşme meselesine farklı yaklaşımlar sergiledikleri ortaya çıkmaktadır. Ziya Gökalp aydın sınıfının süslü bir kültüre, halkın ise milli kültüre sahip olduğunu söyler. Ona göre medeniyet ve kültür bütünleşmelidir, medeniyet halk tarafından benimsenmelidir. Yalnızca aydın sınıfının benimsediği bir medeniyet olmamalıdır. Cemil Meriç ise aydın sınıfı üzerinde çok daha fazla tespitlerde bulunur. Kendisi de bir aydın olan Cemil Meriç öz eleştiri yapma cesareti göstermiş bir isimdir. Üslubuyla öne çıkan düşünür, Doğu ve Batı dünyasında okuduklarını aydın ve modernleşme kavramlarını tartışırken de bu özelliğini ortaya koyar. Özellikle Mağaradakiler adlı eseri aydın kavramını ele alışıyla öne çıkar. Ziya Gökalp ve Cemil Meriç'in her ikisi de özellikle Batı'dan kültür ve medeniyet kavramlarını alış şekilleri açısından aydınlara ciddi eleştiriler getirmişlerdir.

Ziya Gökalp, Türk modernleşmesi meselesini ele alan birçok aydın gibi Batılılaşma kavramını bilim, endüstri ve teknik alanda Batılılaşma olarak algılamıştır. Felsefesini Doğu-Batı dikotomisi ve kültür-medeniyet kavramları üzerine kurmuştur. Batı'dan bilimsel yöntemleri ya da tekniği almanın öz kültürümüze zarar vermeyeceğini düşünmüştür. Ona göre modernleşme ihtiyaçlardan ortaya çıkmıştır. Dolayısıyla modernleşmenin milli kültür üzerinde oluşturduğu etkiyi bir bakıma görmezden gelmiştir. Cemil Meriç ise modernleşme ile Avrupalılaşma, Batılılaşma, çağdaşlaşma gibi kavramları eş değer görmüştür. Ona göre bu kavramlar bizi öz kültürümüzden koparmak için ortaya atılmıştır. Modernleşmenin ölçütü olmadığı için bu kelimeleri karanlık görmüştür.

Çalışmanın başka bir bulgusu da Ziya Gökalp eserlerinde sıklıkla milli kültürün önemine vurgu yaparken, Cemil Meriç Fransızcadan bir taklit olarak gördüğü Ziya

Gökalp'in bu tanımını reddetmekte olduğudur. Cemil Meriç, irfan kelimesini kültür yerine kullanır ve daha anlamlı ve derin bulur. Ziya Gökalp daha çok, medeniyet kavramının evrenselliğine dikkat çekmektedir. Osmanlı Devleti'nin son döneminde yaşayan düşünür, Osmanlı Devleti'nin mevcut yapısının ihtiyaçları karşılamada kaldığı yetersiz kaldığına değinir. Bu yüzden Batı medeniyetine olan ihtiyacı hatta ötesinde bu medeniyete dâhil olmanın gerekliliğini anlatır. Cemil Meriç burada da farklı bir kavramla sunar ve 'umran' kelimesini kullanır. Umran kavramının medeniyeti, kültürü kucaklayan daha derin ve daha anlamlı yerli bir kavram olduğunu savunmuş ve medeniyet kavramı yerine umranın kullanılması gerektiğini ifade etmiştir. Cemil Meriç'e göre her çocuk kendi medeniyet aidiyetini kaybetmeden milli unsurlarına sahip çıkıp ilerlemelidir.

Nihayetinde de Türk kültür dünyasında geniş bir sahada kalemi eline alan Ziya Gökalp ve Cemil Meriç; modernleşen dünyada aydının idrakine vurulmuş zincirleri kırması gerektiğini, yaşadığı çağın ve kuşağında nefes aldığı topluma angaje olduğunu bilmesi konusunda aydınları sertçe eleştirmişlerdir. Aydın kimse bir devrin şuuru, yaşadığı çağın vicdanı olmak zorunda, yanlış bulduğu şeyleri eleştirmekten asla çekinmemek gibi misyonlarından vazgeçmemesi gereken elzem bir kimlik oluşturmaktadır. Ne var ki yegâne gerçekliği karşısındaki duvara yansıyan imgelerin gölgeleri zannedenlerin, bunun birer yansıma olduğunu bilmeleri için zincirlerini kırıp gölgeler âleminden çıkmaları gerekir.

KAYNAKLAR

- Acet, M.T. (2014). *Ziya Gökalp'te Din ve Milliyetçilik*. (Basılmamış Yüksek Lisans Tezi), Dicle Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Diyarbakır.
- Akın, A. (2017). *Cemil Meriç Düzleminde Doğudan Batıya Kültürden İrfana*. Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, Pamukkale Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü. Denizli.
- Aksu, H. (1989). *Ziya Gökalp'in Eğitim ve Din Eğitimi İle İlgili Görüşleri*. (Basılmamış Yüksek Lisans Tezi), Uludağ Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü. Bursa
- Akyul, N. (2007). *Ziya Gökalp'e Göre Din ve Değişim*. (Basılmamış Yüksek Lisans Tezi), Gazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara.
- Alkan, A. T., (1993). *Doğu ve Batı Karşısında Cemil Meriç*. Akçağ Yayınevi, Ankara.
- Altun, F. (2000). "Modernleşme Kuramı ve Gelişme Sorunu" *Divan: Disiplinlerarası Çalışmalar Dergisi*, (8)
- Altuğ, Hikmet (1986). *Ziya Gökalp ve Türk Düşüncesi "60. Ölüm Yıldönümünde Ziya Gökalp"*. Yayın No: 3327, İstanbul Üniversitesi Yayını.
- Alver, K. (2010). Cemil Meriç'in Sosyoloji Tasavvuru/Cemil Meriç's Conception Of Sociology. *Selçuk Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Dergisi*, (24), 145-152.
- Anlı, Ö. F. (2013) Bilim Sosyolojisi Ve Aydın Sayılı'da Bilim Tarihinin Sosyolojik Boyutu, *Dört Öge*, (3), 41-61.
- Anthony, S. (2017) *Etno-Sembolizm ve Milliyetçilik*, (çev. Bilge Firuze Çallı). Alfa Basım Yayım, İstanbul 2017, 11.
- Arlı, A. (2004). Bir Siyaset Sosyoloğu Olarak Şerif Mardin, *Türkiye Araştırmaları Literatür Dergisi*, (3), 495-510.
- Armağan, M. (2006). *Düşüncenin Gökkuşluğu Cemil Meriç*, Ufuk Yay., 38.
- Armağan, M., (2006b), "Cemil Meriç'i Anlamak İçin Bir Ön Deneme", *Doğu Batı Düşünce Dergisi*, S. 11, 143-155.
- Arslanoğlu, İ. (2000). Kültür Ve Medeniyet Kavramları. *Türk Kültürü ve Hacı Bektaş Velî Araştırma Dergisi*, (15).
- Atnur, G. (2011). Ziya Gökalp Ve Abdullah Tukay'ın Folklorla İlgili Çalışmaları, *Türk Dünyası Dil ve Edebiyat Dergisi*, (32), 29-40.
- Aydın, G. (2006). *Sosyal Bütünleşmenin Sağlanması Sürecinde Ziya Gökalp ve Orhan Türkdoğan'da Dilin Fonksiyonları*. (Basılmamış Yüksek Lisans Tezi), Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Erzurum.
- Aydın, Y. (2015). Hazineyi Bekleyen Ejder: Türkçe Ve Cemil Meriç, *Journal of International Social Research*, 8(38).
- Aydın, S. (2000). *Modernleşme ve Milliyetçilik*. Gündoğan Yayınları, İstanbul.
- Aydın, M.S. (1997). Türkiye'de Din ve Modernleşme İlişkisi Üzerine Bazı Düşünceler. İslam'ın Bugünkü Meseleleri, *Türk Yurdu*, Nisan-Mayıs 1997.
- Aygül, H.H. (2008). *Türk Modernleşme Sürecinde Dil Olgusunun Sosyolojik Analizi*. (Basılmamış Yüksek Lisans Tezi), Süleyman Demirel Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Isparta.

- Aytaç, B. (2019). Mikhail Nuayme Ve Cemil Meriç'in Denemelerinde Doğu-Batı Konusu. S. 289-298. *Atatürk Kültür, Dil ve Tarih Yüksek Kurumu*. <https://www.ayk.gov.tr/wpcontent/uploads/2015/01/AYTA%c3%87-Bedrettin-M%c4%b0KHA%c4%b0L-NUAYME-VE-CEM%c4%b0L-MER%c4%b0%c3%87%e2%80%99%c4%b0N-DENEMELER%c4%b0NDE-DO%c4%9eU-BATI-KONUSU.pdf> (20.12.2019).
- Bağla, L. (1977). Antonio Gramsci ve Aydınların Rolü Sorunu. *70'lerin Birikimi*. Sayı 23. Erişim Tarihi: 10.01.2020. https://birikimdergisi.com/images/UserFiles/images/Spot/70/23antonio_gramsci_ve_Aydinlarin_rolu_sorunu_luin_bagla.pdf
- Baltacıoğlu, İ.H. (1966). *Ziya Gökalp*. Yeni Matbaa, İstanbul.
- Baltacıoğlu, İ.H. (1972). *Türk'e Doğru*. Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, Ankara,
- Baltacıoğlu, İ. H. (1966). *Ziya Gökalp*. Yeni Matbaa, İstanbul.
- Berkes, N. (1975). *Baticılık, Ulusçuluk Ve Toplumsal Devrim*. Bilgi Yayınevi, İstanbul
- Berkes, N. (1978). *Türkiye'de Çağdaşlaşma*. Doğu- Batı Yayınları, İstanbul.
- Bernard, L. (2007). *Modern Türkiye'nin Doğuşu*, (Çev. M. Kıratlı), TTK Yayınları, Ankara
- Birkök, M. (2000). Aydınlar ve Bazı Vasıfları. *Sosyoloji Konferansları*, (26), 97-111.
- Bilge, R. (2016). *Mağaradakiler*. Kitap Tanıtımı. Erişim Tarihi: 20.12.2019 <http://sahipkiran.org/2016/05/13/cemil-meric-magaradakiler/>
- Bourdieu, P. (2016). *Sosyoloji meseleleri*. A.Sümer, M.Gültekin, F.Öztürk, B.Uçar (Çev.), Heretik Yayınları, Ankara
- Bora, T. (2006). *Muhafazakâr Yerlilik Söylemi, Muhafazakârlık*. İletişim Yayınları, Cilt:5, İstanbul.
- Büyükbaş, H. Ve Kurtbaş, İ. (2016). *Cemil Meriç'in Medeniyet Telakkisi*. Doğumunun 100. Yılında Cemil Meriç Sempozyumu Bildiriler Kitabı. (s.17-27). Gümüşhane Üniversitesi Yayınları.
- Can, E.(2013). *İntelijansiyamız ve Cemil Meriç*. Erişim Tarihi. 20.12.2019. <http://www.edebifikir.com/dosyalar/intelijansiyamiz-ve-cemil-meric.html>
- Can, Z. (1998). *Ziya Gökalp ve Batılılaşma*. (Basılmamış Doktora Tezi). Erciyes Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Kayseri.
- Cündioğlu, D. (2006). *Bir Mabet Savaşçısı Cemil Meriç*. Etkileşim Yayınları, İstanbul.
- Cündioğlu, D.(2010). *Bir Mabet Bekçisi*. Kapı Yayınları, İstanbul.
- Cündioğlu, D.(2010) *Bir Mabet İşçisi Cemil Meriç*. Etkileşim Yayınları, İstanbul.
- Çağan, K. (2011). "Cemil Meriç'in Osmanlı Ve Cumhuriyet Üzerine Düşünceleri", *Sosyal Bilimler Dergisi*, 13(2).
- Çakır, S. (2006). *Toplumsal Bilimlerde Yeni Yöntem Anlayışı ve Temel Yaklaşımlar*. Fakülte Kitabevi, Isparta, 105.
- Çakmak, A. (1976). Ziya Gökalp ve Çağdaşlaşmak, *Sosyoloji Konferansları*, (14), 47-61.

- Çalık, T., Er, E. (2016). Türkiye’de Aydın Sorunu Üzerine Bir Yaklaşım. *Devlet Fikir ve Kültür Dergisi*. Erişim Tarihi 12.12.2019 <http://devlet.com.tr/makaleler/y175-TURKIYEDE AYDIN SORUNU UZERINE BIR YAKLASIM.html>
- Çalışkan, S. (2004). Türkiye'de Bilim Tarihi Sahasında İlk Doktora Tezi: Aydın Sayılı ve Observatory in Islam, *Türkiye Araştırmaları Literatür Dergisi*, (4), 701-710.
- Dalgıç, O.K. (2018). *Ziya Gökalp'in Türk Milli Kimliği Algısı*. (Basılmamış Yüksek Lisans Tezi), Mersin Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Mersin.
- De Groot, A. H. (1994). Yalnız Bir İslami Liberal: Cemil Meriç, *Tarih ve Toplum*, sayı 126, 324-331
- Demir, A. İ. (2004). *Cumhuriyet dönemi Aydınlarının İslam'a bakışı: Ziya Gökalp, Kılıçzade Hakkı Kılıçoğlu, Celal Nuri İleri, Abdullah Cevdet, Necmeddin Sadak, Hüseyin Cahit Yalçın*. Ensar Neşriyat, İstanbul
- Demir, G. Y. (2010). Türk tarih tezi ile Türk Dil Tezinin Kavşağında Güneş-Dil Teorisi, *Uludağ Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 11(19), 385-396.
- Demirel, D. (2011). *Cemil Meriç'te Kültür ve İdeoloji*. (Basılmamış Yüksek Lisans Tezi), Bilecik Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Bilecik.
- Dikeçligil, B. (2010). Bilimsel Paradigmaların Oluşumunda Ve Dönüşümünde Sosyolojik Bağlam, *Toplum Bilimleri*, 4(7), 53-61.
- Durkheim, E. (2005). *Dini Hayatın İlk Biçimleri* (çev. Fuat Aydın). Ataç Yayıncılık, İstanbul
- Durkheim, E. (2013). *Toplumbilimin Yöntem Kuralları* (Çev. Özer Özenkaya). 1. Baskı, Cem Yayınevi, İstanbul
- Duru, K.N. (1975). *Ziya Gökalp* (Haz. Mübeccel N. Duru). 3. Baskı, Milli Eğitim Basımevi, İstanbul
- Ekiz, D. (2003). *Eğitimde Araştırma Yöntem ve Metotlarına Giriş*. Anı Yayıncılık, Ankara, 70.
- Eliuz, Ü. (2016). *Negatif Düşüşten Pozitif Düşüşe Bir Parantez: Cemil Meriç*. Doğumunun 100.Yılında Cemil Meriç Sempozyumu Bildiriler Kitabı. 5-6 Mayıs. Gümüşhane: Gümüşhane Üniversitesi Yayınları, 64-72
- Ercan, F. (1996). *Gelişme Yazını Açısından Modernizm, Kapitalizm ve Azgelişmişlik*. Sarmal Yayınları, İstanbul.
- Ergan, N. G., Burcu, E., Şahin, B., ve Kamanlıoğlu, M. (Eds.). (2007). *Türk Düşünce Geleneğinde Ziya Gökalp, Ziyaeddin Fahri Fındıkoğlu ve Hilmi Ziya Ülken*. Hacettepe Üniversitesi Yayını, Ankara.
- Fidan, A. (2009). *Cemil Meriç'e Göre Toplumlarda Dinî Hayat*. (Basılmamış Yüksek Lisans Tezi), Rize Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Rize.
- Filizok, R. (1991), *Ziya Gökalp'in Edebî Eserlerinde Halk Edebiyatı Tesiri Üzerine Bir Araştırma*. Kültür Bakanlığı Yayınları, Ankara.
- Gencer, T. (2012). Cemil Meriç Ve Türk Modernleşmesi. *Bitlis Eren Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 1(1), 19-33.

- Georgon, F. (1980). *Türk Milliyetçiliğinin Kökenleri: Yusuf Akçura*. Türkiye Ekonomik ve Toplumsal Tarih Vakfı.
- Gökalp, Z. (1928). *Türk Medeniyeti Tarihi*. Ötüken Neşriyat AŞ.
- Gökalp, Z. (1941). *Yeni Hayat*. Ötüken Neşriyat AŞ.
- Gökalp, Z. (1976a). *Türkçülüğün Esasları* (Hazırlayan Mehmet Kaplan). Kültür Yayınları.
- Gökalp, Z. (1976b). *Türkleşmek İslamlaşmak Muasırlaşmak*. Kültür Bakanlığı Yayınları, Ankara.
- Gökalp, Z. (1977a). *Malta Mektupları*. Kültür Bakanlığı Yayınları, İstanbul
- Gökalp, Z. (1977b). *Makaleler IV*. Kültür Bakanlığı Yayınları, Ankara
- Gökalp, Z. (1981). *Makaleler V* (Hazırlayan Rıza Kardeş). 1. Baskı, Kültür Bakanlığı Yayınları, Ankara.
- Gökalp, Z. (1989). *Türk Medeniyeti Tarihi* (Hazırlayan Yalçın Toker). Toker Yayınları, İstanbul
- Gökalp, Z. (1990). *Türk Töresi* (Hazırlayan Yalçın Toker). Toker Yayınları. İstanbul.
- Gökalp, Z. (1995). *Hars ve Medeniyet*. arctivice. (Erişim Tarihi 20.04.2020). https://books.google.com.tr/books?hl=tr&lr=&id=is50DwAAQBAJ&oi=fnd&pg=PT4&dq=ziya+g%C3%B6kalp+hars+&ots=2J3GL9jZ9B&sig=isL6k1u5N9RqTpDqRRY4QbpB5c&redir_esc=y#v=onepage&q=hars&f=false
- Gökalp, Z. (1997). *Türkçülüğün Esasları*. İnkılâp Yayınları, İstanbul.
- Gökalp, Z. (2006). *Felsefe Dersleri* (Hazırlayan Ali Utku, Erdoğan Erbay). Konya Çizgi Kitabevi, Konya
- Gökalp, Z. (1972). *Terbiyenin Sosyal ve Kültürel Temelleri I* (Hazırlayan Rıza Kardeş). M.E.B. Yayınları, İstanbul
- Gökalp, Z. (2013). *Türk Terbiyesi* (Hazırlayan Yalçın Toker). Toker Yayınları, İstanbul
- Göze, E. (2006). “Bir Osmanlı Konuşuyor”, *Tercüman*, s.5, 10 Kasım 1974’ten naklen
- Güllünay, A. (2019). *Cemil Meriç Ve Kemal Tahir’in Eserlerinde Türk Toplum Yapısı*. Yüksek Lisans Tezi. Karabük Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü. Karabük.
- Günay, Ü. (1992). Ziya Gökalp’in Sosyolojisi. *Erciyes Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 10(8), 37-50.
- Günaydın, İ. (2016). *Açılış Konuşması. Doğumunun 100.Yılında Cemil Meriç Sempozyumu Bildiriler Kitabı. 5-6 Mayıs. Gümüşhane*. Gümüşhane Üniversitesi Yayınları, 11-12
- Güngör, E. (2011). *İslam’ın Bugünkü Meseleleri*, Ötüken Yayınları, İstanbul
- Gürsoy, Ş., ve Çapcıoğlu, İ. (2006). Bir Türk Düşünürü Olarak Ziya Gökalp: Hayatı, Kişiliği ve Düşünce Yapısı Üzerine Bir İnceleme, *Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 47(2), 89-98.
- Güvenç, Bozkurt (1994). *İnsan ve Kültür* (6. baskı), Remzi Kitabevi, İstanbul.
- Heper, M. (1973). *Modernleşme ve Bürokrasi*. Sosyal Bilimler Derneği Yayını, s. 12, Ankara,

- Heyd, U. (1980). *Ziya Gökalp'in Hayatı ve Eserleri* (Hazırlayan Cemil Meriç). Sebil Yayınları.
- Heyd, U. (2010). *Türk Milliyetçiliğinin Temelleri* (Çev. A. Göke Bozkurt). 1. Bs. İlgü Kültür Sanat Yayınları, İstanbul.
- İçli, G. (2003). Gelişme Sorunu, *Süleyman Demirel Üniversitesi Burdur Eğitim Fakültesi Dergisi*, 100-112.
- İskenderoğlu, E. Z., ve Koç, V.(2018). *Cemil Meriç Kitabı. "Bu Ülkeyi Yeniden Düşünmek"*. Zeytinburnu Belediyesi Kültür Yayınları, İstanbul
- Kahya, E. (1995). Ord. Prof. Dr. Aydın Sayılı'nın Ardından, *Ankara Üniversitesi Osmanlı Tarihi Araştırma ve Uygulama Merkezi Dergisi*, 1995; 6: 427-450
- Karabulut, M. (2010). Paris'te Bir Türk ve Jön Türk Romanlarında Kültür ve Medeniyete Bakış", *Türk Dünyası Araştırmaları*, Sayı 186
- Karaca, N. Ve Serdaroğlu, Ö.A. (2017). Mağaradakiler 'de Aydın, Entelektüel ve Münevver Kavramlarına Bir Bakış, *Yüzüncü Yıl Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 2017 Cilt 1 Özel Sayı 2
- Karataş, B. (1984). *Araştırma Teknikleri*. Çağlayan Basımevi, İstanbul
- Karakaş, M. (2002). İktidar İlişkileri Açısından Bilim Ve Sosyoloji. *Sosyal Bilimler Dergisi*, Cilt 4 Sayı 1
- Kılıç, A. F. (2008). Ziya Gökalp'in Din Sosyolojisi. Değişim Yayınları.
- Kilci, N. (2003). *Cemil Meriç'in 'Bu Ülke' Adlı Eseri Üzerine Üslup İncelemesi*. (Basılmamış Yüksek Lisans Tezi), Gazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara.
- Koç, N. (2011). Kültür" ve" Medeniyet" Kavramları Etrafında Ki Tartışmalar Ve Atatürk'ün Düşünceleri, *Cumhuriyet Tarihi Araştırmaları Dergisi*, Hacettepe Üniversitesi Atatürk İlkeleri ve İnkılap Tarihi Enstitüsü, Ankara, 103-122
- Korkmaz, U. (2012). *Pozitivizmin Türk Sosyolojisinin Kuruluş Sürecindeki Etkileri*. (Basılmamış Yüksek Lisans Tezi), Süleyman Demirel Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Isparta.
- Korkmaz, M.A. (2016). *Cemil Meriç'in Sistem Üreticiliği Bağlamında Düşünce İthalatçısı Anonim Şirketler ile Halkın Karşıtlığı. Doğumunun 100.Yılında Cemil Meriç Sempozyumu Bildiriler Kitabı. 5-6 Mayıs, Gümüşhane. Gümüşhane Üniversitesi Yayınları*,116-128
- Kösoğlu, N. (2009). *Türk Milliyetçiliğinin Doğuşu ve Ziya Gökalp*. Ötüken Neşriyat AŞ.
- Kurtkan, A. (1997). *Sosyoloji*. Millî Eğitim Basımevi, İstanbul
- Madençoğlu, Y. (2019). *Bir Düşünce Adamı Olarak Cemil Meriç'in Siyaset Anlayışında "ahlâk" olgusu*. (Basılmamış Yüksek Lisans Tezi), Kırıkkale Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Kırıkkale.
- Mardin, Ş. (2012). *Türk Modernleşmesi Makaleler IV*, Mümtaz'er Türköne, Tuncay Önder (der.). İletişim Yayınları, İstanbul.
- Mart, F. G. (2018). *Ziya Gökalp Sosyolojisi*, (Basılmamış Yüksek Lisans Tezi), Necmettin Erbakan Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Konya.

- Mazlum, A., ve Gölbaşı, H. (2009). Türk Toplumunun Çağdaşlaşmanın Kavşak Noktasında İdealist Bir Dava Adamı Ziya Gökalp: Aydın kavramı. *Zeitschrift für die Welt der Türken/Journal of World of Turks*, 1(1), 221-238.
- Meriç, C. (1992). *Jurnal II*. İletişim Yayınları, İstanbul.
- Meriç, C. (1996a). *Bu Ülke*. İletişim Yayınları, İstanbul.
- Meriç, C. (1996b). *Umrandan Uygarlığa*. İletişim Yayınları, İstanbul.
- Meriç, C. (1997). *Mağaradakiler*. İletişim Yayınları, İstanbul.
- Meriç, Ü. (1998). *Babam Cemil Meriç*. İletişim Yayınları, İstanbul
- Meriç, C.(1999). *Sosyoloji Notları ve Konferanslar*. İstanbul: İletişim Yayınları.
- Meriç, Ü. (2003). *Babam Cemil Meriç*. İletişim Yayınları, İstanbul
- Meriç, C. (2006). *Kırk Ambar–Cilt: 2*. İletişim Yayınları, İstanbul.
- Meriç, C. (2007). *Bu Ülke*. İletişim Yayınları, İstanbul.
- Meriç, C. (1986). *Kültürden İrfana*. İnsan Yayınları, İstanbul.
- Meriç, C., (2009). *Bu Ülke*. İletişim Yayınları, İstanbul.
- Meriç, Ü., (2008). *Babam Cemil Meriç*. İletişim Yayınları, İstanbul.
- Meriç, C.(2011). *Jurnal II*. İletişim Yayınları, İstanbul.
- Mızrak, İ. (2004). *Cemil Meriç ve Eğitim*, (Basılmamış Yüksek Lisans Tezi), Yüzüncü Yıl Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Van.
- Ortaylı, İ. (1995). *İmparatorluğun En Uzun Yüzyılı*. Hil Yayınları, İstanbul.
- Öntaş, T. (2012). *Biyografi ile Öğretim ve Örnek Bir Biyografi: Cemil Meriç*. Ankara: Özel Ankara Maya İlk ve Orta Okulu.
- Önür, H. (2017). Türk Sosyolojisinde Ziyaeddin Fahri Fındıkoğlu. *Süleyman Demirel Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi Sosyal Bilimler Dergisi*, (42), 161-182.
- Özdemir, H. (2003). *Batı Medeniyeti ve Cemil Meriç*. Erişim Tarihi: 28 Nisan 2020. <https://www.koprudergisi.com/index.asp?Bolum=EskiSayilar&Goster=Yazi&YaziNo=102>
- Özkul, M. (2010) *Doğu Ve Batının Arasında Cemil Meriç*. (Erişim Tarihi 28.04.2020). <http://www.edebistan.com/index.php/mmuratozkul/dogu-ve-batinin-arasinda-cemil-meric/2010/01/>
- Özlem, D. (2001). *Max Weber'de bilim ve sosyoloji*. İnkılap Yayınları, İstanbul.
- Özler, İ. (2000). Cemil Meriç'te Aydın Problemi, (Basılmamış Yüksek Lisans Tezi), Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Erzurum.
- Öztürk, H. (2016). *Cemil Meriç: Romancı Olamamış Roman Eleştirmeni. Cemil Meriç'in Roman ve Türk Romanı Hakkındaki Görüşleri. Doğumunun 100.Yılında Cemil Meriç Sempozyumu Bildiriler Kitabı. 5-6 Mayıs, Gümüşhane. Gümüşhane Üniversitesi Yayınları*, 161-188
- Palgın, A.E.G. (2009). *Cemil Meriç'te Etik Değerler Ve Eğitim* (Basılmamış Yüksek Lisans Tezi), Çanakkale On sekiz Mart Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Çanakkale.

- Petrov, G. (1998). *Beyaz Zambaklar Ülkesinde (Bir Milletın Uyanışı)*. Hayat Yayınları, İstanbul.
- Poyraz, S. (2006). Thinking about Turkish Modernization: Cemil Meriç on Turkish Language, Culture, and Intellectuals. *Comparative Studies of South Asia, Africa and the Middle East*, 26(3), 434-445.
- Sağlam, S. (2008). *Ziya Gökalp. Türkiye’de Sosyoloji (İsimler-Eserler)* (Derleyen M. Çağatay Özdemir). Phoenix Yayınları, s. 161-219, Ankara
- Safa, Peyami (1997) *Türk İnkılâbına Bakışlar*. Ötüken Neşriyat, İstanbul.
- Sav, Ergun (2001) *Atatürk ve İki Büyük Türk Düşünürü Namık Kemal- Ziya Gökalp*, Bilgi Yayınevi, İstanbul.
- Strauss, A. and Corbin, J.(1998). *Basics of Qualitative Research. Grounded Theory Prodecures and Techniques*.Newbury Park, CA: Sage.
- Subaşı, N. (2016). *Türk Aydınının Din Anlayışı 1980 Sonrası Örneği*. Otto Yayınları.
- Sunay, C. (2008). “Türk Düşünce Dünyasında Cemil Meriç ve Eserleri”, *Türkiye Araştırmaları Literatür Dergisi*, (11), 529-574.
- Sümer, M. D. (2019). Üç Tema Üzerinden Niyazi Berkes Sosyolojisi: Toplumsal Yapı, Çağdaşlaşma ve Aydınlar, *Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi Dergisi*, 59(2), 844-870.
- Şahin, H. (2006). *Cemil Meriç’in Eserlerinde Özel İsimler ve Özel Anlam Yüklenmesi Kelimeler*, (Basılmamış Yüksek Lisans Tezi), Erciyes Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü. Kayseri.
- Şendeniz, Ö. (2014). Erken Cumhuriyet Dönemi Dil Politikaları: Güneş Türk Dil Teorisi’nin Türk Basınında Yansımaları, *Cumhuriyet Tarihi Araştırmaları Dergisi*, Yıl, 10, 307-327.
- Şentürk, R. (2008). *Türk Düşüncesinin Sosyolojisi: Fıkıhtan Sosyal Bilimlere*. Etkileşim Yayınları.
- Şentürk, R. (2017). *Modernleşme ve Toplum Bilim*. 4. Baskı, Öz Yayıncılık, İstanbul
- Taş, K. (2001). Cemil Meriç’in Sosyoloji Anlayışı, *İlahiyat Fakültesi Dergisi*. 6 (2001), S.118-130
- Tavukçuoğlu, M. (2012). “Türkiye’nin Ruhu Cemil Meriç” [Belgesel] Cündioğlu, D. (Danışman).
- Tuna, K. (2012) Türkiye’de Sosyoloji-Ziya Gökalp Sempozyumu Açılış Konuşması, *İstanbul Üniversitesi Sosyoloji Dergisi*, 3(10), 1-4.
- Tuna, K. (2015). *Gökalp’in Milli Sosyoloji Anlayışı. Ziya Gökalp Kitabı* (Ed. Cevat Özyurt, Ahmet Tak). Hece Yayınları, Ankara.
- Tuncer, H. (2010). Bir Düşünürün Aşk ve Düşünce Dünyası, *Mai Dil Edebiyat Kültür Dergisi*, Sayı 5 Yıl:2 Bahar, s.2-3
- Türkdoğan, O. (1983). *Milli Kültür, Modernleşme ve İslam*. Üçdal Neşriyat, İstanbul
- Türkdoğan, O. (1987). *Ziya Gökalp Sosyolojisinin Temel İlkeleri*. Kültür Bakanlığı Yayınları, Ankara
- Türkdoğan, O. (1998) *Gökalp Sosyolojisinin Temel İlkeleri*. 2. Bs. MÜ, İlahiyat Fakültesi yay., İstanbul.

- Türkdoğan, O. (2004). *Türk Toplumunda Aydın Sınıfın Anatomisi*. Timaş Yayınları, İstanbul.
- Türkislamoğlu, E. (2019). *Türkiye'nin Batılılaşma Sürecine İlişkin Olarak Niyazi Berkes İle Cemil Meriç'in Yaklaşımlarının Karşılaştırılması*, (Basılmamış Yüksek Lisans Tezi), Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara.
- Türküne, M. (2012). *Milletler ve Milliyetçilikler*. Etkileşim Yayınları, İstanbul.
- Uğurlu, E. (2013). *Cemil Meriç'in Eserlerinde Manevi Ve Psikolojik Unsurlar*, (Basılmamış Yüksek Lisans Tezi), Marmara Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul.
- Unat, Y ve Sayılı, A. (2013). Ord. Prof. Dr. Aydın Sayılı. *Dört Öge*, (3), 1-23.
- Ülgener, S. (2012). "Aydınlar Sosyolojisi" ve Çağımız Aydını. *İstanbul Üniversitesi İktisat Fakültesi Mecmuası*, 35(1-4).
- Ülgener, S. F. (1983). *Zihniyet Aydınlar Ve İzm'ler: Denemeler Ve Araştırmalar* (Vol. 1). Mayaş.
- Vakkasoğlu, V. (1984). *Tarih Aynasında Ziya Gökalp*. 3. bs. Cihan Yayınları, İstanbul.
- Yanık, A. (1998). *Ziya Gökalp ve Cemil Meriç'te Kültür ve Medeniyet Kavramı (Mukayeseli Bir Çalışma)*, (Basılmamış Yüksek Lisans Tezi), Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara.
- Yaralı, A. (2014). Antonio Gramsci'de Entelektüelin Bir Eleştirisi Olarak Praksis Düşüncesi, *Yönetim ve Ekonomi*, Yıl: 2014 Cilt: 21 Sayı:1
- Yaz, A. (2017). *Tanzimattan Cumhuriyete Osmanlı Müelliflerinin Mezhep Algısı*, (Basılmamış Yüksek Lisans Tezi), Hitit Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Çorum.
- Yeniçeri, Ö. (2009). Ziya Gökalp'i Yeniden Okumak, *Türk Yurdu Dergisi*, Cilt 29 (61)
- Yesevi, Ç. G. (2012). Türk Milliyetçiliğinin Evrimi, *Sosyal ve Beşeri Bilimler Dergisi*, 4(2), 75-85.
- Yıldırım, A. ve Şimşek, A. (2011). *Sosyal Bilimlerde Nitel Araştırma Yöntemleri* (Sekizinci Baskı). Seçkin Yayıncılık, Ankara.
- Yıldız, S. (2013). Sürgün Mektuplarındaki Ziya Gökalp. *Türk Uluslararası Dil, Edebiyat ve Halkbilimi Araştırmaları Dergisi*, (2), 265.
- Yılmaz, E. (2010). Ziya Gökalp's Political Sociology. *International Journal of Sociology and Anthropology*, 2(3), 029-033.
- Yiğit, M. (2006). *Ziya Gökalp'te İktidarın Meşruiyet Kaynağı*, (Basılmamış Yüksek Lisans Tezi), Niğde Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Niğde.

ÖZGEÇMİŞ

KİMLİK BİLGİLERİ

Adı Soyadı : Songül OLAĞ ERCAN
Doğum Yeri : MERSİN
Doğum Tarihi : 01. 05. 1990
E-posta : songul.olag@hotmail.com

EĞİTİM BİLGİLERİ

Lise : Aydın Efeler Lisesi/ Türkçe-Matematik
Lisans : Pamukkale Üniversitesi/ Sosyoloji Bölümü
Yüksek Lisans : Pamukkale Üniversitesi/ Genel Sosyoloji ve Metodoloji
Yabancı Dil ve Düzeyi: İngilizce - 46,25

TEZDEN ÜRETİLEN TEBLİĞ VE YAYINLAR: ----